

J. VALGMA

EESTI KEELE
GRAMMATIKA

VII
KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-22130

J. VALGMA

EESTI KEELE GRAMMATIKA

VII KLASSILE

ARHIIVKOGU

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Kinnitatud
Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2

Taasisanduse Otkoob
Arhiivkogu
43258

ARHIIVKOGU

ESTONIAN ARCHIVAL SERVICE
TALLINN 1982

LAUSEÕPETUS.

I. LIHTLAUSE KORDAMINE.

1. Lausete liigid.

Ülesanne. Nimetada lausete liigid väljenduse eesmärgi järgi ja iseloomustada neid.

Harjutus 1. Lugeda harjutus ja nimetada puuduvad kirjavahe-
märgid.

Nüüdki laaditi regedele tinaraskeid kaste Marta üle hakati kohe
nalja heitma

«Vaat kus ilmus kohale kange vedaja» — «Sääsk tuli härjale
appi kündma» — «Kas võtsid lutuga piimapudeli kaasa»

Mehed sõitsid vooris minema Kümnik tuli Marta juurde «Mis
sina siin ootad»

«Koormat»

«Mine parem koju, söö ja maga, siis kasvad» soovitas kümnik
heatahtlikult

«Ma tahan tööd ja küll jõuan tõsta, kui vaja»

Ta ootas kannatlikult, ehkki külm juba varbaid näpistas, ja hak-
kas igavusest laulma

Vabrikuhoonest väljus kiirel sammul keegi mees, sumadan käes
«Mis sina, tütarlaps, siin nii muretult lõõritad»

«Tööd ootan Olen voorimees»

«Kas ammu juba käid vedudel» küsis mees uskumatult

«Kaks aastat» vastas Marta

«Nonoh, ära tee nalja Et sa praegu prii oled, siis vii mind vak-
salisse»

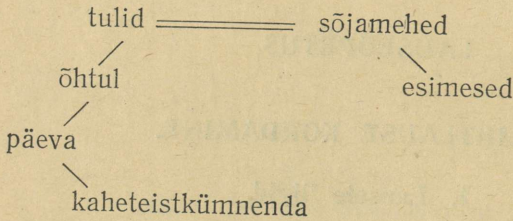
«Võib,» vastas Marta ja tuli reelt maha.

(E. Rängel)

2. Sõnaühend.

Ülesanne. Meenutada järgneva näite varal, millistest osadest koosneb sõnaühend.

Kaheteistkümnenda päeva õhtul tulid esimesed sõjamehed.
(M. Metsanurk.)

Järeldus. Sõnaühend koosneb ...

Harjutus 2. Määrata järgnevais lauseis põhisõnad ja laiendid, varustades need küsimustega ja korraldades tulpadesse. Pealkirjaks: *Põhisõna ja laiend.*

1. Leningradi kiirrong saabus Tallinna raudteejaama. 2. Meie kooli võrkpallimeeskond võitis läinud pühapäeval naaberkooli meeskonna. 3. Meie maa elektrijaamad annavad asulatele tohutult elektrienergiat.

Näidis. Väike Peeter luges mugavas toas huvitavat raamatut.

Väike Peeter
Peeter luges
luges toas

mugavas toas
luges raamatut
huvitavat raamatut

Harjutus 3. Moodustada sõnaühendid, valides vasakpoolsest tulpast põhisõna ja parempoolsest laiendi. Laiendi juurde kirjutada vastav küsimus. Pealkirjaks: *Sõnaühendi moodustamine.*

sõidab, õun,
küsi, vend,
lahendatakse, reisikirjeldus,
vaatasime, tuba,
käisin, kaevab,

ülesandeid, teatris,
Tiiut, vanem,
filmi, Odessasse,
punane, 16-ruutmeetriline,
huvitav, labidaga,

3. Sõnaliigid.

Ülesanne. Meenutada sõnaliikide tabeli abil sõnaliike ja tuua iga sõnaliigi kohta näiteid. Vastavate tabelite abil meelde tuletada ka käänd- ja pöörd sõna vormistikku.

Harjutus 4. Määrata sõnaliigid, kasutades lühendeid: nimisõna — n., omadussõna — o., arvsõna — a., asesõna — as., tegusõna — t., määrsõna — m., kaassõna — k., sidesõna — s., hüüdsõna — h. Pealkirjaks: *Sõnaliigid*.

Nüüd rebis sulane suure jahinoa piiskopi vöölt ja astus karule vastu, teda teravasti silmitsedes. Mesikäpp urises vihaselt... Vahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korruga haaras ta oma raudsete sõrmedega elaja kõrist kinni ja tõukas talle jahinoa tera täiesti rindu. Aga surmavalt haavatud loom võttis vastase palavasti kaissu. Inimene ja kiskja veerlesid maas. Murtud raod ragisesid, peene liiva tolm keerles üles, kuuldu segane pool-lämbunud rõhin ja mõmin — siis kerkis võitja-inimene, kriimustatult ja lõhkiste riietega, püsti ja vaatles võidurõõmuga võidetud vaenlase mürakalist, surmakrampides tuksuvat keha.

«Selle kiskja veri paneb minu vabaduse taime tärkama,» pomises ta iseeneses.

(E. Bornhöhe.)

Harjutus 5. Määrata sõnaliigid ja vormid, kasutades sõnaliikide määramiseks eelmises harjutuses antud lühendeid, vormide määramiseks lühendeid ainsus — a., mitmus — m., nimetav — nim., omastav — om., osastav — os. jne., tegumood — tm., kõneviis — kv. jne.

Ja pikemat vaidlust sellest ei tulnudki, sest samal hetkel nägid nad, et tuuleratas neid tõesti oli uue löbu juurde juhtinud.

Just nende all järvel mustas jääkarusselli sõõr. Selle keskel oli järve põhjani löödud vaia otsas vana vankriratas, mille külge seotud pikk ritv. Oli laupäeva õhtu, ja mõisa poisid ning tüdrukud kogunesid parajasti karussellile. Nüüd lamasiid ühed ridva otsa seotud reel ja teised pöörasid ratast selle kodarate vahele pistetud teivastega, ning regi liikus ikka kiiremini ja kiiremini. Nüüd lendas ta virinal, seesmine jalas juba õhus. Juhhei, juhhaa! Ja nii ratta-keerutajad kui reeslamajad alustasid Hirmu Ane laulu.

(Fr. Tuglas.)

4. Lause pealiikmed.

Ülesanne. Järgnevate lausenäidete abil meenutada aluse ja öeldise mõistet. Anda nende kohta seletus ja lisada omapoolseid näiteid.

Laps mängib. Aias kasvab õunapuid. Laud on toas. Ants on hoolas.

Ülesanne. Tuletada järgnevate näidete varal meelde, mille abil öeldis on väljendatud.

Võitlus algas. Ta ei eksinud. Minki aeda.

Nädal läks mööda. Ants jäi vait. Tulge kaasa!

Poiss pidas aru. Päike tegi imet.

Harjutus 6. Määrata öeldis ja alus. Pealkirjaks: *Lause pealiikmed.*

Õöbik ja lilled.

Ilusal kevadel laulis koplis õöbik. Samal kevadel hakkasid seal ka lilled õitsema.

Ja kui õöbik neid ilusaid lilli nägi, mõtles ta:

«Nad õitsevad ainult seepärast nõnda ilusasti, et mina laulan.»

Ja õöbik laulis veel ilusamini.

Aga lilled, kes õöbiku laulu kuulsid, mõtlesid:

«Ta laulab ju ainult sellepärast nõnda ilusasti, et meie õitseme.»

Ja nad õitsesid veel ilusamini.

(A. H. Tammsaare.)

Harjutus 7. Moodustada lauseid (suuliselt), milles öeldisena esinevad allpool toodud sõnad. Moodustatud lauseis määrata alus, kui see esineb. Kui alus puudub, põhjendada selle puudumist.

Viskas, oli ette rutanud, määrati, ei ole loobunud, võttis vastu, ajasid juttu, oli visatud, ärgu võtku, oleksime korranud, ei olevat määratud, tuleb sõita.

Ülesanne. Vaadelda järgnevaid lauseid, meenutada öeldistäite mõistet.

Vask on metall. Heiti olevat muusikakooli õpilane. Laps oli vallatu. Siis oleksime rõõmsad. Kahju ei olnud suur. See küsimus

oleks olnud otsustamata. Kalle on meie kooli paremaid kergejõustiklasi. Ta oli üks minu sõpru.

Harjutus 8. Määrata öeldis ja öeldistäide, kui see esineb.

1. Anne oli sõbralik. 2. Meie Jüriga olime viimased. 3. Laul oli hoogne. 4. See mees olevat kuulus klaverikunstnik. 5. Terad on päris küpsed. 6. A. Hint on meie paremaid romaanikirjanikke. 7. Ta lapsepõli olevat olnud muretu. 8. Omad vitsad on valusad. 9. Hannes on meie klassis paremaid korvpallimängijaid. 10. Küsimus oleks veel tänini lahtine. 11. Võistlus on veel pidamata. 12. Iga raskus on võidetav.

Harjutus 9. Koostada lauseid, milles öeldistäitena esinevad järgnevad sõnad: *koduloom, hea, metsloom, linde, õnnelik, kolhoos, rikas, esimees, tuuline, sportlasi, küsimus, huvitav.*

Harjutus 10. Koostada öeldistäitega lauseid, kasutades alusena järgnevaid sõnu: *Volga, Peipsi, kuusk, kombain, vaal, vesinik, projektor, Tartu, lennuk, Sahaara.*

Öeldisele ja öeldistäitele 2 joont ja alusele 1 joon alla tõmmata. Pealkirjaks: *Alus ja öeldistäide.*

N ä i d i s. Volga on suurim Euroopa jõgi.

5. Aluse ja öeldise ühildumine.

Ülesanne. Järgnevaid lauseid vaadeldes korrata ja süvendada tähtsamaid aluse ja öeldise ühildumise reegleid.

Ühilduv öeldis	Mitteühilduv öeldis
1. Laps õpib. Lapsed õpivad. Meie õpime.	Metsas kasvab kuuski. Toas oli lapsi.
2. Poiss ja tüdruk õpivad. Mina ja sina õpime.	Kaks meest tulid linnast. Võistlusest võtsid osa kümme meie klassi õpilast.
3. Salk poisse mängib spordiväljakul. Rühm tütarlapsi tuli õue.	

Tähele panna! Aknad tuleb sulgeda. Põõsad tuleb maha raiuda
(aluseta laused).

Harjutus 11. Koostada lauseid, milles alusena oleks kasutatud järgnevaid sõnu: *hulk varblasi, kaks tuld, seitse aastat, puu ja põõsas, salk pioneere, kakskümmend inimest, rühm sportlasi, isa ja vend, 1500 koolinoort, 15 akent, parv sääski*. Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine*.

Harjutus 12. Valida vasakpoolses tulbas oleva lauseosa juurde sobiv jätk parempoolses tulbast ja anda vastav seletus. Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine*.

1. Enamik kolhoosinoori	asusid meie ülespandud pesakastidesse.
2. Meie lauluõpetaja poeg ja tütar	kukkus põrandale.
3. Salkkond poisse	kasvab kooli aias.
4. Muist asju	veedab vaba aja rahvamajas.
5. Viis kuldnokka	töötas treipingi juures.
6. Sõstraid, vaarikaid ja karumarjugi	kogunes spordiväljakule.
7. Uksed ja aknad	marssis õppeväljakul.
8. Tööstuskooli õpilasi	õpivad muusikakoolis.
9. Kaks sokku	olid suvel värvitud.
10. Rühm sõdureid	kohtusid kitsal purdel.

Harjutus 13. Sulgudes olevad tegusõnad panna sobivasse minevikuvormi. (A — suuliselt, B — kirjalikult).

A. 1. Kolm töolist (jõudma) selle tööga valmis. 2. Need kirjad (tulema) posti panna. 3. Tuules (lendlema) palju koltunud lehti. 4. Osa külalisi (lahkuma) peolt. 5. Rahvas (rääkima) sellest kohast palju lugusid. 6. Seda tööd (kontrollima) insener ja tehnik. 7. Need kuivanud õunapuud (tulema) maha saagida. 8. Viis paati (sõitma) merele. 9. Parv linde (tõusma) lendu. 10. Eile (sõitma) isa ja poeg linna. 11. Need värvimata aknad (tulema) sel suvel värvida. 12. Kilo õunu (maksma) 5 rubla. 13. Viimased kaks eksämipäeva (olema) raske.

B. 1. Rühm poisse (jääma) meist maha. 2. (Tulema) arutusele võtta uued plaanid. 3. Pargis (jalutama) sõdureid ja ohvitseri.

4. Need viis tütarlast (tulema) mulle külla. 5. Lapsi (jooksma) aias. 6. Kass ja orav (ronima) puu otsa. 7. Saapad (tulema) kiiresti parandada. 8. Tünn kurke (jõudma) esmaspäeval kauplusse. 9. 50 meest (tulema) juurde. 10. Rahvas (kogunema) saali. 11. Peet ja Tõnu (võimlema) aias. 12. Hulk matkajaid (pöörduma) tagasi. 13. Kolm poissi (püüdma) kalu.

Harjutus 14. Jätkata jutustust antud plaani järgi algul suuliselt ja seejärel kirjalikult teemal «*Suusatamas*», kasutades lihtlauseid. Öeldisele kaks joont ja alusele üks joon alla tõmmata. Pealkirjaks: *Lihtlauseite kasutamine*.

Plaan: Ilm. Kogunemine. Teel. Metsas. Mäest laskumine. Tagasitee.

Suusatamas.

Oli ilus märtsihommik. Ilm oli külm. Taevas ei liikunud ühtki pilve. Päike paistis heledasti. Kell 10 hommikul kogunesime...

6. Täiend.

Ülesanne. Järgnevate lausete põhjal määrata, millise sõnaliigi laiend on täiend. Anda seletus täiendi kohta.

Vello käis varakevadest saadik aeg-ajalt oma küla ühisel aleraiesmikul ja katsus kätega koltunud lehtede ning okste kuivust. Siis ootas ta sooje päevi, kuumapäikest ja tahendavaid tuuli. Ei päike, tuulega taeva pilved olnud tema vaenlased, aga nad ei olnud ka sõbrad, kes iga soovi oleksid täitnud. Nad mängisid oma mängu nagu igal kevadel ja nende mängu tuli targu kasutada alepõletuseks, mulla pööramiseks ja seemne viskamiseks.

(M. Metsanurk.)

Järeldus. Täiend on...

Harjutus 15. Järgnevas katkendis nimetada täiendid.

Huntide peletamiseks oli õitselistel harilikult kaasas naljakas riistapuu, mida nimetati soenuiaks. See oli süllapikkune ja umbes aiateiba-jämedune kasenui, mille küljes kõlises paarkümmend jämedat raudrõngast. Rõngad olid asetatud raudse aasa külge, mis

käis ühest nuia otsast teise. Kui nuia tugevasti raputati, siis tili-
sesid ja kõlisesid suured raudrõngad ning see kõlin oli kõrvulõikav
ja kostis kaugele. Raua kõlinat hundid millegipärast kardavad.

(J. Vahtra.)

Ülesanne. Vaadelda järgnevat tabelit ja meenutada täiendi
ühildumise reegleid.

Täiendi ühildumine.

Ühilduv täiend.	Mitteühilduv täiend.
lahendamatu keerdsõlm, lahendamatu keerdsõlme; niisugune raamat, niisuguses raamatus; vallatu poiss, vallatuid poisse.	lahendamata ülesanne, lahendamata ülesannet; kadunud sulepea, kadunud sulepäid; võidetud vaenlane, võidetud vaenlasi.

Harjutus 16. Punktiiri asemele panna sobiv sõna vastavas kää-
ndes. Pealkirjaks: *Täiendi ühildumine.*

Õnnetu, üks tuntud, tundmata, langenud, tuntud, suur, saamatu, haavatud, vallatu, kadunud.

1. Andsin palli... poisile. 2. Austati... võitlejaid. 3. Ta oli
käinud... Nõukogude linnades. 4. Õpilane kirjutas vihikusse...
sõnu. 5. ... inimest ei salli keegi. 6. Näitetrupp esines ... sõdu-
rile. 7. Ema karistas ... lapsi. 8. Laadal kohtasime ... mehi.
9. Ema otsis ... last. 10. Aitasime seda ... inimest.

Ülesanne. Järgnevate lausete vaatlemisel meenutada lisan-
di mõistet. Anda seletus lisandi kohta ja tuua lisanäiteid.

Illit, oma tüdart, ta ei puuduta sugugi. (*O. Luts.*) Kars-
kusseltsi «Lehvitus» kinnitus ei tulnud. (*E. Särgava.*) Nõnda
sai ka perenaine Mari Jaagupi suurest õnnest teada.
(*A. H. Tammsaare.*) Olen seda pealegi õndsale vennale Peet-
rile enne surma töotanud. (*L. Koidula.*) Lasteajalehes
«Säde» on rohkesti illustratsioone.

Järeldus. Lisand on nimisõnaline täiend, mis...

Harjutus 17. Järgnevaid lauseid lugedes määrata lisand. Jälgida lisandi asendit ja eraldamist muust lausest komaga.

1. Ott Sakkeus, talupoeg, sõitis läbi asunduse. (*A. Jakobson.*)
2. Rätsepmeister Kiir Paunveres on kuulus oma hea töö ja korralikkuse poolest. (*O. Luts.*)
3. Vend Karla käis salapärase näoga ringi. (*Fr. Tuglas.*)
4. Tema, pai laps, nutab teise pärast veel silmad peast. (*L. Koidula.*)
5. See on minu esimene tutvus Augustiga, oma tädipojaga. (*O. Luts.*)
6. Niisugune teab ka, mis ajalehes «Postimees» seisab. (*L. Koidula.*)
7. Oled sina Oodo Raupen, Lodijärve lossi peremees, siis kuula, mis selle maa vaba rahva vanemad sinult nõuavad. (*E. Bornhöhe.*)
8. Ka Madaras läks üles oma tuppa, katusealusesse kambrisse. (*E. Särgava.*)
9. Tuli isa ühes Illimariga, tuli tädi Liisa ja tuli vend Karla. (*Fr. Tuglas.*)
10. See oli vabriku laohoidja Vardja, väike kortsuspalgeline, heasüdamlik vanamees. (*J. Semper.*)

Ülesanne. Tuletage järgnevate näidete järgi meelde lisandi ühildumise reegleid.

Lisandi ühildumine.

Ühildub.	Ei ühildu.
1. Eesti NSV pealinnas Tallinnas... Tallinnas, Eesti NSV pealinnas, on rohkesti vaatamisväärsusi.	1. Öde Jutal on auto. Kunstnik Kitsele tuli Leningradist külaline.
2. Vello õel Jutal on auto. Vendadele Joasaludele tuli Kiievist külaline. Töolisest Kindlamist peab eeskuju võtma.	2. Loeme ajalehte «Rahva Hääli». Kõnelesime E. Vilde romaanist «Külmale maale».

Harjutus 18. Punktiiri asemele panna puuduv sõnaosa. Pealkirjaks: *Täiendi ja lisandi ühildumine.*

1. Ilusa... ilmadega käisime jõe ääres.
2. Käisime ekskursioonil Läti NSV pealinn... Riias.
3. Vana... meistritel on palju kogemusi.
4. Saada see pakk oma tädi... Amandale.
5. Anne oli vaimustatud uu... kingadest.
6. Meie õpetaja... Lainjärvel on väike poeg.
7. Kauni... suvepäevadel suplesime meres.
8. Neist

õnnelik... tundidest säilib hea mälestus. 9. Meie kinoteatri... «Partisan» ja «Lembitu» jookseb uus film. 10. Kas olete teadlikud viimas... sündmustest? 11. Oma onu... Madisega saab ta hästi läbi. 12. Saabunu... külalisi tervitas ametiühingukomitee esimees. 13. Need lilled on toodud lilleäri... «Floora». 14. Opila... Luhas- tel läks täna hästi. 15. Ven... Teeveered on tublid töömehed.

Ülesanne. Järgnevate lausete abil meenutada kirjavahemärkide tarvitamist lisandi eraldamiseks. Reeglid tuletada klassis kollektiivselt.

Nad veetsid puhkuse suvituslinnas Pärnus. Pärnus kui suvituslinnas on head suplemisvõimalused. Pärnu suvituslinnana on väga puhas. Pärnus, meie suvituslinnas, on rohkesti parke. Pärnu, meie suvituslinna pargid on hästi korrastatud.

Koma esineb	Koma ei esine
P, L, P, om. L	L P P <i>kui</i> -L P <i>na</i> -L

Harjutus 19. Valida parempoolsest tulbast punktiiri asemele sobivad sõnad, panna need õigesse käändesse ning eraldada komaga, kui vaja. Pealkirjaks: *Lisandi ühildumine ja kirjavahe- märgid.*

1. Katrin loeb...	tuntud eesti maalikunstnik.
2. Kas olete näinud... «Othel- lot»?	vennad Rammod
3. ... kohtas Vambola ootama- tult Tallinna lennujaamas.	imede maa
4. Lahkusime sadamast...	Shakespeare'i kuulus tragöödia
5. ... kooli parimad lauaten- nisemängijad, olid ka see- kord võistlustules.	ajaleht «Säde»
6. R. Uutmaal ... on häid me- remaale.	oma onupoeg Kaarel

7. Ekskursandid jutustasid palju huvitavat Indiast ...	minu vend Arvo
8. Saatsime ühise uusaastaõnnesoovi ... õpetaja Kivistikule.	mootorpaat «Torm»
9. ... on roheline motoroller.	oma klassijuhataja
10. Tellime järjekindlalt ...	Metsanurga romaan «Ümera jõel»

Harjutus 20. Valida vasakpoolses tulbas olevatele põhisõnadele parempoolses tulbast sobiv lisand ja moodustada neist laused, nii et lisand esineks kord põhisõna ees, kord järel.

1. T. Kuusik	eesti maalikunstnik
2. A. Hint	meie silmapaistvamaid heliloojaid
3. D. Vaarandi	tuntud «Vanemuise» näitleja
4. E. Kapp	kuulus ooperilaulja
5. E. Okas	eesti naisluuletaja
6. A. Lauter	tuntud eesti romaanikirjanik

N ä i d i s. Tuntud eesti koorijuht G. Ernesaks on ka silmapaistev helilooja. G. Ernesaks, tuntud eesti koorijuht, on ka silmapaistev helilooja.

7. Üte.

Ütte mõiste ja kirjavahemärkide meenutamiseks vaatleme järgnevaid lauseid.

S u l a s e d, võtke see inimene kinni! (*E. Bornhöhe.*)
 K a i V a p p e r, anna nüüd tõele au! (*E. Vilde.*)
 T i n g i m a t a j ä ä g e s i i a, isand Toots. (*O. Luts.*)
 P o l e v i g a, l a p s e d. (*E. Vilde.*)
 S e l t s i m e h e d! Kõik suuskadele!

J ä r e l d u s. Üte on ...

Üte eraldatakse ...

Harjutus 21. Laused nii ümber teha, et alus muutuks ütteks. Kasutada vastavaid kirjavahemärke.

1. Lapsed lõpetavad nüüd mängu. 2. Miks Saima kõnnib nii kiiresti? 3. Karl tuleb klassi. 4. Millal isa läheb raamatukokku? 5. Poisid astuvad edasi. 6. Kui ilusasti laulavad linnukesed! 7. Miks torm küll nii valjusti lõõtsub? Seltsimehed astugu sotsialistlikku võistlusse. 9. Mari tuli koju. 10. Tulgu tuuled ja laulgu lained!

N ä i d i s. *Lapsed lõpetavad nüüd mängu. — Lapsed, lõpetage nüüd mäng!*

Harjutus 22. Laused läbi lugeda, leida lisandid ja ütted ning nimetada nende kirjavahemärgid.

1. Jakob Ojamöldri ainus poeg ja varapärija oli tuline mees. (*L. Koidula.*) 2. Teie üleaedne Andres oli sel korral noor kena poiss. 3. Näed sa merd Eduard (*G. Tikerpuu.*) 4. Jah, Tootsi-isand mina nüüd tean mis asi see niisugune on see õnn. (*O. Luts.*) 5. Üksnes mõisa igipõline kubjas va Üügu Siim elas edasi oma heas isaisade talus — oijah mis Üügut rääkida! (*A. Hint.*) 6. Sulased siia hallo! (*E. Bornhöhe.*) 7. Tema kadunud hing tegigi siis mõnikord nii et müüs oma habeme maha. (*E. Krusten.*) 8. Kapten Tõnis Tihu koos talitaja Jaan Puumanniga oli mõnikümmend sammu suurest summast maha jäänud. (*A. Hint.*) 9. Anna andeks Miina mis ma sulle teadmata paha olen teinud! (*J. Liiv.*) 10. Minu sõjakuulsuse läige on kustunud mu isamaa Liivi orduriik on hukka läinud. (*E. Bornhöhe.*) 11. Lapsed ja ema ruttu sööma muidu jääte ilma. (*E. Vilde.*) 12. Tädi vanaisal oli mäelt peremehega hirmus pahandus. (*M. Metsanurk.*) 13. Doktor Vanatalu pikk laiade vuntsidega mees seisis kabineti lävel. (*A. Jakobson.*) 14. Mart nende vägev abimees on kadunud. (*O. Luts.*) 15. Laes sa ära nii kõvasti kõnele — võõrad inimesed löövad kartma. (*A. Hint.*)

8. Sihitis.

Ülesanne. Meenutada järgnevate lausete põhjal sihitise mõistet ja anda seletus sihitise kohta.

Meremehed nägid s a a r t. Õpilane kirjutab harjutust. Rein kutsus õe kaasa. Õpilane kirjutab harjutuse. Võta õde kaasal Kirjutati harjutus.

Ülesanne. Anda allpool toodud näidete varal seletus täis- ja osasihitise tarvitamise kohta.

Täis- ja osasihitis.

Tõime raamatud klassi.
Vili peksti septembris.
Ema kutsus poisit tuppa.
Ta luges raamatu läbi.
Võtame labidad ja rehad.

Tõime raamatuid klassi.
Too mett lauale.
Ema kutsub poissi tuppa.
Ta loeb raamatut.
Me ei võta labidaid ega rehasid.

Harjutus 23. Panna sulgudes olevad sõnad õigesse käändesse ja anda vastav seletus.

1. Jahimees laskis (jänes ja teder) maha. 2. Poisile tehakse praegu (uus ülikond). 3. Luule ostis enesele (fotoaparaat). 4. Villu kuulis (ilusad muusikahelid). 5. Kunstnik lõpetas eile pildi (maalimine). 6. Kool sai endale (uus ilus võimla). 7. Toa (uks) ei tohi lahti jätta. 8. Helga kirjutab praegu (kirjand). 9. Mees oli rajanud endale (ilus aed). 10. Ära unusta oma (sõbrad)! 11. (Poiss) võeti linna kaasa. 12. Jäta (sõber) hüvasti!

Ülesanne. Tuletage toodud näidete põhjal meelde, kunas esineb ainsuslik täissihitis nimetavas, kunas omastavas käändes.

Osteti vihik. Mai ostis vihiku.

Osta vihik! Ta peab ostma vihiku.

Ta tahab osta vihiku. Ta ostvat vihiku.

Järeldus. Täissihitis on ainsuse nimetavas käändes, kui öeldis on ... tegumoes, ... kõneviisis.

Muil juhtumel on sihitis ... käändes.

Harjutus 24. Panna sulgudes olev sihitis (koos laiendiga) õigesse käändesse ja anda vastav seletus.

1. Ta ei saanud (see raamat) ära tuua. 2. Millal sa maksad ära (oma võlg)? 3. Miks sa (neid puid) nii vara põlema süütasid? 4. Jutusta meile (ühe loo) oma lapsepõlvest! 5. Luba, ma panen (see kohver) esikusse! 6. Peaksime valima (teine tee). 7. Anna (selle vihiku) mulle! 8. Ekskursandid tegid (rida ülesvõtteid). 9. Ta esitagu kohe (oma avalduse). 10. Kõnevõistluse võitja sai

preemiaks (raamat). 11. Paigutame (see diivan) teise tuppa. 12. Vend ei lugenud (selle luuletuse) läbi. 13. Meie kooli meeskond saavutas (suur võit). 14. Majale tehti (uus katus). 15. Tahtsin avada (aken).

Harjutus 25. Muuta eitavad laused jaatavaiks ja tõmmata sihitisele joon alla.

1. Ants ei tundnud oma venda kohe ära. 2. Raamatut ei viidud täna kogusse tagasi. 3. Toimetus ei jõudnud seinalehte õigeks ajaks valmis. 4. Pioneerid ei sidunud noori õunapuid kinni. 5. Mari ei ostnud ühtki sulge. 6. Mida nooruses ei külva, seda vanaduses ei lõika. 7. Perenaine ei toonud lõunasööki lauale. 8. Ärge visake päästerõngast vette! 9. Koristajat ei vallandatud töökohalt. 10. Mikk ei püüdnud ühtki vähki. 11. Heiti ei lugenud raamatut läbi. 12. Ära pane päevikut lauale! 13. Ärge teda kinni pidage! 14. Henn ei leidnud endale uut kohta. 15. Traktorist ei saatnud oma lapsi linna kooli.

9. Määrus.

Ülesanne. Sõrendatult trükitud sõnade järgi meenutada määruse mõistet ja tähtsamaid liike.

Hommikul läks õde jalgsi turule. Sinna oli 1,5 km. Käime õhtuti sageli onu juures televiisorit vaatamas.

Järeldus. Määrus on ...

Tähtsamad määruse liigid on ...

Harjutus 26. Meenutanud vastavaid reegleid, panna koha-, aja- ja hulgamäärus õigesse käändesse.

1. Ema tuli (turg). 2. Lugesin seda (üks raamat). 3. Elsa elab (Jakobsoni tänav). 4. Töötasime (kogu päev). 5. Kass lamab (diivan). 6. Jaak on sündinud (oktoobrikuu). 7. Olge (üks päev) ekskursioonil. 8. Olime (terve päev) merel. 9. Põllul oldi (terve päev). 10. L. Koidula sündis (tuhat kaheksasada nelikümmend kolm) aastal. 11. (Vahetund) läksid lapsed õue. 12. See toimus (möödunud nädal). 13. Jõudsimme koju (kella 12 aeg). 14. (Tulev kuu) sõidab direktor Moskva.

10. Koondlause.

Ülesanne. Järgnevate näidete põhjal tuletage meelde, millist lauset nimetatakse koondlauseks ja milliseid kirjavahemärke tarvitate koondlause.

Kogu nädala peab ta aru, mõõdab, rehkendab ning asub alles siis tööle. (*O. Luts.*) Me söime seltsis maitsva sügis-anni: kuldpruunid, kuumad, mahlased ja head. (*J. Smuul.*) Lutz ja Huber — mõlemad vaatasid kähku ümber. (*E. Vilde.*) Mehed, naised, lapsed — kõik vilistasid: sõrmed suus, kojavõtmed suus, tinaviled suus, mängupasunad suus. (*E. Vilde.*)

Järeldus. Koondlauseks nimetatakse lauset, milles esineb ...

Koma pannakse ...

Koolon pannakse ...

Mõttekriips pannakse ...

Harjutus 27. Leida koondlause korduvad liikmed ja nimetada, millisele küsimusele nad vastavad.

1. Naine võtab märja räti pea ümbert, harutab kandami lahti ja ütleb nurgas seisjale midagi. (*O. Luts.*) 2. Erainimestel on mõtted, süda, närvid, südametunnistus. (*J. Semper.*) 3. Ta tõstis trumleid, padasid, kause ja taldrikuid, pühkis puru pliidilt ning risu eest. (*Fr. Tuglas.*) 4. Minu tuba on suur ning lage ja võõras. (*O. Luts.*) 5. Kindral võttis mütsi peast, pühkis laubalt higi ja hõõrus tükk aega mütsi sisemist äärt. (*J. Semper.*) 6. Nüüd oli seinal imelikke taimi, põõsaid, puid. (*Fr. Tuglas.*) 7. Toots oli lõunaajal, kui kedagi magamistoas ei olnud, oma palitust, saabastest ja mütsist mehe teinud ja lakke riputanud. (*O. Luts.*) 8. Ruttu kargas ta asemelt, tõttas lakast maha ja läks särgiväel ning palja jalu õueväravasse. (*A. H. Tammsaare.*) 9. Siis tulid aiad, pistandid, pooleldi-ehitatud maja sarikad, varemed. (*Fr. Tuglas.*) 10. Nii sõi ja jõi ta vaikides, ühtlasi kogu aeg välja vahtides. (*Fr. Tuglas.*) 11. Ta oli lühikesi, tippivaid samme kuulnud. (*E. Vilde.*) 12. Siis vahi vähemalt mujale: teki poole, taeva poole, paremale või pahemale poole! (*E. Vilde.*)

Harjutus 28. Antud sõnadest moodustada laused, milles peale koma tuleks tarvitada ka koolonit või mõttekriipsu. Pealkirjaks: *Koondlause moodustamine ja kirjavahemärgid.*

1. Teater, kino, kultuurimaja, keskkool, haigla — ühiskondlikud asutused. 2. Viul, klaver, kitarr, mandoliin — muusikariistad. 3. Kärbes, sääsk, liblikas, mesilane — putukad. 4. Maja, küün, teater, angaar — ehitused. 5. Kuusk, mänd, nulg, kadakas — okaspuud. 6. Ruhn, Kihnu, Abruka — Riia lahes asuvad saared. 7. Eestlased, soomlased, ungarlased, karjalased, liivlased — soome-ugri rahvad. 8. Romaan, eepos, poeem, ballaad, jutustus, novell — jutustavad teosed. 9. Kitzberg, Vilde, Liiv, Särgava — tuntumad eesti kirjanikud. 10. Moskva, Pariis, London, Berliin, Rooma — pealinnad.

Näidised: Meie linnas on järgmised ühiskondlikud asutused: keskkool, teater, kino, kultuurimaja ja haigla. Viulit, klaverit, mandoliini ja kitarrit — kõiki neid muusikariistu kasutati kolhoosi klubis.

Harjutus 29. Antud sõnu kasutades moodustada näidise eeskujul kooloniga ja mõttekriipsuga koondlauseid. Pealkirjaks: *Koondlause moodustamine ja kirjavahemärgid.*

Linnud. Puud. Vedelikud. Ehitused. Kirjanikud. Liiklusvahendid. Värvilised metallid. Spordimängud.

Näidis. Meie tuntumad linnud on järgmised: pääsukesed, tuvid, lõokesed, varesed, linavästriku, kuldnokad ja kädod.

Kuused, kased, männid ja haavad — need on meie metsade tähtsamad puud.

Harjutus 30. Panna puuduvad kirjavahemärgid (A — suuliselt, B — kirjalikult).

A. 1. Need on minu vanad koolivennad sõbrad ja tuttavad. 2. Ei kibe töö ega ebaõnnestumised haigused ega majanduslikud raskused miski ei suutnud murda vanaisa enesekindlust. 3. Pileti-kassa on avatud järgmistel päevadel teisipäeviti neljapäeviti ja laupäeviti. 4. See neiu oskab hästi laulda mängida tantsida ja võimelda. 5. Lydia Koidula on sündinud Pärnumaal Vändra kihelkonnas 12 detsembril 1843 a. 6. Moskva Kiiev Taškent ja Bakuu need on suuremad liiduvabariikide pealinnad. 7. Niihästi poisse kui ka tütarlapsi oli rohkesti kokku tulnud. 8. Ilme lahkus Tartust kolmapäeval 5 juulil kell 6 hommikul. 9. See taim kasvab ainult soos ja karjamaal aga mitte metsas. 10. Matemaatika maateadus ajalugu

kui ka keeled kõik on huvitavad ained, kui ainult neisse süveneda
11. Kolmnurgad on kolmesugused teravnurksed täisnurksed ja nürinurksed

B. 1. Ungarlased soomlased eestlased mordvalased ja karjalased need on tähtsamad soome-ugri rahvad 2. Ta oli olnud aednikuks kutsariks kokaks uksehoidjaks kelneriks ja isegi möldriks 3. Nii linnas kui ka maal võib juba märgata kevadet 4. A. H. Tammsaare on sündinud Järva-Madise kihelkonnas Albu vallas Tammsaare-Põhja talus 5. Söed eriti kivisöed, annavad suurt kuumust 6. Ei Kalju Rein ega Tiit keegi pole veel tundigi puudunud 7. Siin oli kuhjatud kõike toole kappe vanu voodeid pilte jm 8. Neljapäeval 9 augustil 1956 aastal korraldati aktus L Koidula 70 surma-aastapäeva puhul 9. New York London Tokio ja Moskva need on maailma suuremad linnad. 10. Neiu kõneles eesti vene ja saksa keelt

Ülesanne. Meenutada järgnevate lausete varal koma tarvitamist täiendite puhul.

Kaupluses oli villaseid, puuvillaseid ja linaseid kangaid. Kaupluses oli kallihinnalist sinist villast riiet. Pilvitu, päikesepaisteline suvepäev jõudis õhtule.

Harjutus 31. Jämendatult trükitud täiendi juurde panna algul klassis suuliselt, hiljem kodus kirjalikult täiendeid ja eraldada nad vajaduse korral komaga.

1. Kaupluses müüakse **villast** riiet. 2. Kuuldus **tasast** koputust uksele. 3. Puhub **soe** tuul. 4. **Rõõmsa** salgana jooksevad lapsed pargis. 5. Aas kirendas **kollastest** lilledest. 6. Ats elab **suures** majas. 7. Selles raamatukogus on **eestikeelseid** raamatuid. 8. Tundsime **roo-**side meeldivat aroomi. 9. Ta võttis karbist **punase** pliiatsi. 10. Jalutasime mööda **Õie** tänavat.

Harjutus 32. Jämendatult trükitud täiendi juurde panna algul klassis suuliselt, hiljem kodus kirjalikult eriliigilisi täiendeid.

1. Laual oli **väike** raamat. 2. Tee ääres kasvavad **suured** puud. 3. Õhtul puhus **vinge** tuul. 4. **Külmal** hommikul läksid mehed jahile. 5. Oues jooksis **tilluke** kassipoeg. 6. Eeval on **suured** silmad ja **lahke** nägu. 7. **Vaikse** ilmaga on hea kalastada. 8. Tubadel on **uus**

tapeet. 9. Noormees kandis **sinist** kohvrit. 10. Onul oli **hästiõmmeldud** ülikond.

Näidis. *Laual oli väike siniste kaantega prantsuskeelne raamat.*

Harjutus 33. Panna puuduvad kirjayahemärgid (A — klassis, B — kodus).

A. 1. Eesti keeles esineb lühikesi keskpikki ja ülipikki häälikuid
2. Mississipi Niilus Amazonas ja Jangtse on maailma kõige pikemad jõed
3. Mai oli tore oma tuliuees villases pruunis kleidis
4. Naabermajal on ilus punane katus
5. Paber sullepea tint kõik on valmis pandud muudkui asu kirjutama
6. Müüris oli üksikuid siledaid neljakandilisi graniiditükke
7. Odasid mõõku nuie kärpe nooli ja kilpe kõiki neid muistseid relvi võime veel muuseumis näha
8. Niihästi õpilased kui ka õpetajad olid vaimustatud kuulsast klaverikunstnikust
9. Ta ei jäänud linna vaid sõitis tagasi kolhoosi
10. Kindlust piiras kõrge sakiline paekivist müür ja sügav veega täidetud kraav
11. Jõudsime Sotši pühapäeval 10 juunil
12. Aritmeetikas on neli tehet liitmine lahutamine jagamine ja korrutamine
13. Parki olid riputatud väikesed punased kollased rohelised ja sinised laternad
14. Maailma suuremad saared on järgmised Gröönimaa Uus-Guinea Borneo ja Madagaskar
15. Õpetaja vaade oli pehme tõsine sõbralik
16. Ilm oli vaikne soe aga niiske ning sompus

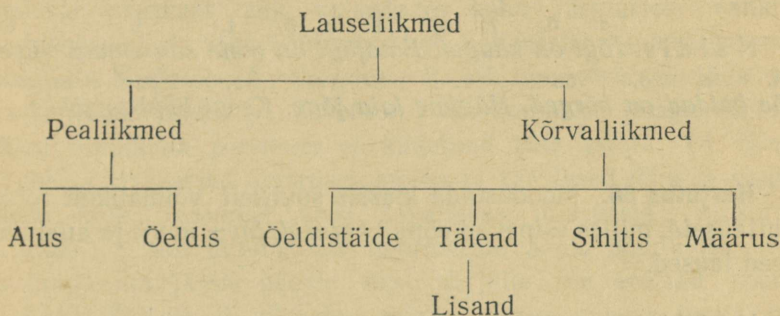
B. 1. Kaski leppi mände ja kuuski neid puid näeme iga päev oma koolitee ääres.
2. Müüris oli halle punaseid hallikaspunaseid ja pruune graniiditükke
3. Kas sa Päärn varsti linna sõidad
4. Ema oli tal vana haige ja jõuetu
5. Eesti NSV suuremad linnad on Tallinn Tartu ja Pärnu
6. O. Luts on sündinud 26 XII 1886 a Põhja-Tartumaal Palamuse kihelkonnas Kaarepere vallas Posti talus.
7. Kaupluses oli müüa puuvillast linast villast ja siidriiet
8. Ootus lootus ja hirm see kõik tõstis ta ärevust
9. Madis oli ühtlasi osav sepp ja puusepp naljahammas ning kolhoosi pillimees
10. Reedel 8 märtsil pühitseme rahvusvahelist naistepäeva
11. Õie elab suures hallis paekivist majas
12. Onu elas kord Tallinnas kord Leningradis
13. Tule koju mu laps
14. See oli isesugune haarav hommikumaine muusika
15. Ülo kuulas tuttavaid hääli veiste ammutamist karjakellade helinat tuule kohinat
16. Õpilased õpetajad kooliteeni-

jad ja lastevanemad kõik võtsid aktusest osa 17. Tubli mees saab hakkama niihästi külas kui ka linnas kuival maal kui ka merel 18. Maidu pinginaaber oli küll väike kuid arukas 19. Niiske külm udu hõljub heinamaa kohal 20. Päikese planeedid on järgmised Merkuur Veenus Maa Marss Jupiter Saturn Uraan ja Neptuun

11. Lauseanalüüs.

Ülesanne. Vaadelda järgnevat skeemi ja anda selle üksikute osade kohta ligem seletus.

Lauseliikmete skeem.

Harjutus 34. Analüüsida laused, kujutades kolm lauset skeemi abil, teised lauseliikme nime lühendit peale kirjutades.

Tuul ja päike.

A. Tuul ja päike hakkasid vaidlema, kumb võtab teekäijal kuue seljast.

Tuul uhkustas: «Mina raputan selle mehe kuue seest välja.»

Ja hakkaski puhuma. Mees aga tõmbas kuuehõlmad kõvemini kinni. Tuul läks ühtelugu kangemaks. Mees läks põõsa taha varjule. Tuul aga puhus põõsa oksad päris vastu maad. Mees tõmbas müüd-kui kuuehõlmad veel rohkem koomale ja hoidis kõvasti kinni ega mõelnudki kuube seljast võtta.

B. Siis ütles päike: «Jäta nüüd sina oma võimu näitamine, mina katsun mehel kuue maha ajada.»

Tuul jäi vaikseks ja päike hakkas paistma. Mees tõusis põõsa tagant üles ja hakkas edasi sammuma. Soe oli, mees tegi kuuehõlmad lahti. Päike paistis veel palavamini — mees võttis kuue seljast, sidus selle vöörihmaga kimpu, võttis õlale ja läks oma teed edasi.

Päike ütles tuulele: «Tee enne, kiida pärast!»

Harjutus 35. Kirjutage lauseid, milles sõna *jõgi*, *mets*, *kodu* esineksid alusena, öeldistäitena, täiendina, sihitisena ning määrusena, ja analüüsida need laused.

Pealkirjaks: Lihtlausete moodustamine ja analüüs.

N ä i d i s. ^{a. ö. m. a. ö. t. t. öt.} *Jõgi on kaugel. Emajõgi on meie suuremaid jõgesid.*
^{t. a. ö. öt. ö. t. s. a. ö. m.} *Jõe kaldad on kõrged. Nägime laia jõge. Keegi kukkus jõkke.*

Harjutus 36. Moodustada klassis suuliselt võimalikult rohkesti lihtlauseid, milles esinevad sõnad *kalurid*, *laev*, *meri*, ja analüüsida need laused.

N ä i d i s: *lennuk*, *Moskva*, *direktor*.

^{a. ö. m. m. a. ö. m.} 1. Direktor sõitis lennukil Moskva. 2. Direktor nägi Moskva sõit-
^{t. s. t. m. ö. m. a.} vat lennukit. 3. Moskva lennukiga tuli direktorile külaline. 4. Len-
^{m. ö. a. s. a. ö. m. m.} nukilt nägi direktor Moskvat. 5. Direktor tuli Moskvast lennukiga.
^{m. ö. a. t. s. t. m.} 6. Moskvast nägi direktor uut tüüpi lennukit. 7. Moskva lennukile
^{ö. a. s. a. ö. t. m.} ei saanud direktor piletit. 8. Direktor kõneles Moskva lennukist.
^{t. m. ö. a. s.} 9. Moskva lennukil kuulas direktor raadiot.

Harjutus 37. Panna punktiiri asemele sobiv lauseliige, tarviduse korral eraldada see kirjavahemärkidega ja analüüsida laused. Pealkirjaks: *Lauseanalüüs*.

1. ... on Eesti suurim teater. 2. Kas te loete ... meie noorte aja-
lehte? 3. Suurim romaan eesti kirjanduses on ... 4. Henu vend
õpib ... arstiteaduskonnas. 5. ... suurima saksa kirjaniku peateos
on «Faust». 6. Kas te olete näinud ... meie teenelist meistersport-
last ja malesuurmeistrit? 7. Käisime suvel Siguldas ... looduslikult
ilusaimas kohas.

Harjutus 38. Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks:
Kirjavahemärgid lihtlauses.

1. Kuule Tiukene pai laps sa võiksid mind õige natuke aidata
(*L. Koidula.*) 2. Mina Mesikäpp karu kuninga käsutooja tulen teile
kuulutama, et peate silmapilk kuninga kohtu ette tulema
(*Fr. R. Kreutzwald.*) 3. Hermann Oras pikk valgevereline hobuse-
mees sai koormast lahti, vabastades koha järgmisele vankrile
(*A. Jakobson.*) 4. Seeneleminejaid oli neli köster emandaga neiu
Kaasike ja Madaras (*E. Särgava.*) 5. Ah see olete ju jälle teie
kurvakujuline rüütel (*A. Jakobson.*) 6. Lombaka jalaga Kiiratsi
Mihkel rendikoha peremees ei kiidelnud just asjata (*A. Hint.*)
7. Tuba ja tarbeasjad ümbruses mõlemad kaaslased lõhn ja valgus
ruumis kõik koondus üsna tavaliseks uudsuseta olukorras
(*E. Vilde.*) 8. Noh ütleb köster noormeeste poole pöördudes nüüd
siis hulga aja järele näeme üksteist jälle mu armsad sõbrad
(*O. Luts.*) 9. Kõik oli nii valge seinad kapike nurgas toolid lina
laual (*O. Tooming.*) 10. Sina Karu Andres võta kakskümmend
meest roni üle aiapära (*E. Bornhöhe.*) 11. Oues puu kõrval seisis
Kadaka Jüts Hinna sõber (*L. Koidula.*) 12. Parteilased kommunist-
likud noored ja pioneerid need on meie parimad inimesed 13. Kupu-
Kai ei näe just heameelega et Käe-Madli Villu ema ühe osa tema
leivast ära võtab (*J. Liiv.*) 14. Kuldnokk pääsuke ja ööbik kõik kuu-
lutavad juba kevadet 15. Tasa tasa junkur Hans von Risbiter kos-
tis Delvig pilkavalt naeratades (*E. Bornhöhe.*) 16. Puud põõsad
rohi need kõik olid veel niisked hommikusest kastest

II. LIITLAUSE.

1. Liitlause mõiste ja liigid.

Võrdleme järgnevaid lauseid.

Lihtlauseid	Rindlauseid	Põimlauseid
1. Tasuja astus vanemate telki. Vanemad olid parajasti koos sõjanõu pidamas.	Tasuja astus vanemate telki; need olid parajasti koos sõjanõu pidamas.	Kui Tasuja vanemate telki astus, olid vanemad parajasti koos sõjanõu pidamas. (<i>E. Bornhöhe.</i>)
2. Oli niisugune imeplik päev. Arnol ei olnud ühegi vahetunni ajal mahti Teelega kõnelda.	Oli niisugune imeplik päev ja Arnol ei olnud ühegi vahetunni ajal mahti Teelega kõnelda.	Oli niisugune imeplik päev, kus Arnol ühegi vahetunni ajal mahti ei olnud Teelega kõnelda. (<i>O. Luts.</i>)
3. Aga ta unustas oma kahetsuse peagi. Ees ootas kibe töö. See ei andnud aega mõtlemiseks.	Aga ta unustas oma kahetsuse peagi: ees ootas kibe töö, aga see ei andnud aega mõtlemiseks.	Aga ta unustas oma kahetsuse peagi, sest ees ootas kibe töö, mis ei andnud aega mõtlemiseks. (<i>A. H. Tammsaare.</i>)

Esimeses lahtris on lihtlauseid, teises ja kolmandas liitlauseid.

Liitlause on kahest või mitmest lihtlausest koosnev lause.

Liitlauseid kasutatakse suurema ilmekuse ja täpsuse saavutamiseks kõnes.

Lihtlauseid, millest liitlause koosneb, nimetatakse **osalauseiks**.

Liitlause osi seovad siduvad sõnad (side-, ase- ja määr sõnad) ja intonatsioon (kõnetoon).

Liitlause osad tunneme ära öeldistest: igaosal on oma

õeldis. Näit.: Ilm oli pisut selgemaks läinud, sest vanakuu, mis juba üles oli tõusnud, saatis natukehaaval oma nõrka valgust läbi pilvkatte mustale maale. (E. Särgava.) Selles liitlauses on kolm õeldist: oli läinud, oli tõusnud, saatis, järelikult koosneb ta kolmest osast.

Liitlauseid on kahte liiki: rindlauseid ja põimlauseid.

Parema ülevaate saamiseks lausete seosest liitlause kujutatakse neid riskülikutena. Näit.: Ümbruses tõusis vilgas elu, kalda kive jahutasid lained ja neeme kividelt kuuldus lainete õine kõne. (J. Mändmets.)

[ ] — [ ] — ja — [ ]

Süda värises Karinil suure rõõmu pärast, kui ta astus mööda laia kivitreppi teiselt korralt alla. (A. H. Tammsaare.)

[ ] kui
[ ]

Harjutus 39. Teksti lugedes määrata õeldised ning liht- ja liitlauseid. Nimetada, mitmest osast koosneb iga liitlause.

Rändlindude reisikiirus.

Lindude lennukiirus äratab üldse tähelepanu, kuid rännakuil see suureneb veelgi tunduvalt. On kindlaks tehtud, et mustvaresed rännuteekonnal keskmiselt 140—160 km tunnis lendavad, pääsukesed ja pardid katavad kuni 120 km; piiripääsukesed lendavad isegi üle 220 km tunnis. Seejuures võivad linnud kaua lennata, 500—600 km ühtejärke, ilma puhkusetä. Kuid ekslik on arvata, nagu lendaksid linnud alati sellise kiirusega. Seda teevad nad ainult ülemerelennul, kuna nad maa kohal märksa aeglase-malt lendavad ning peatuvad puhkamiseks ja toitumiseks.

Üksikute eranditega lendavad linnud üldse öösi. Parimaks lennuajaks olevat veel kuuvalged ööd.

Suuremal osal lindudest vältab sügisene rännak kuu ja kaks, kuna kevadine tagasilend on palju kiirem.

Harjutus 40. Leida lugemikust õpetaja poolt kättenäidatud palast liht- ja liitlauseid ning nimetada, mitmest osalausest viimased koosnevad.

Harjutus 41. Antud lihtlauseist moodustada liitlauseid, tarvitanes siduvaid sõnu ja kirjavahemärke. Pealkirjaks: *Liitlauseite moodustamine*.

1. Oli kuum ilm. Kõigil oli palav. 2. Kalurid jõudsid randa. Oli kesköö. 3. Öhtu oli pime ja vilu. Mindi parki jalutama. 4. Mees oli kibe töömees. Ta sai töö varem valmis. 5. Pioneer õpib hästi. Ta täidab sellega oma kohustuse kodumaa ees. 6. Tee koolimajja polnud kuigi pikk. Malle oli poole tunni pärast kohal. 7. Kooliaias eraldati maa-ala. Õpilased istutasid sinna ravimtaimi.

Näidis. *Oli kuum. Kõigil oli palav.* — a) *Oli kuum, sellepärast oli kõigil palav.* b) *Kuna oli kuum, siis oli kõigil palav.*

Harjutus 42. Jätkata antud lauseid, nii et saaksite kord liht-, kord liitlause. Õeldisele kaks joont ja alusele üks joon alla tõmmata. Pealkirjaks: *Liht- ja liitlauseite moodustamine*.

1. Päike paistis ..... 2. Kevad tuli ..... 3. Ilmusid rändlinnud .....
4. Rohi tärkas ..... 5. Traktorid sõitsid välja ..... 6. Lapsed rõõmus-
tasid .....

Näidis. *Päike paistis ... a) Päike paistis iga päevaga üha soojemalt* (lihtlause). b) *Päike paistis soojalt ja lumi sulas. Päike paistis üha soojemalt, nii et lumi kiiresti sulas* (liitlauseid).

2. Rindlause.

a) Rindlause mõiste.

Võrrelda liitlauseid vastavate lihtlauseetega.

Varsti on uued ahtelademed maas, pindad võetakse jälle varnast, paarid heidavad kokku ja edasi läheb öine töötants üle sahiseva vilja, läbi paksu halli tolmu, ning pillimänguks on

Varsti on uued ahtelademed maas. Pindad võetakse varnast. Paarid heidavad kokku. Edasi läheb öine töötants üle sahiseva vilja, läbi paksu halli tolmu. Pillimänguks on jälle

jälle vartade igavene ja kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk! (E. Vilde.)

vartade igavene ja kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk!

Esitatud liitlause on osad niivõrd sõltumatud, et nad võib eraldada punktiga viieks iseseisvaks liitlauseks, ilma et mõte muutuks; muutub ainult selle väljendusviis.

Liitlauseid, mis koosneb sõltumatuist, kuid mõttelt seotud liitlauseist, nimetatakse rindlauseks.

Võrrelda vasak- ja parempoolses lahtris antud lauseid.

Koondlause	Rindlause
Koer ei lahkunud poisi kannult, vaid jooksis mõne sammu kaugusel. Ei t võtab vikati ja läheb heinamaa poole.	Koer ei lahkunud poisi kannult; ta jooksis mõne sammu kaugusel. Ei t võtab vikati ja nad lähevad heinamaa poole.

Kui mitme öeldise juurde kuulub üks ja sama alus, siis on tegemist koondlausega (liitlause). Kui iga öeldise juurde kuulub eri alus, siis on tegemist rindlausega.

Harjutus 43. Lugeda harjutus, määrata lause liigi, alused ja öeldised.

1. Hobused traavisid, kuljused helisesid, jahupeent lumekest siputas sadada. (E. Vilde.) 2. Ainult reed karjuvad pakasel lumel ja hobuste ninasõõrmed purskavad nagu valget suitsu. (A. H. Tammsaare.) 3. Peened suitsulindid tõusid siit ja sealt samblast, venisid aegamööda maapinnal ja sulasid õhku. (Fr. Tuglas.) 4. Aisakelli tilises ja laiad räitsakad langesid nagu suled soojale saanitekile. (A. Jakobson.) 5. Madala akna taga tihenes videvik pikkamisi läbipaistmatuks pimeduseks. (R. Sirge.) 6. Jää sulades sirises vesi maamulda, puudutas seal puude juuri ja kõditas neid unest. (E. Särgava.) 7. Kaugemal merel seisis veel jää, rahulik, valge ja külm. (O. Tooming.) 8. Puude varjud sirutavad üle põldude, mõni üksik öölinde lendab vudisedes metsa poole. (R. Roht.)

9. Taevas oli hallikassinine ja sügav, silmapiiril polnud ainsatki pilvekübet, kõik asjad paistsid nagu läbi virvendava klaasi. (A. Jakobson.) 10. Kulli naer veeres kerana soole, rõkkas metsas vastu ja kadus kaugel. (Fr. Tuglas.)

Harjutus 44. Jätkata iga lauset, nii et saaksite kord rind- ja kord koondlause. Pealkirjaks: *Koond- ja rindlaused*.

Päike tõusis. Tänavail algas liiklemine. Sõitsid trammid. Lapsed ärkasid üles. Nad riietusid. Keskpäeval oli kuum. Linlased sõitsid bussidega linnast välja.

Näidis. Päike tõusis. 1) Päike tõusis ja soojendas maapinda. 2) Päike tõusis ja tuul puhus udu laiali.

b) Rindlause sidesõnad.

Meenutada koondlauses tarvitatamaid sidesõnu. Vaadelda sidesõnu järgnevais lauseis.

1. Kaevikute vaheseinad värisesid ja mitmel pool varises mulda alla. (E. Männik.) 2. Ants rabeles küll kõigest jõust, aga ta ei pääsenud, sest mina olin tugevam. (A. H. Tammsaare.) 3. Teda oli küll veel õhtul aetud järvele jalgu pesema, kuid siis oli asi ununenud ja ta niisama voodisse pääsenud. (Fr. Tuglas.) 4. See oli parim kajut laevas, ometi polnud siin midagi luksuslikku. (A. Hint.)

Rindlauses tarvitatakse samu sidesõnu, mis koondlauses, nimelt ühendavaid sidesõnu *ja, ning, ega, või*; vastandavaid ja seletavaid sidesõnu *vaid, aga, kuid, siiski, vahest, ometi jt*.

Uhendavate sidesõnade ette koma ei panda (nn. komata sidesõnad), kuna teiste ette pannakse koma (nn. komaga sidesõnad).

Vaadelda koma tarvitamist *aga* ja *vaid* ees.

Linda tuli vara, aga Aino jõudis hiljem kohale.

Päike ei soojenda veel, vaid paneb ainult lume sätendama.

Linda aga tuli hoopis hiljem. Seda ta aga ei teadnud.

Päikest varjab veel vaid kitsas pilveriba. Neiu vaid naeris tema üle.

Aga ja *vaid* ette koma ei panda, kui nad on lihtlause keskel.

Märkus. *Ja, ning, ega, või* ette pannakse erandlikult koma:

1) kui nende sidesõnadega algav lause alustab uut mõtet, millel on vähesidet eelmise osaga, s. o. kui toimub mõttepööre. Näit.: *Ta oli veel võõras, ja see kirju liukuv kogu pani ta pea ringi käima. (O. Luts.)*

2) kui ühendavaid sidesõnu tarvitatakse teises tähenduses. Näit.: *Päike juba pooles lõunas, ja (=aga) sina magad. Ära oota, ega (=nagunii) ta ei tule! Sa tuled kohe, või (=vastasel korral) sa ei tule üldse!*

Harjutus 45. Lugada harjutus, nimetades öeldised, sidesõnad ning komad.

1. Laisk ei tee täna vaid lükkab homseks. 2. Algab lumine lagendik aga reed sõidavad ikka. 3. Laeval oli vaid kümmekond laevameest. 4. Kaugelt aga paistsid juba linna tornid. 5. Vabarna-põosas laulis väike lind ning takjalehe all saagis rohutirts. 6. Ta peab selles küsimuses seletuse andma või tal tuleb lahkuda. 7. Mis me asjatult ootame ega ta kaasa ei tule. 8. Andres läks mööda ega vaadanud meie poolegi. 9. Lapsed ootavad kärsitult isa ja isa ei tule. 10. Ratsanike metalsed kiivrid särasid ja nende jõhvtutid lehvisid õhus. 11. Katsetame veel ehk leiame õige lahenduse. 12. Sõnal ei ole sõrga ega ole tal ka saba.

Harjutus 46. Täita lünk sobiva sidesõnaga ja panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Rindlause sidesõnad.*

1. Toomas parandas küll paadi ..... midagi rohkem ette ei võtnud. 2. Üle ranna käivad tuuleilid ..... meri näib rahutuna. 3. See ülikond on küll hea ..... on liiga kallis. 4. Poiss oli küll nõrk säärase raske töö jaoks ..... tahtmine oli tal hea. 5. Ta võttis kõik endale ..... teistele ei jäänud midagi. 6. Ootame veel pool tundi ..... ta tuleb! 7. Kas täidate antud korralduse ..... lahkute kohalt! 8. Ärgates ära jää voodisse vedelema ..... tõuse kohe üles. 9. Suu räägib küll nõnda ..... süda mõtleb teisiti. 10. Aeg lendas kiiresti ..... varsti oli õhtu käes. 11. Ootasime suure põnevusega ..... võistlejad ei tulnud ega tulnud. 12. Ära lase jutul võita tööd ..... lase tööil võita jutt.

Harjutus 47. Koostada rindlauseid järgnevaist lihtlauseste rühmadest, pannes vajalikud sidesõnad ja kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Rindlause.*

1. Päike paistis heledasti. Lumi sirendas. Puudel olid klaasist oksad. 2. Poiss vehkis küll hõveldada. Laud ei läinud tasaseks.

Ei tulnudki sellest suuska. 3. Sinust saab hea lendur. Sa oled julge. Õpetajad kiidavad sind kui distsipliini armastavat õpilast. 4. Katsume veel. Viimaks kivi kerkib. Ei kang katki lähe. 5. Meie rahva elujõud oli kapitali-ikked. Nõukogude kord vabastas selle loovaks tööks. 6. Varsti pöörabki sahk maapinda. Varesed ja linavästriku d tõttavad uudishimus seda vaatama. Nad korjavad uniseid ussikesi värsket põllumullast. 7. Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg. Nad õpetavad inimese ettevaatlikumaks ja ettenägelikumaks. Ta ei väärata enam nii kergesti.

c) Sidesõnata rindlause.

Meenutada kirjavahemärkide tarvitamist koondlauses.

Vaadelda, milliseid kirjavahemärke tarvitatakse sidesõnata rindlauses.

Nüüd pahvatas nagu must tuli tal silmist, kaks veresoont tema otsaesisel paisusid sõrmejämmeduseks, siis oli ta kupja kraes kinni. (*E. Vilde.*) Kogu aed elas: kuldnokad vilistasid oma puuride ees, põõsastes kädistasid leevikesed ja eemalt metsapadrikust kuuldus vihmakassi meloodiline «piu li ju». (*J. Mändmets.*) Mu kannel kaebas ning nuttis; kõik künkad kaebasid ka. (*Fr. Kuhlbars.*)

Sidesõnata rindlauses tarvitatakse koma, koolonit ja semikoolonit. Tavaliselt eraldatakse sidesõnata rindlause osad komaga.

Vaadelda lauset, milles on koolon.

Meie vahekorrad on selged: mina olen Vanapagan, teie inimesed. (*A. H. Tammsaare.*)

Koolonit tarvitatakse rindlauses sellise lause ees, mis ligemalt seletab eelneva lause mõtet.

Jälgida semikooloni tarvitamist rindlauses. — Vesi võtab orased; rukis on lustjaid ja kasteheinu täis, ei saa enam omaga välja. (*E. Särgava.*)

Semikooloniga eraldatakse pikemad ja mõttelt kaugemad laused.

Harjutus 48. Panna kirjavahemärgid, tähistada iga liitlause järel osade arv ja alla kriipsutada sidesõnad. Pealkirjaks: *Rindlause.*

1. Mõned loomad on juba kõhud täis söönud ja mäletsevad varjul puude all üks noor kirju talleke lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksi ja koer ajab kase all oma valget sabaotsa taga kuid tal ei õnnestu seda tabada. (*J. Liiv.*) 2. Paha siga mitu viga suvel kärss kärnas talvel maa külmunud. 3. Ära minegi ega sind seal oodata. 4. Aastaid õppis ja töötas noormees sõda katkestas kõik relv käes, asus ta oma Nõukogude kodumaad kaitsma. 5. Kas tuled enne meile või koguneme sinu juurde? 6. Haned lähevad hallad käivad kured lähevad kurjad ilmad luiged lähevad lumi taga. 7. Võiksid ju katset teha ehk on sinu töö parem tulemus. 8. Omadussõnaline täiend ühildub oma põhisõnaga ta on samas arvus ja käändes kui põhisõna. 9. Päike põletab ja õhk on palav ning rasked mustad pilved kogunevad taevasse tuulispea keerutab tolmates teedel pääsukesed lendavad ligi maapinda ja kastavad tiibu vette inimesed ruttavad põllult koju. 10. Ammu ei olnud ta välja saanud päike pimestas ta silmi värske õhk tegi pea uimaseks. (*E. Vilde.*)

Harjutus 49. Antud lauseist moodustada rindlaused, nii et tuleks tarvitada eri kirjavahemärke. Pealkirjaks: *Rindlausetee moodustamine.*

1. Tõusis tuul. Taevas läks pilve. Vihma hakkab sadama. 2. Rong aeglustas käiku. Vedur vilistas. Saabus jaam. 3. Tuli sügis. Ilmad muutusid viluks. Puude lehed kolletasid ja langesid maha. 4. Meie klassis on rida häid sportlasi. Harjutame pidevalt. Võitsime kergejõustikus esikoha oma koolis. 5. Värskes õhus on hea töötada. Avage vahetunnil aknad. Hoolitsege värske õhu eest klassis.

Näidis. *Tõusis tuul ja taevas läks pilve; vihma hakkab sadama. Vihma hakkab sadama; tõusis tuul ja taevas läks pilve.*

Harjutus 50. Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid rind- ja koondlauses.*

1. Haige ei suutnud kõnelda tema hing jäi sõna otseses mõttes kinni. 2. Päike põletab õhk on palav ja raske mustad pilved kogunevad taeva alla. 3. Kõik oli siin endist viisi toolid lauad ja vanad pildid. 4. Kui kaselehed korruga lähevad, tuleb lumi

korrage kui aga pikalt pudenevad, tuleb lumi pikalt. 5. See suvi oli halb sadas sageli vihma ja ilmad olid vilud. 6. Tõde ei muuda end meie järgi vaid meie peame end tõe järgi muutma. 7. Poisid läksid temast mööda ega vaadanud ta poolegi. 8. Sügis heitleb talvega üks krabistab vihma teine raputab lund.

Harjutus 51. Jätkata antud lauseid, nii et saaksime erinevate sidesõnade ja kirjajahemärkidega rindlaused.

1. Päike loojub ..... 2. Saabub öö ..... 3. Kuu tõusis ..... 4. Üksik tütarlaps kõndis teed mööda ..... 5. Kostasid koerte haugatused.

Näidis. 1. a) Päike loojus, kuid tuul ei lakanud puhumast.
b) Päike loojus: oli juba hilja.

Harjutus 52. Koostada lühike kirjeldus ühel antud teemadest, kasutades selles eri sidesõnadega ja kirjajahemärkidega rindlauseid.

Teemad: *Õppetunni algus. Mets sügisel. Meie kooli nääripidu.*

d) Kiillause.

Vaatleme rindlause osade paigutust järgnevais lauseis.

1. Mul on, olgu tänatud, tugevad sõrmed. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 2. Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa. (*E. Bornhöhe.*) 3. Ema ja Mari — plika silmad otse põlesid uudishimust — asusid Joosepi ümber laua äärde. (*E. Vilde.*) 4. Ruumi meil on — vennal ei ole kedagi peale naise ja lapse — ja süüa saab. (*J. Kärner.*) 5. Kuid Mare terav naisekõrv eraldas Kaugatoma kuninga (nagu Tõnis Tihut nüüd siinkandis hüüti) heatahtlikus tervituses mingi kõrvaltooni. (*A. Hint.*)

Sellist lauset, mis on kiilutud teise lausesse täienduseks või seletuseks, nimetatakse kiillauseks.

Vaadelda järgnevate kiillausetehnikate ehitust.

Nendel, nagu jõukamal poolel kunagi, oli parem tehnik. (*J. Madarik.*) Ema ja minu vahel algas siis — nagu igal hommikul — meeleheitlik võitlus. (*E. Vilde.*) Pikkade vaidluste järel nõustus peremees andma — raha eest mui-

dugi! — ühe pörssa ja mõne leiva. (*M. Metsanurk.*) Tõnis Tihu oli äri ajanud (ka kohut käinud) igasuguste inimestega. (*A. Hint.*)

Kiillause võib esineda ka lühendatud kujul — kiillsõnadena.

Vaadelda kiillause eraldamist kirjavahemärkidega eelnevais lauseis ja teha vastavad järeldused.

Kiillause eraldatakse:

1) komadega — kui ei taheta kiillauses väljendatud mõtet rõhutada;

2) mõttekriipsudega — kui tahetakse kiillausega väljendatud mõtet rõhutada, esile tõsta;

3) sulgudega — juhuslikku laadi seletavad vahemärksed.

Harjutus 53. Kiillausele joon alla tõmmata ja panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kiillause*.

1. Tuleb lumine veskipoiss ilm on vahepeal tuisule läinud ja ühtlasi soojemaks muutunud tulevad Tali Lesta Luts ja veel mõned teised. (*O. Luts.*) 2. Kui süttib päikesetera taevaveerul sätendades põlema vihm on vahepeal üle läinud, siis on rehi peksitud. (*E. Vilde.*) 3. Palun mängige edasi palun mängige soovis Madaras. (*E. Särgava.*) 4. Seal oligi Nõuni-Jaagu kuulus noot ega meie vallas kellelgi teisel kalanoota ei olnud murul maas. (*A. Kitzberg.*) 5. Tema vihal ei näinud aga tasahiljukesi öelda poja kohta suuremat mõju olevat. (*E. Vilde.*) 6. Aga noh tohoh hull ta pole ju selleks veel kõrtki liigutanud. (*J. Madarik.*) 7. Ühel pilvisel ööl see oli jüriöö peatus üksik ratsanik kõrgel künkal, umbes poolteist penikoormat Tallinnast. (*E. Bornhöhe.*) 8. Kadakas võiks ütelda oli saunarahva lemmikpuu. (*J. Madarik.*) 9. Veli Henn olgu kohe öeldud oli mõnes tükis iseäraline mehike. (*A. Kitzberg.*) 10. Johannes Vares-Barbarus 1890—1946 oli mitte ainult luuletaja vaid ka Eesti NSV riigimees. 11. Voltaire loe: voltäär on 18. sajandi suuremaid prantsuse kirjanikke. 12. Poiss on kui ma ei eksi juba 12-aastane.

Harjutus 54. Koostada järgnevaist lauserühmadest kiillausetega rindlused, eraldades kiillaused komade, mõttekriipsude või sulgudega, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Kiillause*.

1. Kolhoosi esimees sõitis rajooni täitevkomiteesse. Ma ei eksi vist. 2. Pidage silmas! Te hakkasite tööle alles esmaspäeva õhtul. 3. Teadmisi pidage kalleimaks aardeks. Kordan seda teile ikka. 4. Peeter oli haruldane töömees. Nii kõneldi üldiselt. 5. Goethe on suurim saksa kirjanik. Loe: gööte. 6. Eduard Vilde «Mahtra sõda» kiskus meid kõiki kaasa. Seda teost peetakse üheks paremaks eesti romaaniks. 7. Tervist tuleb hoolega hoida. Kordan veel. 8. Siiski on see mõte õige. Pean tunnistama. 9. Isa on juba linnast tagasi. Selles ma ei eksi. 10. Aga kus on mu väike sõber? Tahaksin teada.

Harjutus 55. Koostada rindlauseid, kasutades antud sõnu a l u s e n a; ühes rinnastatud lauseist kasutada kiillauseid. Pealkirjaks: *Rindlauseite moodustamine.*

1. muusika — sõdurid; 2. ämblik — kärbes; 3. plahvatus — tuli; 4. miilits — auto; 5. pilved — lumi; 6. päike — hommik; 7. öö — kuu; 8. tuul — udu; 9. kevad — lõoke.

Näidis. *muusika — sõdurid.* Kuuldus muusikat ja sõdurid — nad läksid maidemonstratsioonile — marssisid mööda.

3. Põimlause.

a) Põimlause mõiste.

Võrrelda järgnevaid liht- ja liitlauseid ning jälgida lausete vastastikust suhet liitlauseis.

Lihtlause — iseseisev lause	Liitlause — iseseisev + sõltuv lause
Ärge pahandage!	Ärge pahandage, et ma kaarti ei saanud. (<i>E. Särgava.</i>)
Seda asja katsume muuta.	Seda asja katsume muuta, sest nüüd pole enam endine aeg. (<i>A. H. Tammsaare.</i>)
Siis oleme kahekümne nelja tunni pärast lahutamatud.	Kui meie sõprus nii ruttu edeneb, siis oleme kahekümne nelja tunni pärast lahutamatud. (<i>O. Luts.</i>)

Tabeli parempoolses osas esitatud liitlauseid koosnevad kahest osast: iseseisvast lausest (mis võib esineda ka üksikult), mida nimetatakse **pealauseks**, ja täiendavast lausest, mida nimetatakse **kõrvallauseks**. Kõrvallauseid üksi ei saa jutustava lausena tarvitada.

Ei saa näiteks üksi esineda laused: *et ma kaarti ei saanud, sest nüüd pole enam endine aeg, kui meie sõprus nii ruttu edeneb* — nende mõte on poolik.

Liitlauseid, mis koosneb pea- ja kõrvallausest, nimetatakse põimlauseks.

Kõrvallause kuulub mingi pealause liikme — põhisõna — juurde, mida ta laiendab ja millest lähtuvale küsimusele vastab. Näit.: *Ma ütles (mida?), et peaksime tuppä minema. Läksime sinna (kuhu?), kus jõgi käänu tegi. Tuli seltsimees (misugune?), keda me polnud varem näinud.*

Kõrvallause eraldatakse pealausest alati komaga.

Harjutus 56. Määrata pea- ja kõrvallause (suuliselt) ning nimetada koma.

1. Niisama vähe on võimalik et kulla hiilgus kaoks. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 2. Vaimulik isand tõstis jälle piitsa mille õel vilistamine pahareti sulase hinge ärritas. (*E. Bornhöhe.*) 3. See on murdja kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi. (*E. Vilde.*) 4. Kus midagi ei ole sealt pole kellelgi midagi võtta. (*E. Vilde.*) 5. Maasika-emand vaatas küsides Madarat nagu tahaks ta noormeest proovile võtta. (*E. Särgava.*) 6. Kui kõik sees olid keerati üks lukku. (*E. Vilde.*) 7. Mis tema sealjuures mõtles seda ei teadnud keegi ütelda. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 8. Laudkond hakkas suure häälega naerma nii et kõneleja ise ka ühes pidi naerma. (*E. Särgava.*) 9. Nad laulsid aida otsas kasvaval kasel mille nõtkete okste kahinat Villu arvas kuulvat. (*A. H. Tammsaare.*) 10. Ta tõmbas sügavalt hinge ja ootas mõne silmapilgu enne kui käe värava külge pani. (*E. Bornhöhe.*) 11. Ma olen täiesti veendunud et te olete väga hea ema ja väga arukas naine. (*A. Jakobson.*) 12. Et selle suuruse vastu võidi välja astuda oli uudis. (*E. Särgava.*)

Harjutus 57. Jätkata antud lauseid, nii et saaksime põimlauseid, ja nimetada koma asukoht.

1. Isa küsis .....
2. Ajalehes kirjutati .....
3. Arno vastas hästi .....
4. Küsimus ei seisa selles .....
5. Sõitsime ekskursioonile .....
6. Nägime puuhiiglast .....
7. Kas keegi teab .....
8. Milline suurepärane raamat see on .....
9. Tahaksin näha .....
10. Sõitsime võistlema .....

Harjutus 58. Antud lausepaaridest moodustada põimlauseid. Määrata pea- ja kõrvallause ning nimetada öeldised.

1. Mille kogust tõin
lugesin raamatut;
2. õue sõitis veoauto
kus kuivas pesu;
3. sealt tuli kiri
kust keegi oodata ei teadnud;
4. kes tegeles spordiga
kõnelesime poisist;
5. kõikjal oli puhas
kuhu läksime;
6. kuidas nad pärale jõudsid
pole teada;
7. kus suvel viibisime
laagris õppisime uusi mängu.

Harjutus 59. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja määrata rind- ning põimlauseid. Iga liitlause taha märkida temas sisalduvate osade arv. Pealkirjaks: *Rind- ja põimlauseid.*

Orjakivi.

Helmes asub maantee ääres suur kivi millel on imelik auk nagu oleks seal keegi istunud millest kivisse on jäänud istease. Kivi nimetatakse orjakiviks kuid vähesed teavad muistendit sellest. Vanal ajal oli üks ori ülekohtu pärast vastu hakanud ta pääses piinajate käest põgenema kuid keegi ei julgenud talle varju anda sest tagaajajad olid kannul. Surmani väsinud ja täis haavu, oli ta nõrkemas kui nägi tee ääres laia kivi. Ta vedas enese sellele ja õhkas Halasta sinagi kivi. Seal tundis ori kuidas kivi muutus tema all pehmeks padjaks millel ta magusasti uinus. Koidu ajal saabusid kupjad ja haarasid orja surnult langes ta kivilt jälitajad tardusid aga kohkudes kivis oli istease.

b) Alistavad sõnad põimlauses.

Vaadelda, millise sõnaga algavad kõrvallused.

Kui ta oma kohale tagasi läks, oli tal natuke piinlik, et ta nii hästi oli vastanud. (*O. Luts.*) Aga miks kostsid bassikeeled nii hukutavalt, **nagu** oleks see mõne metsavaimu meelitus. (*E. Särgava.*) Nii oli koht ja nõnda olid inimesed, **kelle** juurde sepp kange tuhinaga tõttas. (*E. Bornhöhe.*) Aga kaua vaevles ta asemel, **enne kui** uni tal silmad sulges. (*E. Särgava.*) Vaata poissi, **kuhu** ta sõge ei roni! (*E. Bornhöhe.*)

Kõrvallused algavad harilikult alistavate sõnadega — sidesõnadega, siduvate ase- ja määrsõnadega. Nende sõnade järgi võime kõrvallauset paremini ära tunda.

Alistavad sõnad on järgmised:

Lihtsidesõnad	Ühendside- sõnad	Siduvad asesõnad	Siduvad määrsõnad
et	set et	kes	kus
kui	seepärast et	mis	kuhu
nagu	nii et	kelle	kust
kuni	ilma et	mille	millal
kuna	selleks et	kumb	kunas
kuigi	olguigi et	missugune	kuidas
ehkki	nii kui	milline	miks
	enne kui	mitu	mispärast
	niipea kui		<u>kas</u>
	jne.	jne.	jne.

Siduvad ase- ja määrsõnad on kõrvallause liikmeteks, kuna sidesõnad lauseliikmeid ei moodusta. Näit.: Nägin, kes tuli. Ei tea, kuhu ta läks.

Vaadelda, *kes, mis* ja *missugune (milline)* tarvitamist kõrvallause algul.

Kas teate, missugune (milline) kauplus müüb paberit? Seal tuleb mees, kes võitis esikoha.

Poiss võttis portfelli, mis oli raamatuid täis.

Missugune (milline) esineb ainult tegusõna laiendava kõrvallause algul (teate mida?).

Nimisõna laiendava kõrvallause algul on *kes* või *mis*.

Harjutus 60. Lugeda harjutus ja nimetada a) osalause te arv, b) kirjavahe märgid, c) millise sõna abil laused on liitlauseks ühendatud.

Kes on käinud südatalvel kaugetes metsanurkades kuhu inimene sel ajal üsna harva juhtub minema see teab küll milline salapärase vaikus seal valitseb Kuski ei kuuldu siis elevat lindude vidinat mida kevadel ja suvel oleme harjunud kuulma Kõik on tardunud vaikusse ja isegi mets ei kohise siis enam Sirged puutüved seisavad ainult ümberringi otsekui määratu suured templisambad kuna nende võrad on lumerohkuse all kaardu vajunud Ja metsaalune — seegi on täis lund mille tuul on siledaks puhunud Aeg-ajalt võib aga sel lumel silmata metsloomade jälgi — ühed määratu suured teised aga tibatillukesed ja tippamisi astutud ning need kaovad õige peagi mõne puujuure varju Säärases metsaaluses kõnnib siis inimene otsekui mingis määratu suures templis kus iga huige vastu kajab Kui koputada vastu puutüve on aga selle lajatus õige kaugele kuulda Vaikus on koguni nõnda suur et isegi väikese rähni nokaklõbin kui ta sellega vastu külmunud puutüve tongib on kaugele kuulda Või jällegi siis kui suuremad linnud istuvad okstel ning toidavad end pungadega mis kevadel peavad lahti pakatama suudab harjunud kõrv seda juba eemalt märgata.

(E. Kippel.)

Harjutus 61. Tekst ära kirjutada ja punktiiri asemele panna vajalikud alistavad sõnad ja komad. Pealkirjaks: *Alistavad sõnad põimlause.*

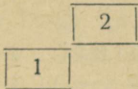
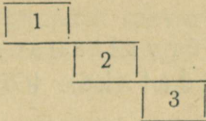
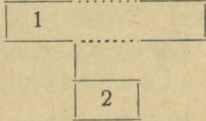
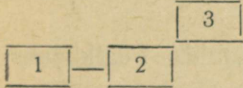
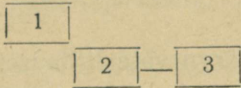
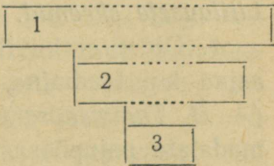
1. Siis kuulis ta ..... kell löi. 2. Ta näeb ..... vesi maha tilgub. 3. Kas sa tead ..... seal kõneleb? 4. .... ta tuli, oli pidu juba alanud. 5. Keegi ei teadnud ..... kadunud raamatut otsida. 6. Laps ..... üksi tiigi ääres mängis, oli kingad märjaks teinud. 7. .... mina vett pumpan, lõhu sina puid. 8. Onu sõitis kaugemale ..... meie teadsime arvata. 9. .... sa koju jõuad, ütle emale ..... mina saan tulla alles kella viieks. 10. Tuul oli kase ..... õues kasvas, maha murdnud. 11. Kevadel ..... vett on palju, on vaade kosele paeluv. 12. Kuuleme ..... vesi suliseb kividel.

Harjutus 62. Punktiiri asemele panna *kes, mis* või *missugune* (*milline*).

1. Kas sa tunnud meest ..... seal künnab? 2. Lõpetasime töö ..... õpetaja meile andis. 3. Kas sa tead ..... raamat tuleb osta? 4. Praegu ei tea õelda ..... kolhoosi ema sõitis. 5. Ohvitserid ..... sealt tulevad, elavad meie naabruses. 6. Ei oska arvata ..... võistleja esimesena finišisse jõuab. 7. Kas teate seda suurt kivi ..... on meie kolhoosi koplis? 8. Ma ei tea ..... kivi te mõtlete. 9. See oli keeruline küsimus ..... tuli kiiresti vastus leida. 10. Kõnelesid õpilased ..... olid kunstinäituselt tulnud. 11. Saime uue koolimaja ..... ehitati mitu aastat. 12. Küsi kelleltki ..... peab olema vastus.

c) Põimlause ehitus.

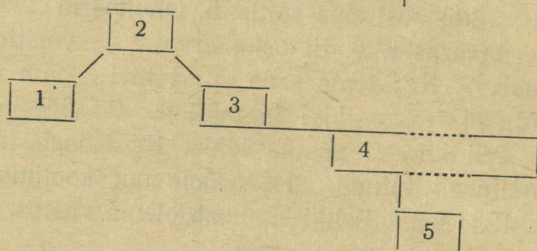
Jälgida järgnevate põimlausete ehitust.

Kõrvallause pealause ees	Kõrvallause pealause järel	Kõrvallause pealause vahel
<p>Kes töötab tublisti, saab head tasu.</p> 	<p>Ma tunnen kolhoosnikut, kes künnab põllul, mis asub metsa ääres.</p> 	<p>Harakas, kel oli pa-laval päeval janu, leidis veelähkri. (C. R. Jakobson.)</p>
<p>Kui koju lähed ja vend on tulnud, saada ta kohe siia.</p> 	<p>Ma ei tea, kas ta täna tuleb ja millal homme töö algab.</p> 	<p>Teise lõhe seesmises seinas, kust laupäeva õhtul, kui pere saunas käis, suitsu sisse ajas, määris ta saviga kinni.</p>

Kui lapsed marju
noppides edasi läk-
sid,

jõudsid nad võsas-
tikku, kus nad nägid,

kuidas jänes, keda
koerad jälgisid, neist
mööda jooksis.

Kõrvallaused võivad asetseda pealause ees, järel ja vahel.

Ühel pealausele võib olla ka kaks või mitu kõrvallauset.

Pealausele otseselt alistuvat kõrvallauset nimetatakse esi-
mese astme kõrvallauseks. Näit.: Kas te nägite, kui
auto mööda sõitis? Kuhu ta läks, seda me ei tea.

Esimese astme kõrvallausele alistuvat kõrvallauset nimeta-
takse teise astme kõrvallauseks. Näit.: Õelge,
kelle oma on raamat, *mis laual lebab?*

Märkus. Eespool esitatud skeemides on pealaised ja kõrvallaused
kujutatud riskülikutena. Pealausest kujutav riskülik asetseb kõrgemal temale
alistuvat kõrvallauset kujutavast riskülikust, samuti I astme kõrvallauset
kujutav riskülik II astme kõrvallauset kujutavast riskülikust jne. Kui kõrval-
lause asetseb lause sees, siis märgitakse skeemis lause katkemist punktiir-
joonega.

Kõrvallause kõrvallausest, samuti nagu
pealausestki, eraldatakse komaga.

Kui ühe ning sama astme kõrvallaused on ühendatud side-
sõnadega *ja, ning, ega, või*, siis nende vahele koma ei panda.

Näit.: Meie arvasime, et sa ei taha tulla või et sul pole
aega.

Harjutus 63. Teha järgnevate liitlausete skeemid. Pealkirjaks:
Liitlausete skeemid.

1. Üldse ei huvitanud vargamäelasi tänavu niipalju looduse-
asjad kui teadmine, et sügisel läheb kroonusse noor Andres.
(A. H. Tammsaare.) 2. Rohi läikis veel märjalt ja all jõekäärus
madalate pajupõõsaste küljes särasid vihmapiisad. (E. Männik.)

3. Terve suve otsa põdes loom veel haiguse järel, aga sügiseks oli ta juba ilus härjavärsike. (*E. Särgava.*) 4. Aastasade kuristik haigutab meie ja selle aja vahel, milles siin räägitavad juhtumused on sündinud. (*E. Bornhöhe.*) 5. Noormehel oli piinlik, ta heitles iseenesega. (*E. Särgava.*) 6. Minu arvates olekski just niisukei prille kõige enam vaja, millega inimesed näevad iseendid. (*A. H. Tammsaare.*) 7. Viimasel kolmel aastal olid Ladusjärve koolis mitmed muutused juhtunud, millest siin lühidalt peame jututama. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 8. Sammude müdin vaikis, kuuldus inimeste hääle kõmin. (*E. Bornhöhe.*) 9. Madaras ei teadnud, mida teha. (*E. Särgava.*) 10. Ei ole ilmas midagi võimatut, inimene loob ise oma saatust. (*J. Kärner.*) 11. Köha ei olnud esiti vali, aga selle eest piinas ta Arnot ühtelugu. (*O. Luts.*)

Harjutus 64. Teha põimlauseid järgnevaist lihtlauseite rühma-dest ja kirjutada kõrvallauseite sulgudes juurde küsimus. Peal-
kirjaks: *Põimlause.*

1. Ta lubas tulla. See on tõsi. 2. Kes pidi esinema kõnega 1. mai puhul? Kas oled sina see? 3. Ta on alles noor. Tean seda küll. 4. Kust ma ostsin selle raamatu? Kui palju see maksis? Isa küsis. 5. Me karjusime. Vanamees ei kuulnud. Ta on kurt. 6. Koer viiakse vägisi metsa. Ta ei püüa jänest. 7. Jõudsimet siiski õigel ajal rongile. Meil juhtus mitu äpardust. 8. Arno jõudis kooli-
maja juurde. Tund oli juba alanud. 9. Vaikus oli nii talumatu. Ei jõudnud seda enam välja kannatada. 10. Kuhu ta küll läks? Seda ei tea keegi. 11. Saal oli puupüsti rahvast täis. Oli pealinna teatri külalissetendus. 12. Oleme tõusev rahvas. Meie kannatuste tee on käidud. Oleme saanud lüliket vabas vennalikus liidus.

Harjutus 65. Panna komad ja määrata kõrvallauseite aste.
Pealkirjaks: *Kõrvallauseite astmed.*

Jaroviseerimine.

Oleme koolis juba mitmel aastal teostanud teraviljade jarovi-
seerimise katsetid sest tahtsimet omandada ka praktilisi kogemusi selleks et muuta taimede loomust. Et katsed teraviljade jaroviseerimise alal õnnestuksid tuleb neid korralikult ette valmistada mil-
leks on just praegu õige aeg. On tarvis varuda jääd sest jarovi-
seerimisel on vajalik säilitada ühtlast madalat temperatuuri. Jää

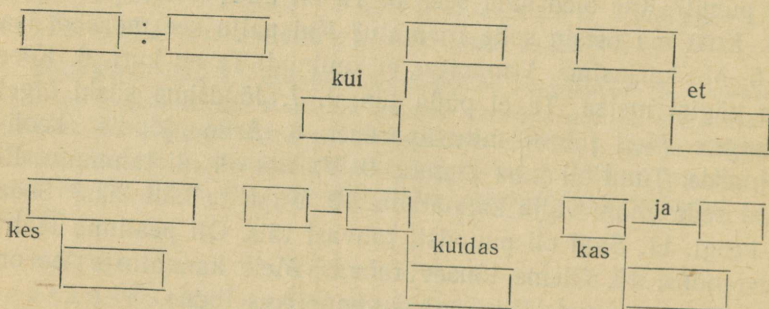
säilib keldris suuremais pankades kui ta katta saepuruga. Külmade ilmade kestmisel võib jääkasti hoida väljas varjus ja jää veega üle valada nii et kasti põhjas olev saepuru jäätuks läbi sest see säilitab jääd paremini.

Nagu te teate jaroviseeritakse meie teraviljade talisorte 0 kuni -2° C juures. Terade niiskus peab olema sealjuures 50—55 protsenti absoluutselt kuivkaalust. Et terad sisaldavad keskmiselt 12% vett siis tuleb 100 g teradele lisada umbes 40 g vett.

Leotasime teri seni kuni vesi oli seemnetesse imunud. Seejärel laskime seemneid toatemperatuuris seista kuni eod olid pisut paisunud, ja viisime nad siis jääkeldrisse kus hoidsime neid 45 päeva.

Näidis. Oleme koolis juba mitmel aastal teostanud teraviljade jaroviseerimise katseid, sest tahtsime omandada ka praktilisi kogemusi (I), selleks et muuta taimede loomust (II).

Harjutus 66. Koostada antud skeemide järgi laused.

Harjutus 67. Nimetada puuduvad kirjavahemärgid.

Kevad.

Kui lumi oli läinud tulid alles kõige kenamad ajad. Metsad ja luhad lõhnasid otsekui oleks maast välja sulanud kõige haruldasemaid õlisid. Kuid see polnud midagi muud kui maa enda lõhn. Maa ja mulla lõhn mis imbus läbi kevadevetest ja mis niisutas omakorda taime- ning puujuuri.

Päike oli nüüd juba täiesti soe ja sõbralik. Metsalagendikel kus polnud tuult paistis ta nii paitavalt õrnalt ja pehmelt et mee-

litas maast välja esimesed valged vareslilled ja kollased lumililled. Ning sarapuupõõsastesse ja pajudesse ilmusid pikad vahakarvalised urvad kuna teised lehtpuud olid helepruunid, iga päev valmis muutuma heleroheliseks.

Iga päevaga kasvas lindude koor. Nad siristasid ligidal puudel ja häälitseid kuskil kaugel ning see kostis saladuslikult eemalt padrikust otsekui oleks mets lõputu ja tema elanikeks tundmatud-nägematud loomad.

(R. Roht.)

d) Kõrvallausete liigid.

Võrrelda järgnevaid lauseid.

Lihtlause	Põimlause
1. Töötelijad (<i>kes?</i>) on meie maal suures aus.	Kes tööd teevad (<i>kes?</i>), on meie maal suures aus.
2. Kas sina oled kutsutu (<i>kes?</i>) Usinus ongi tema edu põhjus (<i>mis?</i>).	Kas sina oled see, keda kutsuti (<i>kes?</i>)? Usinus ongi, mis tema edu põhjustab (<i>mis?</i>).
3. Pioneerid kartsid rongist mahajäämist (<i>mida?</i>). Me ei teadnud tema elukohta (<i>mida?</i>).	Pioneerid kartsid, et nad jäävad rongist maha (<i>mida?</i>). Me ei teadnud, kus ta elab (<i>mida?</i>).
4. Meie ootasime kuni rühma-juhi tagasitulekuni (<i>kui kaua?</i>). Kõik heitsid väsimuse pärast (<i>mispärast?</i>) vara puhkama.	Meie ootasime, kuni rühmajuht tagasi tuli (<i>kui kaua?</i>). Kõik heitsid vara puhkama, sest nad olid väsinud (<i>mispärast?</i>).
5. Õpetav sõna on roostetamatu (<i>missugune?</i>) teras.	Õpetav sõna on teras, mis ei roosteta (<i>missugune?</i>).
6. Palju reisinud (<i>missugused?</i>) inimesed oskavad huvitavalt vestelda.	Inimesed, kes on palju reisinud (<i>missugused?</i>), oskavad huvitavalt vestelda.

Sellele vastavalt, mida kõrvallaused väljendavad, s. t. missugusele küsimusele nad vastavad, liigitatakse nad alus-, öeldistäide-, sihitis-, määrus- ja täiendlauseiks.

Vaatleme lähemalt määruslauseid.

Kuna mehed piipu popsid ja jutlesid (*millal?*), kõndis pereinaine mööda saaresöoti, korjates varaseid lilli. (*A. H. Tammsaare.*)

Kui Toomas silmad lahti lõi (*millal?*), nägi ta läbi kollase udu musta murdjapead. (*E. Vilde.*)

Kus suitsu (*kus?*), seal tuld — vähemalt seekord oli Riti jutul suur osa tõtt järel. (*A. Hint.*)

Ja et siin polnud enam midagi vaatamisväärset (*mispärast?*), kaldus inimvool jälle endisse suunda. (*A. Jakobson.*)

Rangid sõid turja ning pihad veriseks, sest luud tikkusid liha vähenemisel liiga välja (*mispärast?*). (*A. H. Tammsaare.*)

Määruslused näitavad aega, kohta, põhjust ja tingimusi, vastates küsimustele *millal? kus? mispärast?* jne.

Vaatleme lähemalt täiendlauseid.

Ja ongi vähe rahvaid, kes pole sel või teisel kujul orjust maitsta saanud (*missuguseid?*). (*A. H. Tammsaare.*)

Maantee poolt oli juba ammu kuulnud tasast autosurinat, mis kasvas kord-korralt suuremaks (*missugust?*). (*A. Jakobson.*)

Värava ligidal peatus suurem salk ratsamehi, kelle hulgas palju endisi lossi talupoegi ära tunti (*missuguseid?*). (*E. Bornhöhe.*)

Täiendlused kuuluvad nimisõna juurde, iseloomustades seda ligemalt ja vastates küsimusele *missugune?*

Harjutus 68. Määrata pealause ja määrus- ning täiendlause. Pealkirjaks: *Põimlause.*

Lumekogumisest stepialadel.

A. Orjoli oblast asetseb meie suure kodumaa stepiala lähedal. See on piirkond, kus puuduvad suured metsad. Seal laiuvad aga määratu suured põllud, mis annavad meie kodumaale tuhandeid tonne nisu ja muid toiduaineid.

Kui lumi ei kata küllalt paksult maapinda, siis on kolhooside ja sovhooside taliviljaorased ja põldheinapõllud suures hädaohus, et külm nad rikub.

Ka niiskusest tuleb kevadel taimekasvuperioodil puudus, sest vaba stepituul võib kõik lagedad põllud lumest paljaks puhuda.

Lume tulekuga algab stepiala kolhoosnikuil mure, kuidas takistada seda, et talvised tuisud ei puhuks lund põldudelt ära.

Kolhoosnikud koos agarate pioneeridega hakkavad lume tulekul teravilja- ja põldheinapõldudel lund koguma.

B. Selleks et põldudele lund koguda, valmistavad ja seavad nad üles lumeväravad.

Peale selle kasutatakse lume kogumiseks veel lumesahka, millega küntakse põllule langenud lumi läbi, põiki tuule suunale.

Sellega koguvad stepi kolhoosnikud oma taliteraviljade, põldheina- ja teistele põldudele paksu lumevaiba, mis kaitseb neid talvise pakase eest. See kindlustab, et kevadel lume sulamise järel jääb maapinda rohkem niiskust.

Tulevikus aga, kui istutatud metsaribad on juba suureks kasvanud, muutub ka Orjoli oblasti kolhoosnikute elu kergemaks. Rajatud metsavööndid hävitavad põuapiirkonnad, kujundavad ümber kliima ja takistavad talviseid tuiske põlde lumest paljaks puhumast.

Harjutus 69. Panna punktiiri asemele määrus- või täiendlause.

1. Nägime jõge ..... 2. Käisime seal ..... 3. .... jõudis isa koju. 4. Eemalt paistis koolimaja ..... 5. Pärast tunde ..... läksime võimlasse treenima. 6. .... igal pool kohtan sõpru. 7. Laps ..... on haige. 8. Katsun tulla ..... 9. .... on tarvis vaikust. 10. Vastama kutsuti õpilane .....

Harjutus 70. Moodustada kõrvallaused, lähtudes sõrendatud lauseliikmetest. Pealkirjaks: *Põimlause*.

1. Uuri ja avastab uusi teaduslikke tõdesid. 2. See noor inser on meie rahvamaja ehitaja. 3. Nägime oma klassi organisaatorit kiirel sammul tulevat. 4. Pidukõneleja päralt jõudes algas 1. mai aktus. 5. Päike tõusnud, elustus kogu kolhoos. 6. Sekretär ütles täitevkomitee esimehe varsti tagasi tulevat. 7. Kõneleja rääkis Narva hüdroelektriijaama juures tehtavast tööst. 8. Ei tohi peatuma jääda saavutatud tasemel. 9. Ants puudus koolist haiguse pärast 3 päeva. 10. Tuisust hoolimata kogunesid kolhoosnikud näiteringi harjutusele.

Näidis. *Võitjat autasustati preemiaga. — Seda, kes võitis, autasustati preemiaga.*

Harjutus 71. Leida vasakpoolses tulbas antud lauseosale parempoolsest tulbast sobiv jätk, nimetada, missuguse sõna abil on lauseosad ühendatud, ja määrata lause liik. Pealkirjaks: *Koond-, rind- ja põimlused.*

<ol style="list-style-type: none"> 1. Väljas oli jõudnud õhtu 2. Keegi ei märganud 3. Päike paistis soojalt 4. Kõdunenud uks nõtkus 5. Seda inimene leiab 6. Ema haaras lapse sülle 7. Rutati õue 8. Ootasime 9. Enne pühi on palju reisijaid 10. Unustasin küsida 	<p>sest oli juba maikuu. kas te saite kutse kätte. mida ta otsib. et tervitada saabunud külalisi. ning ruttas edasi oma kallil koormaga. kuid kedagi ei tulnud. millal onu lahkus. sellepärast tuleb vara jaama minna. aga toas oli veel üsna valge. ja langes kolisedes hingedelt.</p>
--	--

e) *Koma kui, nagu, kuni ning ühendsidesõnade ees.*

Võrrelda järgnevaid lauseid.

<i>Kui, nagu, kuni</i> kõrvallause algul	<i>Kui, nagu, kuni</i> lihtlause
<p>Töötasime, nagu suutsime. Raud läheb pehmeks, kui teda kuumutatakse. Õpilane kirjutas kunstipärase töö, nagu oleks selle loonud noor kirjanik. Puhkasime, kuni saabus hommik.</p>	<p>Töötasime nagu eesrindlased. Raud on pehmem kui teras. Õpilane kirjutas kunstipärase töö nagu noor kirjanik. Puhkasime kuni hommikuni.</p>

Sidesõnade *kui, nagu* ja *kuni* ette pannakse koma ainult nendega algava kõrvallause puhul; lihtlause esineva *kui, nagu* ja *kuni* ette koma ei panda.

Vaadelda, kuidas on seotud järgnevad laused.

Inimesed läksid koju, **sellepärast et** etendus oli lõppenud. Töötasin, **nii et** pea märg.

Kodanliku korra tingimustes tundub töö raskena just **sellepärast, et** ta on peale sunnitud. Tulime koju ainult selleks, et ümber riietuda.

Ühendsidesõnu *sellepärast et, nii et, selleks et, sest et, seepärast et, nii kui, niikaua kui* jne. komaga ei lahutata, välja arvatud juhtum, kui ühendsidesõna esiosale langeb lauserõhk.

Harjutus 72. Rühmitada laused kahte veergu: 1) *kui, nagu, kuni* kõrvallause algul, 2) *kui, nagu, kuni* lihtlauses, ja panna vajalikud komad.

Pealkirjaks: *Koma kui, nagu, kuni ees.*

1. Noorele kombainerile tundus nagu oleks ta jõud lõppematu. 2. Täitevkomitee esimees tõstis pead nagu sooviks ta midagi öelda. 3. Siin hällib kolhoosi rukkiväli nagu ilmatu vaip tuule käes. 4. Kaldad õhetasid kevadpäevil punaste lilledega nagu kirjud kangad päikese paistel. 5. Laste suukesed liikusid kui väikesed veskid. 6. Kõige parem on kui läheme koolimajja. 7. Laev hüples laineil nagu oleks ta olnud pähklikooreke. 8. Poiss seisis sirgelt nagu küünal. 9. Ta rääkis nii nagu teaks ta midagi erakordselt huvitavat. 10. Pakk oli raske kui tina. 11. Haigele tundus nagu oleksid kõik liikmed tina täis. 12. Head sõnad jahutavad rohkem kui külm vesi. 13. Õhk oli soe kuni tuul pöördus. 14. Raekoja kell lõi üksteist kui jõuti linna. 15. Kõneleja tegi liigutuse nagu oma sõnade kinnitamiseks. 16. Toompeal valendasid kivimajad nagu oleksid pääsukesed mätšinud pesi kaljurünkale. (*J. Madarik*). 17. Ta kahvatas silmad hakkasid metsikult läikima nagu hirmunud loomal kes haistab ohtu. (*J. Madarik*.) 18. Vesi kohises tammil päevase sula järel vihasemalt kui hommikul. 19. Ta urgitses kõverat vasklukkudega piipu sest see oli nõnda lõrisema hakanud nagu ähvardaks sula tulla. (*J. Madarik*.) 20. Sõitsime ühtesoodu kuni teise päeva õhtuni.

Harjutus 73. Panna koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Koma ühendsidesõnade ees.*

1. Mindi varakult magama sellepärast et oli tarvis vara tõusta. 2. Ta tuli vara just sellepärast et saaks kalale minna. 3. Kass lipsas sahvrisse niipea kui perenaine selja pööras. 4. Läksime õuest

koolimajja enne kui kell helises. 5. Päike paistis heledasti silma nii et valus oli vaadata. 6. Kõneleja juhtis tähelepanu sellele et tööruum tuleb korras hoida. 7. Mindi merre suplema isegi sellest hoolimata et olid kõrged lained. 8. Andres jõudis koju just siis kui ema karjalauta läks. 9. Kas ta tuli ainult selleks et raamatut tuua? 10. Tulime õhtuti kokku selleks et näitemängu harjutada. 11. Õpime nimelt niikaua kuni elame. 12. Vaata uusi ajakirju niikaua kui mina riietun!

Harjutus 74. Liita lihtlauseste rühmad liitlauseks ja panna vastavad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Liitlause*.

1. Palaval päeval jõudis matkaja allikale. See väljus mäeküljel sügavast paepõuest. 2. Matkaja oli mitu tundi järjest kõndinud. Higi voolas mööda nägu. Keel otse kõrbes. 3. Matkaja kummardus allikale. Ta jõi ahnesti vett. See otsekui põletas kurku. 4. Matkaja puhkas veel allika ääres. Teda haarasid äkki külmavärinad. Selle järel valdas suur nõrkus kogu ta keha. 5. Matkaja hakkas allikat süüdistama. Allika vesi olnud mürgine. 6. Allikas vaidles vastu. Matkaja ise olnud süüdi. Ta joonud higisena jääkülma vett.

Harjutus 75. Jätkata antud lauseid, nii et saaksime a) rindlauseid erinevate sidesõnade ja kirjavahemärkidega, b) põimlauseid.

1. Valgus kustus ..... 2. Kostis laul ..... 3. Keegi koputas ukse taga ..... 4. Müra oli kohutav ..... 5. Väike loomake vaatas abitult otsa .....

Näidis. Rindlauseid. Valgus kustus ja tuba muutus pimedaks. Valgus kustus, kuid meie jutlesime edasi. Valgus kustus: kaitsekork oli läbi põlenud. Valgus kustus; keegi ei märganud, kuidas võõras toolilt tõusis ja lahkus.

Põimlauseid. Valgus kustus, sellepärast et vool katkes. Valgus kustus, sest isa keeras pirni välja.

Harjutus 76. Koostada lühikirjand ühel antud teemadest, kasutades eeskätt sidesõnaga ja sidesõnata rindlauseid ning põimlauseid.

Teemad: Ohtu metsas. Nääripuu. Esimest korda linnas (kolhoosis).

4. Ülevaade liitlause kirjavahemärkidest.

Liitlausest tarvitatakse peamiselt kolme kirjavahemärki: k o m a, koolonit ja semikoolonit.

Komaga eraldatakse:

1) rinnastatud laused, kui nende vahel pole sidesõna ja, ning, ega, või. Näit.: puude varjud sirutuvad üle põldude, mõni üksik öölind lendab vudinal metsa poole. (*R. Roht.*) Hobused traavisid, kuljused helisesid, jahupeent lumekest riputas sadada. (*E. Vilde.*)

2) pealause kõrvallausest ja eri astme kõrvallaused omavahel. Näit.: Kui streigikomitee juhtima asus, hakkas asi hoogsamalt liikuma. (*J. Madarik.*) Madise näole tulid suured kort-sud, mis selgesti tunnistasid, et temale ei olnud see jutt meelt-mööda. (*E. Särgava.*)

3) pealause sees asuv kõrvallause mõlemalt poolt. Näit.: Varesed, kes tulid vilja söömast, tõusid kraak-sudes kõrgemale ja keerlesid suitsevate söehunnikute kohal. (*A. H. Tammsaare.*)

4) kiillause, mille mõtet ei taheta rõhutada. Näit.: Tema jalad ei olnud, nagu näha, sugugi nii nõrgad. (*O. Luts.*)

Tähele panna!

Koma pannakse alati ka sidesõnade *kui, nagu, kuni* ette, kui nendega algab kõrvallause. Näit.: Ta ärkas siis, **kui** kell helises. Asta jooksis, **nagu** oleks teda taga aetud. Oodake, **kuni** tulen.

Koma pannakse ühendsidesõnade *sest et, sellepärast et, olgugi et, selleks et, ilma et, enne kui, nii kui, niikaua kui* jt. ette, kui nende esimene osa pole rõhutatud.

Näit.: Läks pimedaks, sellepärast et pilved katsid taeva. Mart lahkus, enne kui keegi suutis takistada.

Harjutus 77. Panna koma, kuhu vaja, ja anda vastav seletus.

1. Eeskambri uks käib keegi astub sisse. (*O. Luts.*) 2. Mehed läksid kaugemale metsa et lossist ei märgataks mis nad teha tahtsid. (*E. Bornhöhe.*) 3. Kui te lubate mul seletada siis lubage et ma istun. (*E. Särgava.*) 4. Ta oli kord inimene kes tallas kombat ja pruugid olgu nad nii vanad ning pühad kui tahes jalgade alla kui nad temale ei meeldinud. (*E. Vilde.*) 5. Meie selja taga seisab

Lodijärve loss kus hulk sulaseid kaitsjateks on ja kuhu palju põgenejaid maalt on pääsenud. (*E. Bornhöhe.*) 6. Vabaduse peate endile kätte võitlema õigused peate endile vallutama. (*E. Vilde.*) 7. Nii laseb vahel saatus mõnda inimest kellele me ennemalt vaevalt oleme mõtelnud meie elus nii suurt osa mängida et meil sellele kogu eluaeg saab tagasi mõelda. (*O. Luts.*) 8. Madarale paistis nagu istuks seal suur suur rott. (*E. Särgava.*) 9. Hirmsasti möllas ta tugev käsivars vaenlaste keskel armutult saatis ta ühe ohvri teise järel enese eel surma sai veel kord veriseks tasujaks. (*E. Bornhöhe.*) 10. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip mets kaugemal on nagu valge müür toredad uhked kuused kõrgepalu pool seisavad kui liikumatud vahimehed lumekroone kõrgele tõstes. (*J. Liiv.*) 11. Viimaks läks sinnamaale et Indrek ei võinud enam ema nukrat nägu näha ilma et see tema rinnas ja kurgus valusaid pitsitusi poleks sünnitanud. (*A. H. Tammsaare.*) 12. Krõõt oli ammugi kadunud vaevalt mäletati teda veel Vargamäel Andres ise vana aga mehed seisid endistena. (*A. H. Tammsaare.*) 13. Muidugi kõnelen nagu öeldud ainult üldiselt just nõnda nagu teiegi kõnelesite üldiselt. (*E. Vilde.*) 14. Ta peatub siin küll võõras perekonnas kuid kõik on tal olemas. (*J. Kärner.*)

Kooloniga eraldatakse

laused, millest järgnev eelnevat seletab. Näit.: *Nii sündis ka hiljem: iga päev käis üks neitsi emata last vaatamas.* (*Fr. R. Kreuzwald.*)

Märkus. Kõrvallauset pealausest ei eraldata kooloniga, vaid alati komaga.

Semikooloniga eraldatakse

pikemad või lõdvemalt seotud laused rindlausel. Näit.: *Kuu näib suurenevat ja vähenevat, taganevat ja lähenevat; vahel on ta kollane, siis kahvatu-valge, siis uuesti rohekas-udune.* (*Fr. Tuglas.*)

Kiillause eraldamiseks tarvitatakse peale koma veel mõttekriipse ja sulgusid.

Mõttekriipsudega eraldatakse kiillause, mida tahetakse rõhutada, esile tõsta. Näit.: *Mina istusin toolile, Henn jäi — aidas, oli ka voodi — voodi ette seisatama.* (*A. Kitzberg.*)

Sulgudega eraldatakse kiillause, mis esineb juhuslikku laadi seletava vahemärkusena. Näit.: *Et asitõendite hulgas puudusid lina ja käterätid (väikseses kompsus ei paistnud neid olevat), sellest järeldas nüüd Alma, et need on tema käikude varjamiseks hävitatud.* (M. Metsanurk.) C. R. Jakobson (1841—1882) asutas ajalehe «Sakala».

Liitlause kirjavahemärgid.

Kirjavahemärk	Tarvitamine
1. Koma	a) rindlause, kui lausete vahel pole ühendavaid sidesõnu; b) kõrvallause eraldamiseks pealausest ja eri astme kõrvallause eraldamiseks; c) kiillause eraldamiseks, kui seda ei rõhutada.
2. Koolon	rindlause, kui järgnev lause eelnevat seletab.
3. Semikoolon	pikemate või lõdvemalt seotud lausete vahel rindlause.
4. Mõttekriipsud	kiillause eraldamiseks, kui seda tahetakse rõhutada, esile tõsta.
5. Sulud	kiillause eraldamiseks, mida tarvitatakse juhuslikku laadi seletava vahemärkusena.

Harjutus 78. Laused lugeda, nimetada kirjavahemärgid ja anda vastav seletus.

1. Veriheina õrn pitsikene kasvas otsekui üleöö eile teda veel polnud kuid täna oli. (Fr. Tuglas.)
2. Võis kella seitsme kaheksa paiku olla kui Katku Villu aidalakas heintel ärkas. (A. H. Tammsaare.)
3. Ja jutustasin sulle oma elamustest vaid selleks et sa mind mõistaksid. (A. Jakobson.)
4. Ennem oota surnu juurest sooja kui sinust

vee toojat lausus eit vokki seisma jättes ja püsti tõustes. (A. H. Tammsaare.) 5. Ma võin ilma temata elada ma tunnen seda ilma sinuta mitte. (E. Vilde.) 6. Kevadel tundus Eesperes juba seda Vargamäed millest Andres oli unistanud kümnekond noort õuna- puud samuti ka kirsi- ja ploomipuud olid valendavalt õisi täis marjapuudest toomingatest ja pihlakatest rääkimata. (A. H. Tammsaare.) 7. Seal kuuldus lähedal hobuse sammude müdin ja kaks pead tuli väljaspool aeda nähtavale. (E. Bornhöhe.) 8. Viimaks lõppes ta ka nõnda kui kõik lõpeb. (Suve Jaan.) 9. Kõik kolm seisid esiti vaikides mõlemad koolipoisid kompsisid jalgadega vastu põrandat et sooja saada kuna küüdimees hõreda habeme kongis nina ja aukuvajunud silmadega vanamees piipu suitsetas. (O. Luts.) 10. Aga ta arutas pikalt ja laialt kuhu küll need uued hooned paigutada sest vanade hoonete koht polnud Antsu arvates sünnis. (A. H. Tammsaare.) 11. Noormehel puudus julgus oma järelepärimistega otsekohe isa ette astuda ta pöördus ema poole. (E. Vilde.) 12. Taga metsas kuus-seitse kilomeetrit Neemelt eemal olid heinamaad. (J. Madarik.)

Harjutus 79. Lisades vajalikud siduvad sõnad ja muutes tarvitud korral sõnade järjekorda, moodustada antud lihtlauseist liitlauseid, nii et tuleks tarvitada eri kirjavahemärke. Juurde märkida lause liik.

1. Päike läheb looja. Ilm jaheneb. Madalamaist kohtadest tõuseb udu. 2. Kell helises. Õpilased lähevad kiiresti klassidesse. 3. Kodus oli nüüd vaikne. Lapsed magasid. Ainult vana seinakell tiksus uniselt.

N ä i d i s. 1. Kui päike looja läheb, jaheneb ilm ja madalamaist kohtadest tõuseb udu (põimlause, rindlause). 2. Ilm jaheneb, sest päike läheb looja ja madalamaist kohtadest tõuseb udu (põimlause). 3. Ilm jaheneb — päike läheb looja — ja madalamaist kohtadest tõuseb udu (kiillause). 4. Päike läheb looja ja ilm jaheneb; madalamaist kohtadest tõuseb udu (rindlause). 5. Ilm jaheneb; päike läheb looja ja madalamaist kohtadest tõuseb udu (rindlause).

Harjutus 80. Koostada kirjand teemal «Talvine koolivaheaeg», tarvitades eri kirjavahemärkidega liht-, rind- ja põimlauseid. Pealkirjaks: *Liht-, rind- ja põimlauseid.*

Küsimusi ja harjutusi kordamiseks.

1. Mis on liitlause? Kuidas jagunevad liitlausest? Mille poolest erineb rindlause põimlausest?

2. Mis on rindlause? Milliseid sidesõnu tarvitatakse rindlausest? Milliseid kirjavahemärke tarvitatakse rindlausest? Millal tarvitatakse rindlausest koma? koolonit? semikoolonit?

3. Mis on kiillause? Milliseid kirjavahemärke tarvitatakse kiillause eraldamiseks? Millal tarvitatakse kiillause eraldamiseks koma? mõttekriipsu? sulgusid?

4. Mis on põimlause? Kus võivad kõrvallausest asetseada pealause suhtes? Milline on I, milline II ja III astme kõrvallause?

5. Kuidas eraldatakse a) kõrvallause pealausest?

b) kõrvallause kõrvallausest?

6. Kuidas tarvitatakse koma a) ühendsidesõnade *sest et, sellepärast et, nii et, enne kui* jne. puhul? b) *kui, nagu ja kuni* puhul?

7. Anda ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest liitlausest.

Harjutus 81. Panna puuduvad kirjavahemärgid, määrata liitlauseste koosseis ja teha 4 esimese lause skeemid. Pealkirjaks: *Liitlause analüüs ja kirjavahemärgid.*

Olete kindlasti mitu korda pead murdnud selle üle kuidas oleks kõige otstarbekam korraldada oma tööd kordamisperioodil. Olgugi et õppematerjali kordamine toimub kogu kooliaasta jooksul langeb siiski põhjalikum töö III ja IV õppeveerandile. Mida siis tuleb tähele panna selleks et edukalt korjata? Oige kordamine tugineb põhiküsimustele mis on esitatud aineõpetaja poolt.

Näiteks kirjanduse kordamisel vaadake kõigepealt läbi kontrollküsimused mis on peatüki lõpul püüdnud need põhjalikult lahti mõtestada. Iga aine kordamisel kirjutage erilisse vihikusse küsimused mis valmistavad teile raskusi. Selleks et neid selgitada pöörduge õpetaja poole.

Vene ja eesti keele grammatika kordamisel süvenege reeglisse ja vaadake läbi need harjutused ja kodused tööd mis põhinevad korratavatel reeglil.

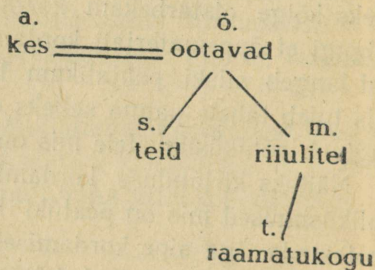
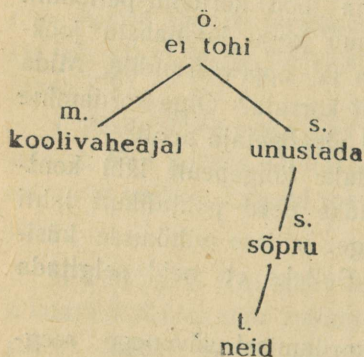
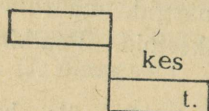
Matemaatikas tuleb läbi vaadata ja lahendada tööülesanded ja need ülesanded mis on andnud õpetaja selleks et süvendada teie arutamisoskust.

Harjutus 82. Teha antud liitlauseste skeemid ja analüüsida kolme liitlause koosseisu kuuluvaid lihtlauseid. Pealkirjaks: *Liitlause analüüs.*

Vello armastab lugeda häid raamatuid, sest nad on parimaiks abilisteks õppetöös. Raamatud on olnud tema sõpradeks sellest ajast alates, kui ta omandas lugemisoskuse. Nad õpetavad teda õigesti elama, sest nad rikastavad üha uute teadmistega.

Esimeseks raamatuks, mis avas Vellole vene kirjanduse varasalve, oli M. Gorki «Ema». Kui ta oli läbi lugenud selle suurepärase raamatu, mis kirjeldab vene rahva visa võitlust oma vabaduse eest, hakkas ta end ümbritsevat elu nägema teiste silmadega. See raamat õpetas veelgi enam armastama oma suurt kodumaad, mille vabaduse eest paljud kodumaa ustavad pojad ja tütreid kaotasid oma elu. Noored, lugege häid raamatuid, need aitavad teid õpingutes ja elus!

Näidis. Koolivaheajal ei tohi unustada neid sõpru, kes ootavad teid raamatukogu riulitel.

Harjutus 83. Punktiiri asemele panna *d* või *t* ja ühendada antud lihtlauseid liitlauseiks, kasutades vajalikke sidesõnu ja kirjavahemärke.

Oli ilus suvepäev. Pioneerid olid metsalagen.....ikul. Vaiel.....i. Arutle.....i. Viimaks otsusta.....i suplema minna. Ruta.....i jõe äärde. Riietu.....i lahti. Lasku.....i vette. Pritsi.....i üksteist veega. Sulista.....i. Kõlga.....i. Uju.....i üle jõe. Teh.....i pikki ringe. Pöördu.....i tagasi. Tõus.....i kaldale. Kuivata.....i ja riietu.....i. Mindi lagen.....ikule

tagasi. Ol.....i heas tujus. Naljatile.....i ja naer.....i. Ei märga.....udki pilve lähenemist. Heide.....i kuued ült. Spordi.....i. Hüpa.....i. Joos.....i. Mängi.....i. Laul.....i. Tun.....i esimesi vihmapiisku. Piste.....i laagri poole jooksma. Tõta.....i. Saabu.....i väsinult laagrisse.

Harjutus 84. Lugada harjutus, nimetades kirjavahemärgid ja lausete liigid.

See polnud ulguvesi vaid mõnekümne miili laiune väin mille üks kallas selgetel suvepäevadel terendus teiseni Ta muutlikus sügavuses vaikusid madalikud karid tohutu suured kivid pehastunud laevade vrakid Hansa ja Põhjasõja aegadest uuemad raudlaevade kered allatulistatud lennukite rusud ja inimeste luud keda erinevatel aegadel pärast ebavõrdset võitlust neelas väina rohekas hämarus Ta pinna all liikusid läbi elavate ja üle surnute riigi muutlikud hoovused kord koos tuule ja lainetuse suunaga kord seda küljelt lõigates kord risti vastu. Ta oli tujukas nagu on tujukad ainult väinad Keyaditi ja sügiseti ei teadnud kunagi arvata kuidas liigub tas jää millal see jäädavalt lahkub või tagasi tuleb Suvel näitas ta lahket nägu kuid tuulega võttis sisse sellise raiuva lühikese järsu ja segase laine mis on hullem kui ulguvee pikk ja lamedaharjaline müra. Ja kuidas ta värve vahetas Uskumatu

Kuid sellel tunnil millega algab meie traagiline kiri polnud ta kohal kuulda midagi peale laine tasase lokse Novembriöö salalikum kõikidest öödest saatis väinale kolm oma poega täieliku pimeduse külma vihma ja vaikuse Tuled mis pimedatel tähistel öödel paistavad kaldalt kaugele neelas vihm oma hõreda kuid kilomeetrite paksuse seinaga Polnud midagi muud kui öö öö öö ühetooniline külm vihm nõrk vaevaltmärgatav helendus piiskade langemisringidel

(J. Smuul.)

III. LAUSELÜHENDID.

1. Lauselühendi mõiste.

Võrdleme järgnevaid lauseid.

Kui nad padrikust välja jõudsid, sattusid nad jalgteele.

Ilma et ta oleks pilku kõrvale heitnud, tundis Soorand möödavilksatavaid kohti.

Kui ta oli teada saanud oma perekonna saatusest, palus ta end haiglast rindele saata.

Varahommikul enne valgust asus teele kolonn, mis koosnes kolmest masinast.

Padrikust välja jõudes sattusid nad jalgteele. (E. Bornhöhe.)

Pilku kõrvale heitmata tundis Soorand möödavilksatavaid kohti. (E. Männik.)

Teada saanud oma perekonna saatusest, palus ta end haiglast rindele saata. (E. Männik.)

Varahommikul enne valgust asus kolmest masinast koosnev kolonn teele. (R. Sirge.)

Põimlause asemel võib tarvitada lihtlauset. Sel korral asendab kõrvallauset rühm sõnu, kus kesksel kohal (peasõnaks) on tegusõna käändeline vorm — kesksõna, *des-* või *mata-*vorm.

Sellist sõnarühma, milles peasõnaks on tegusõna käändeline vorm, nimetatakse lauselühendiks.

Lauselühendisse peab kuuluma kaks või rohkem sõna — tegusõna käändeline vorm koos oma laiendiga või laienditega. Tegusõna käändeline vorm üksi, ilma laiendita ei moodusta lauselühendit ja tema kohta ei ole kehtivad need reeglid, mis on kehtivad lauselühendite kohta. Näit.: Poiss tuli joostes. Jutustage kiirustamata! Loetud raamat oli huvitav.

Väljendamine lauselühenditega on harilikult painduvam ja lühem, pealegi toob see väljendusse vajalikku vaheldust, mitmekesisust.

Lauselühendeid võime jaotada selle järgi, missuguseks lauselühendiks on lauselühendi peasõna, sihitilikeks, määruslikeks, täiendilisteks jne. Kõige tähtsamad on määruslikud ja täiendilised lauselühendid.

Harjutus 85. Alla kriipsutada kogu lauselühend lainelise ja lauselühendi peasõna sirge joonega.

1. Ta tulistas ägedalt, saates ühes kuulidega vastu helkivat päikest kogu oma raevu ja südameviha. (*E. Männik.*) 2. Välja tänavale jõudnud, seisab üliõpilane Korner jälle hulk aega kuskil vaateakna ees ja ahmib raskelt hingeldades sooja juunipäeva tolmust õhku. (*A. Jakobson.*) 3. Ta tuli tagasi oma kohale, sellest kellelegi sõna lausumata. (*E. Männik.*) 4. Nende ümber keerles telkide varjust sissepugev tuul, pani leegid vilkuma, ähvardades tulesid iga hetk kustutada. (*E. Männik.*) 5. Aiavärv kriiksus ja kubjas, lossihärra laste nimesid hüüdes, tuli nähtavale. (*E. Bornhöhe.*) 6. Jõudnud metsaveersele Arila kadakaväljale, peatus kapten Tõnis Tihu kõhklevalt jalgrajal. (*A. Hint.*) 7. Etendust vaadates seisis rahvahulk ümberringi nagu vall liikumata paigal. (*E. Vilde.*) 8. Pikemalt mõtlemata astus ta kohe risti läbi kraavi põllule ja hakkas seal edasi sumpama. (*R. Sirge.*) 9. Tuule ulgudes sammun ma parki ja istun üksikule pingile kahe raagus põõsa vahel. (*O. Luts.*) 10. Vaadanud jälle akna poole, kokkus Tasuja äkisti ja jäi siis hinge kinni pidades põnevil vahtima. (*E. Bornhöhe.*) 11. Sõna lausumata olid peremeest-perenaist seda pealt vaadanud. (*E. Särgava.*) 12. Põleva, lakkamatult ragiseva ja tulesambaid ülespurskava linna kõrval näis see lagendik tähtsuseti kindlustatud punktikesena. (*E. Männik.*)

Näidis. *Punaväelane Valgeorg sammus ees, juhatades teed.*
(*E. Männik.*)

Harjutus 86. Moodustada põimlauseist lauselühendiga laused. Vastav ettevalmistus teha klassis kollektiivselt.

1. Nägime puud, mis oli tormi käes murdunud. 2. Kui Aadu koju läks, kohtas ta pinginaabrit. 3. Peep võttis mütsi peast, kui ta oli tuppa astunud. 4. Siis, kui küsimust otsustati, vaieldi palju. 5. Lapsed jooksid metsa poole, ilma et nad oleksid tagasi vaadanud. 6. Kui Mall oli lõpetanud aiandustehnikumi, läks ta kodukolhoosi tagasi. 7. Õpilane, kes ülesandeid lahendab, on süvenenud töösse. 8. Vanamees silmitses meid teraselt, ilma et ta oleks oma heameelt varjanud. 9. Poisid, kes jalgpalli mängisid, ei pannud vihmapiisku tähelegi. 11. Kui mehed linnale lähenesid, hakkasid kõigepealt tornid ja vabrikukorstnad paistma. 12. Kui ta linna oli läinud, hakkas ta vabrikutööliseks.

Harjutus 87. Moodustada lauselühendiga lauseid sõnadest: *küsimusi, Rein, tekkima, raamat, lugema, hulk*. Lauselühendile laineline joon alla tõmmata ja nimetada peasõna. Saadud lauseid ilmekalt lugeda.

N ä i d i s. *Laul, kuulma, linnud, jõudma, tüdrukud, mets.*

Metsa jõudes kuulsid tüdrukud lindude laulu. Jõudnud metsa, kuulsid tüdrukud lindude laulu. Metsa jõudnud tüdrukud kuulsid lindude laulu. Metsa jõudvad tüdrukud kuulsid lindude laulu. Metsa jõudmata kuulsid tüdrukud lindude laulu. Metsa jõudes kuulsid tüdrukud linde laulvat.

2. Määruslikud lauselühendid.

Võrdleme lauseid.

<p>1. Kui kooli läksin (<i>millal?</i>), nägin meie ujumistreenerit. Õde lahkus, ilma et oleks näinud venda (<i>kuidas?</i>).</p>	<p>Kooli minnes nägin meie ujumistreenerit. Õde lahkus venda nägemata.</p>
<p>2. Kui olin koju tulnud, hakkasin kirjutama kirjandit. Kui jõekäär oli niidetud, võtsime uue tüki käsile.</p>	<p>Koju tulnud, hakkasin kirjandit kirjutama. Jõekäär niidetud, võtsime uue tüki käsile.</p>
<p>Õue astus kirjakandja, kusjuures tal oli telegramm käes.</p>	<p>Õue astus kirjakandja, telegramm käes.</p>

Määruslausete asendamisel lauselühenditega asendub kõrvalause öeldis *des-* või *mata-*vormiga, *nud-* või *tud-*kesksõnaga, mis on lauselühendi peasõnaks. Sealjuures tuleb tähele panna järgmisi asjaolusid:

1. **Kui pea- ja kõrvallause tegevus on samaaegne**, asendatakse määruslausete öeldis *des-* või *mata-*vormiga.

Näit.: Ta roomas lähemale, uuristades ettesirutatud kätega lumme teed. (*E. Männik*.) Vastust ootamata hakkas ta rabistades edasi liikuma.

2. **Kui pea- ja kõrvallause tegevus on eriaegne**, esineb lauselühendis kõrvallause öeldise asemel *nud-* või *tud-*kesksõna.

Näit.: Kuulanud pisut, liikusid nad jälle edasi. Kokkulepe saavutatud, lahkusid direktor ja raamatupidaja.

3. **Kui pea- ja kõrvallauses on sama alus**, puudub lauselühendis kõrvallause aluseks olnud sõna.

Näit.: Kui ma koju läksin, kohtasin ma oma klassijuhatajat. — Koju minnes kohtasin ma oma klassijuhatajat.

4. **Kui pea- ja kõrvallauses on eri alused**, siis

a) *des*-lühendi puhul esineb kõrvallause aluseks olnud sõna **omastavas** käändes.

Näit.: Kui vanemad olid teatris, olime meie koolimajas pioneerikoondusel. — Vanemate teatris olles olime meie koolimajas pioneerikoondusel.

b) *nud*-lühendi puhul esineb kõrvallause aluseks olnud sõna **nimetavas** käändes.

Näit.: Kui päike oli loojunud, tulid kolhoosnikud heinamaalt koju. — Päike loojunud, tulid kolhoosnikud heinamaalt koju.

Määruslauseid asendatakse veel nn. **iseseisva nimetavaga** — tegusõnata lauselühendiga. Seejuures jäetakse ära kõrvallause öeldis ja alus jääb nimetavasse käändesse.

Näit.: Pioneer astus juubilari juurde, kusjuures tal olid lilled peos ja naerusädemed silmis. — Pioneer astus juubilari juurde, lilled peos ja naerusädemed silmis.

Tähele panna! Vigased on lühendid, milles kõrvallause eri alus on jäetud väljendamata.

Näit.: *Tuppa astudes tõsis müra* (kas müra astus?). Õige on: *Tema tuppa astudes tõsis müra. Mäe otsa jõudes hakkas linn paistma* (kas linn jõudis?). Õige on: *Meie jõudes mäe otsa hakkas linn paistma*.

Vigane on *des*-lühend, kui kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele. Näit.: *Koju tulles heitsin magama*. Õige on: *Koju tulnud, heitsin magama*.

Kokkuvõte ajamääruslausete asendamisest lauselühenditega.

	<i>des</i> -vorm, kui pea- ja kõrvallause tegevus on samaaegne	<i>nud</i> -, <i>tud</i> -kesksõna, kui kõrvallause tegevus toimub enne pealause tegevust
Pea- ja kõrvallausel sama alus	Hästi õppides täidame oma kohustust Nõukogude kodumaa ees.	Korralikult õppinud, võivad õpilased hästi vastata. Töö tehtud, läksime jalutama.
Pea- ja kõrvallausel eri alused	Õpetaja sisse astudes tõusid õpilased käratult püsti.	Õpetaja klassi tulnud, algas tund.

Harjutus 88. Asendada kõrvallaused lauselühendiga, muutes vajaduse korral lausete järjekorda.

1. Hakati tööle kohe, kui päike tõusis. 2. Kui vikatid olid luisatud, hakati niitma. 3. Kui tuli oli kustutatud, lahkusid tuletõrjujad. 4. Direktor sõidab puhkusele, kui ta on aruande lõpetanud. 5. Kui mehed olid metsa jõudnud, hakkasid nad puid langetama. 6. Brigadir läks minema, ilma et ta oleks sõnagi lausunud. 7. Kui aasta oli möödunud, asuti elama kolhoosikeskusesse. 8. Helga seisis uksele, kusjuures tal oli raamat käes. 9. Noormees seisis mere ääres, kusjuures tema pilk oli kaugusse suunatud. 10. Leidsin kirja, kui olin tuppa astunud. 11. Õpilane läks kohale, ilma et ta oleks suutnud ülesannet lahendada. 12. Kui üles vaatasime, nägime reaktiivlennukit mööda kihutavat. 13. Kui töö oli lõpetatud, sulgesid kõik oma vihikud.

Harjutus 89. Asendada suuliselt määruslaused lauselühenditega ja vastupidi.

1. Kolhoosnikud võtsid elavalt sõna, kui arutati kolhoosi elektrifitseerimise küsimust. 2. Poisid jätkasid tööd, ilma et oleksid mulle otsa vaadanud. 3. Kui kõneleja oli lõpetanud, algasid läbirääkimised. 4. Õpetaja astus klassi, kusjuures tal oli paks raamat kaenla-

all. 5. Koju jõudnud, läks isa aeda. 6. Vend tuli mulle vastu, latern käes. 7. Ma ei taha sellest rääkida teiste kuuldes. 8. Öö tulles olime veel teel. 9. Kui Suur Isamaasõda puhkes, tõusid kõik Nõukogude Liidu rahvad üksmeelselt kaitsma oma kodumaad. 10. Nad pidasid Isamaasõda õigustatult kõigi töötajate ühiseks võitluseks, ilma et oleksid teinud vahet rahvuste vahel. 11. Asjad pakitud, asusime teele jaama. 12. Sõber läks ära mind nägemata. 13. Tunnid lõppenud, asusime koduteele.

Harjutus 90. Moodustada antud sõnadest põimlause ja lauselühendiga laused nii, et oleksid esindatud võimalikult kõik juhtumid: *tulema, saabuma, kevad, tagasi, rändlinnud.*

Lauselühendile laineline ja peasõnale sirge joon alla tõmmata.

N ä i d i s. S ü g i s, p o o l e, s a a b u m a, l õ u n a, l e n d a m a, l i n n u d — K u i s a a b u b s ü g i s, l e n d a v a d r ä n d l i n n u d l õ u n a p o o l e.

S ü g i s e s a a b u d e s l e n d a v a d r ä n d l i n n u d l õ u n a p o o l e. S ü g i s s a a b u n u d, l e n d a v a d r ä n d l i n n u d l õ u n a p o o l e.

Harjutus 91. Antud sõnadest moodustada põimlauseid, neist omakorda lauselühendiga laused.

Käes, laps, korv, läks, oli, kauplusse, tal, kusjuures; jalas, ärge, kalossid, tulge, ja, tupp, peas, kusjuures, müts, teil, on.

Lauselühendile joon alla tõmmata.

Harjutus 92. Parandada vead ja anda vastav seletus. Vajaduse korral kasutada lauselühendi asemel põimlauseid.

1. Klassi jõudes helises kell. 2. Kirjandi kirjutamist lõpetades läks Tiit suusatama. 3. Tupp tulles hakkas Milvi sööma. 4. Pisarad tõusid minevikku meenutades silmi. 5. Üle väljaku minnes lõi kell kaheksa. 6. Mäest alla sõites läksime koju. 7. Koju jõudes heitis mees magama. 8. Spordiväljakule jõudes oli pool tundi juba läbi. 9. Sisse astudes jäid toas olijad vait. 10. Edasi sõites muutus mets tihedamaks. 11. Järve äärde jõudes tõusis päike.

3. Täiendilised lauselühendid.

Võrdleme lauseid.

Traktor, mis künnab kolhoosipõldu, on uus.

Õpilased istutasid õunapuid kooliaeda, mille nad hiljuti olid asutanud.

Laevad, mis olid kivisõega lastitud, jõudsid Tallinna sadamasse.

Kolhoosipõldu kündev traktor on uus.

Õpilased istutasid nende poolt hiljuti asutatud kooliaeda õunapuid.

Laevad, kivisõega lastitud, jõudsid Tallinna sadamasse
või:

Kivisõega lastitud laevad jõudsid Tallinna sadamasse.

Täiendlausete asendamisel lauselühenditega asendub kõrvallause öeldis oleviku või mineviku kesksõnaga.

Harjutus 93. Asendada täiendlauseid lauselühenditega. Lauseühendile joon alla tõmmata.

1. Eideke silmitses noormeest, kes tuli maja poole. 2. Hoone, mida seal ehitatakse, on meie uus koolimaja. 3. Pala, mille õpilane ette kandis, meeldis meile väga. 4. See raamat, mida ma praegu loen, käsitleb tehnilisi probleeme. 5. Sealt tuleb mees, kes eile meil käis. 6. Puu, mis oli kevadel istutatud, kasvas hästi. 7. Kaugelt paistis järv, mis sätendas päikese paistel. 8. Ants mängis viiulit, mille ta oli nääripühiks kingituseks saanud. 9. Küsimus, mida koosolekul arutatakse, on väga tähtis. 10. Poiss, kes mind siin ootas, on kadunud.

Harjutus 94. Panna puuduvad komad ning asendada täiendlauseid lauselühenditega ja vastupidi. Pealkirjaks: *Täiendilised lauselühendid.*

1. Siin töötavad sepad kes ületasid aastaplaani. 2. Tallinnas toodetakse kõikjal tuntud elektrimootoreid. 3. Kõrge agrotehnika rakendamise korral on sügisel põldudelt saadavad saagid suured. 4. Seeme mis külvatakse peab olema kõrgekvaliteediline. 5. Puude

praksudes küdev ahi levitas rahvamajja soojust ning mõnusust. 6. Õunapuud mis istutas minu vend kandsid tänavu esimest vilja. 7. Raskete kividega koormatud auto liikus aeglaselt üle silla. 8. Vaenlane kes nägi kadu hävitas meeletus vihas kõike mis taganemisel ette juhtus. 9. Ei hammusta koer kes haugub vaid kes hiilib. 11. Hiljuti rajatud viljapuuad andis kolhoosile tänavu esimese saagi.

Näidis.

Põimlause	Lauselühendiga lause
<i>Maja, mis oli valminud kolhoosnikute ühise pingutusega, andis meile mugava kodu.</i>	<i>Kolhoosnikute ühise pingutusega valminud maja andis meile mugava kodu.</i>

Harjutus 95. Asendada kõrvallused lauselühenditega ja vastupidi. Pealkirjaks: *Määruslikud ja täiendilised lauselühendid.*

1. Astusime rongile, ilma et me oleksime näinud oma seltsimehi. 2. Kui päike oli loojunud, muutus õhk jahedaks. 3. Kohale tuli komisjon, kes otsustas maja üleandmise. 4. Laps läks kooli, portfell käes. 5. Äsja vaibunud torm tõusis nüüd uue hooga. 6. Lahendanud esimesena ülesande, lahkus Eilike klassist. 7. Vari ses Ott, tabatud vaenlase noolest. 8. Kui vähilised jõudsid jõe äärde, läks päike looja. 9. Mägi, mis eemalt paistis, oli metsaga kaetud. 10. Maal elades käisime sageli kalal. 11. Matemaatika ülesanded lahendatud, hakkas Anne maateadust õppima. 12. Kuu, mis metsa tagant tõusis, valgustas märga maapinda kahvatu läikega.

Harjutus 96. Meenutanud tegusõna vormide kokku- ja lahku kirjutamist, moodustada lauselühendiga lauseid, kasutades lauselühendi peasõnadena ühendtegasõnu *sisse astuma, läbi minema, tagasi vaatama, külge kleepima, vastu jooksma*. Pealkirjaks: *Lauselühendiga lausete moodustamine.*

Näidis. *Väravast sisse astuv mees suundus maja poole. Väravast sisse astunud, tuli külaline üle õue. Uksest sisse astudes ei näinud ma esialgu midagi. Uksest sisse astunud vööras seisatas hetke jne.*

4. Koma tarvitamine lauselühendite eraldamiseks.

Jälgige koma tarvitamist määruslike *nud-* ja *tud-*lauselühendite ning iseseisva nimetava puhul.

1. **Jõudnud** ekskursioonilt tagasi, pidas õpetaja vestluse nähtust-kuuldust. **Ekskursioonilt tagasi jõudnud**, pidas õpetaja ettekande.

2. **Töö lõpetatud**, läksime jalutama.

3. Jahimees läks metsa, **püss seljas**.

nud- ja *tud-*kesksõnalised määruslikud lauselühendid, samuti iseseisev nimetav (tegusõnata lauselühend) eraldatakse alati komaga.

Vaadelda *des-* ja *mata-*lühendi eraldamist komaga, olenevalt lauselühendi peasõna asendist.

Tüdrukuke, **seistes kõrgel kaldal**, ei julgenud alla vaadata.

Tüdrukuke, **vaatamata alla merele**, seisis kõrgel kaldal.

Aluse ja öeldise vahel asetsev *des-* ja *mata-*lühend eraldatakse komaga.

Jälgida *des-* ja *mata-*lühendi eraldamist komaga, olenevalt lauselühendi peasõna asendist ja pausist.

Kõrgel kaldal seistes ei julgenud tüdrukuke allagi vaadata.

Tüdrukuke ei julgenud **kõrgel kaldal seistes** allagi vaadata.

Seistes kõrgel kaldal, ei julgenud tüdrukuke alla vaadata.

Tüdrukuke vaatas kaugele merele, **seistes ise kõrgel kaldal**.

Kordagi tagasi vaatamata läks ta eemale.

Vaatamata kordagi tagasi, läks ta eemale.

Lause algul ja lõpul oleva *des-* ja *mata-*lühendi eraldamine oleneb lauselühendi eraldamiseks tehtavast pausist: kui peasõna asetseb lauselühendi algul, siis tekib paus ja lauselühend eraldatakse komaga; kui peasõna on lauselühendi lõpul, siis harilikult pausi ei teki ja koma ei panda.

Harjutus 97. Lauselühendi peasõnale sirge joon alla tõmmata ja panna puuduvad komad. Pealkirjaks: *Lauselühendi eraldamine komaga.*

A. 1. Pilk mõtlikult tühjale uulitsale suunatud kuulas Naatanael vaikides isa laiska torisemist. (A. Jakobson.) 2. «Võta mind appi» ütles ta vaadates tütarlapsele sügavasti silma. (E. Vilde.) 3. Seejuures pani ta aga silmi taoti avades tähele mis kambris sündis. (E. Vilde.) 4. Hirmutavat sõnumit kuuldes taganesid nad telki ja kutsusid sõnumitooja sisse. (E. Bornhöhe.) 5. Mart kõigest oma Koljati kogust ja suurest jõust hoolimata ei hakanud naljalt kellelegi vastu. (O. Luts.) 6. Jaanus tõmbas kulmu kortsu ja vahtis silmad põnevil laiali teisele silmi. (E. Bornhöhe.) 7. «Lapsed te olete näljas» ütles ta siis silmitsedes Miina rüpes olevat väetikest haledusega. (E. Vilde.) 8. Seni oli neli sulast teravad kirved käes Jaanusele selja taha kogunenud. (E. Bornhöhe.) 9. Poisid ja tüdrukud hoides üksteist käe alt rühkisid üha suureneva kiirusega. (A. Jakobson.) 10. Õhtu lähenedes hakkas haige valu tundma. (E. Vilde.)

B. 1. See aga hoiab kõhtu naeru pärast hoolimata Emmi noomimisest kes Jaanusega koos oli ka sinna jõudnud. (E. Bornhöhe.) 2. Leena kükitas kuni aovalgeni sängi jalutsis tekk mähitud ümber piha ja põlvede. (J. Madarik.) 3. Aga nüüd äkki ilmus Riia kass süles. (A. H. Tammsaare.) 4. Peatudes akna all pööras ta pilgu hallile munakivisillutisele. (A. Jakobson.) 5. Kuulaik langedes põrandale joonistas kaltsudest kootud põrandariidele kitsa akna ahtad ruudud. (A. Hint.) 6. Hoolimata väsimusest ei tahtnud Villemile und silma tulla. (E. Vilde.) 7. Jalad toolipulgale tõstetud vahtis ta alla tänavale. (A. Jakobson.) 8. Vaadeldes Illit tema igapäevaseis toiminguis muutuvad mu tunded neiu vastu sõbralik-seltsimehelikuks. (O. Luts.) 9. Kuid sellest hoolimata käis Teele seal iga päev ja Tõnisson paar korda. (O. Luts.) 10. Otsekuu tilluke käabus liikus Peetrus Peetripoeg talle järele vinnates end käte abil astmelt astmele. (A. Jakobson.)

Harjutus 98. Asendada kõrvallaused lauselühendiga ning panna kirjavahemärgid.

1. Kui vihma sadas, istusid matkavad pioneerid puu all. 2. Kui teatrist tuln, kohtasin meie artelli esimeest. 3. Külaline, kes rongile ruttas, lahkus, ilma et oleks kohvritki kaasa võtnud. 4. Kui

ma koju jõudsin, läksin emale appi. 5. Kui põld oli küntud, hakasid kolhoosnikud äestama. 6. Autod, mis olid laaditud lina ja viljaga, saabusid kokkuostupunkti. 7. Kui lapsed lilli korjasid, nägid nad, kuidas jänes puhmast välja jooksis ja puude vahele kadus. 8. Aasal jooksis tüdrukuke, kusjuures tal oli punane kübar peas ja valged lilled peos. 9. Kui ta oli üles tõusnud, sihtis ta ning surus päästikule. 10. Nüüd nägi Kustas, kuidas nad mööda astusid, kusjuures poisil oli kohver käes. 11. Nõnda ta läks, kusjuures kaks kätt olid kõvasti sinakasmusta pintsaku taskus. 12. Kui hein oli kokku pandud, hakati rukist lõikama.

Harjutus 99. Moodustada lauselühendiga lauseid, mis erinevad oma liigi ja peasõna asendi poolest. Jälgida koma tarvitamist.

Kasutada lauselühendi peasõnana sõnu *maha langema, mööda sõitma, kasutama, võistlema, ette kandma, vastu võtma*.

Pealkirjaks: *Lauselühendiga lausete moodustamine*.

Harjutus 100. Moodustada lausest *Kalurid jälgisid ilmastiku paranemist ja sõitsid merele* võimalikult erinevaid lauselühendiga lauseid, anda seletus lauselühendi eraldamise kohta ja lugeda ilmekalt.

Näidised. *Rong jõudis jaama lähedale ja vilistas kõrvulukustavalt. Jõudes jaama lähedale, vilistas rong kõrvulukustavalt. Jaama lähedale jõudes vilistas rong kõrvulukustavalt. Rong, jaama lähedale jõudes, vilistas kõrvulukustavalt. Rong vilistas kõrvulukustavalt, jõudes jaama lähedale. Rong vilistas kõrvulukustavalt jaama lähedale jõudes. Jõudnud jaama lähedale, vilistas rong kõrvulukustavalt. Jaama lähedale jõudnud, vilistas rong ... jne.*

IV. VÄLJAJÄTTELISED JA KATKELISED LAUSED.

Vaadelda järgnevate lausete ehitust.

Kivi kohal peate ohkama: jöenupust neitsi, vähist mees (=jöenupust saagu neitsi, vähist saagu mees). (*Fr. R. Kreutzwald*.) Enne lehm, siis seapõrsas; enne kana kõõrutama, siis kukk laulma. (*A. H. Tammsaare*.) Hästi tehtud! Tubli mees! (*J. Smuul*.) Enam

valgust! Ja juba pime! Lapsed tupp! Oi nalja! Eest kui ora, kes-
kelt kui kera, tagant lai kui labidas?

Head õhtut! (=soovin sulle head õhtut).

Sageli jäetakse lühema väljenduse saavutamiseks lausest
õeldis üksi või koos mõne teise lauseliikmega ära. **Sellist lau-
set, millest öeldis on välja jäetud, nimetatakse väljajätteliseks
lauseks.**

Väljajätteliste lausete hulka kuuluvad ka pealkirjad ja all-
kirjad, aadressid, telegrammid, sildid, mõned mõistatused, vana-
sõnad ja kõnekäänud.

Näit.: «Mahtra sõda». Tervitustega P. Vaher. Tallinn, Metsa 5,
sm. K. Rand. Liha — kala. Nõupidamine homme kell 5 Pärn.
Mees meeleta, hobu jaluta?

Vaadelda järgnevaid lauseid.

Küllap näis... kui muidu ei karda... (*A. H. Tammsaare.*)
«Või Schiller või Goethe... ühe sõnaga... üks tähtis kuju...» kor-
rutas emand edasi. (*E. Särgava.*) Ta vahib ja vahib ega mõista
meile seletust anda... vahib... (*J. Liiv.*)

Suulises väljenduses esineb sageli katkelisi lauseid,
mis on tingitud mõtte katkemisest. Katkelisust märgitakse kirjas
mõttepunktidega.

Harjutus 101. Leida lugemikust 5 väljajättelist ja 3 katkelist lau-
set; koostada vastaval blanketil telegramm. Koostada avaldus
lisa toodud andmete kohaselt ja nimetada selles leiduvaid eri liiki
lauseid.

V. OTSENE JA KAUDNE KÕNE.

1. Otsese ja kaudse kõne mõiste.

Vaadelda, kuidas võib tekstis väljendada kellegi ütlust.

1. «Kus sa käisid?» küsis ema ainult möödaminnes.

«Niisama,» vastas Illimar.

«Ega sul ometi pähe tulnud koertega järvele minna? Ega see
jää veel kannu.»

«Ei läinud koertega.»

(*Fr. Tuglas.*)

2. Ema küsis ainult möödaminnes, kus ta käis. Illimar vastas, et ta käis niisama. Ema ütles, et ega tal ometi pähe tulnud koertega järvele minna. Ega jää veel kannal. Illimar möönis, et ei läinud koertega.

Esimeses osas on kõnelejate ütlused esitatud kõneleja enese sõnadega muutmata kujul.

Kõneleja ütluse väljendamist kõneleja enese sõnadega nimetatakse otseseks kõneks.

Otsese kõnega kaasneb harilikult saatelause, mis näitab, kes kõneleb, millises olukorras ja kuidas kõneldakse.

Teises osas on kõnelejate ütlused väljendatud kolmanda isiku poolt mõnede muudatustega.

Kõneleja ütluse väljendamist kolmanda isiku poolt nimetatakse kaudseks kõneks.

Vaadelda kirjavahemärkide ja suure ning väikese algustähe tarvitamist järgnevais lauseis.

1. Kõneleja ütles: «Töötav rahvas on kõikjal rahu poolt.»	«Töötav rahvas on kõikjal rahu poolt,» ütles kõneleja.	«Töötav rahvas,» ütles kõneleja, «on kõikjal rahu poolt.»
2. Esimees küsis: «Kuidas areneb meil kevadkülvi ettevalmistus?»	«Kuidas areneb meil kevadkülvi ettevalmistus?» küsis esimees.	«Kuidas areneb meil,» küsis esimees, «kevadkülvi ettevalmistus?»
3. Pioneerid hüüdsid: «Milline suurepärase ilm on täna matkamiseks!»	«Milline suurepärase ilm on täna matkamiseks!» hüüdsid pioneerid.	«Milline suurepärase ilm,» hüüdsid pioneerid, «on täna matkamiseks!»

Otsene kõne on alati jutumärkides.

Kui saatelause on otsese kõne ees, siis seisab tema järel koolon ja otsene kõne algab suure tähega.

Kui saatelause on otsese kõne järel, siis pannakse otsese kõne lõppu vastavalt lause

sisule koma, küsi- või hüüumärk ja saate-
lause algab väikese tähega.

Kui saatelause on otsese kõne keskel, siis eraldatakse ta komadega (kiillause) ja otsese kõne kummalgi osal on jutumärgid.

Ühe isiku kõne võib koosneda paljudest lausetest; sel puhul pannakse jutumärgid ainult kõne algusse ja lõppu.

Harjutus 102. Katkend läbi lugeda ja seletada kirjavahemärkide tarvitamist.

«Ära karda, poeg ...» rahustas Rajamees. «Sul näikse midagi südamel olevat ... Kust sa siia, kesk metsa siis äkki ... Rahune ja räägi ...»

Vahur heitis sadulast poisi värisevaile õlgadele hundinaha. Too nagu oleks teise keelepaelad vallandanud.

«Appi! ... Mehed, kulla mehed ... Taeva pärast ... Ruttu!»

«Kus? Mis?!» langesid küsimused.

«Vironia krahv ... tungis meile kallale!»

«Kus te olete ja kes te olete? Räägi selgemalt!» sähvatas Rajamees ägedalt.

«Põgenikud ... Aruküllast ...» sonis poiss hammaste pliginal, osutades käega metsa poole.

«Selgel!» hüüdis Rajamees lõikavalt. «Rein ... võta poiss sadulasse. Edasi!»

Kümmekond hobust sööstis kapjade pliginal otse üle soolagendiku, nii et külmunud porikambad üle pea lendasid.

Vahur juhtis täku Rajamehe oma kõrvale.

«Mis pagana krahvist ta sonis?»

«Nii ta ennast kutsub — see Kiivelist mõrtsukas ... Ta pole seniajani veel siia julgenud oma jalga tõsta. Isandad on kusagilt julgust juurde saanud. No oodaku ...»

(A. Sinkel.)

Harjutus 103. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja alustada otsest kõnet suure algustähega, kus tarvis. Pealkirjaks: *Kirjavahe-
märgid otseses kõnes.*

Sinelis poiss naeratas kuidagi lepitavalt ja küsis lähemale astudes seltsimees ... kuidas saaks selle ešeloniga kaasa sõita? Mitka jättis küsimuse vastamata ja päris ise kust pärit? Kuid selles küsi-

muses polnudki enam endist karedat tooni Eestist vastasid mõlemad Eestist kordas Mitka ja mõtles pingutatult Siis lõi ta õline nägu üleni särava ah-aa tean Sealt Soome lahe äärest Sealt jah noogutasid poisid Mäletan seda . . . muutus Mitka korraga eneselegi ootamatult jutukamaks See oli neljakümnendal aastal kui astusite Nõukogude Liitu Meil peeti koolis sellest ettekanne. . . Kostja Spiridonov pidas Ja möödunud sügisel lugesime ajalehtedest, kuidas teie pealinn . . . nimi ei seisa meeles . . . Tallinn aitas teda vattkuues poiss öelda Tallinn . . . seda tahtsingi öelda Jah toredasti kaitsesite . . . kangelaslikult . . . au tuleb anda.

(E. Männik.)

Harjutus 104. Lausete ümberkirjutamisel asetada sulgudes olevad saatelaused sobivasse kohta ja panna puuduvad kirjavahe-märgid.

1. (Raamatukaupleja vastas) siis ei ole ka käsikirja enam tarvis.
2. Ta on väga tubli ja arukas noormees (sinu kohta ütles Mart).
3. (Ümises Tatikas oma nina otsast kinni hakates) mispärast ei ole paadid nii tehtud et nendega veel ja kuival maal ühtlasi võiks sõita.
4. Sa oled ju väga kaua truu saksateenija olnud aga mul on nooremat vaja (ja teine saks ütles).
5. (Tüdruk ütles) onu teie ehk pilkate mind.
6. Ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas päike paistis (kirjutab ta muuseas) nagu tahaks ta kustutada kõik mälestused talve külmast ja pimedusest.
7. (Mõtles vana Raismik) tohoo hullu viimaks pean siiasamasse öömajale jääma.
8. Palun ütle kas oled juba ammu siin kaluriks (algas ta).
9. (Ütles Andres) aga mina olen raudkullide poolt.
10. Tuleb paremaid aegu ja võimalusi selle asja lahendamiseks (Kirss kinnitas).

3. Dialoog.

Vaadelda järgnevat otsest kõnet.

«Kust sa seda kõik tead, Vipper?» — «Mis asja?» — «Noh, kõike seda maakera värki . . . kuida ta käib ja . . .» — «Selle tarvis on raamatud.» — «Ah raamatud. Nojah. Kas sa siis loed niisuke si raamatuid?» — «Loen.» — «Alati?» — «Mitte alati. Siis kui aega on.»

(O. Luts.)

Kahe või rohkema isiku kõnet nimetatakse **dialoogiks**. Üksikuid küsimusi ja ütlusi, millest dialoog koosneb, nimetatakse **repliikideks**. Iga repliik pannakse jutumärkidesse ja eraldatakse teisest samalt reall algavast repliigist mõttekriipsuga. Teostes alustatakse tavaliselt iga repliiki uuel reall. Näidendis repliike jutumärkidesse ei panda.

Harjutus 105. Teksti ära kirjutades eri isikute kõnet alustada samall reall ja panna puuduvad kirjavahemärgid.

Noh lähme siis

Saime mõisa väljale

Noh siduge nüüd mu käed kinni

Ega sa's jooksu lähe

Ei lähe aga kui teil käsk on mind siduda siis tehke seda

Ei ole tarvis Lähme samuti edasi

Talitaja läks tuppä Opman küsis kas Ants siin on

Jah Ants on siin

Tule tuppä ... Kas võtad oma naise tööd vastu või mitte küsis opman.

Ei võta

Kas tõesti ei võta

Ei Ega minu naisel enam krunti ega kohta käes ole kui teistel teomeeste naisel et talle tööd antakse

(E. Vilde.)

4. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega.

Võrdleme otsest ja kaudset kõnet.

Otsene kõne	Kaudne kõne
1. Üks meestest ütles: «Tänase tööga on meie kolhoosi raie-normile lisaks ka veonorm täidetud.»	Üks meestest ütles, et tänase tööga on nende kolhoosil raie-normile lisaks ka veonorm täidetud.
2. «Kuidas saavutasite,» küsis metsatööstuskeskuse direktor, «sellise suurepärase tulemuse?»	Metsatööstuskeskuse direktor küsis, kuidas nad saavutasid sellise suurepärase tulemuse.

3. «Vooltootmisliin andis täna 160 tihumeetrit!» hüüdis keegi töolistest.

Keegi töolistest hüüdis, et vooltootmisliin andis täna 160 tihumeetrit.

Otsest kõnet võib asendada kaudse kõnega.

Kaudne kõne on kõrvallause (sihitislaus), mis algab sidesõnaga *et* ja eraldatakse lause muust osast komaga. Kui otsene kõne on küsilause, muutub see kaudses kõnes kaudseks küsimuseks, mis algab küsilausest alustava sõnaga. Selle ette ei asetata sidesõna *et*.

Näit.: Õpetaja küsis: «Millal on pioneerikoondus?» — Õpetaja küsis, millal on pioneerikoondus (mitte: Õpetaja küsis, et millal on pioneerikoondus). Kaudse küsimuse järele küsimärki ei panda.

Kaudses kõnes on laused üldiselt samas kõneviisis ja ajas kui otsekeski, isik (*ma, sa, ta*) oleneb kaudse kõne autori seisukohast.

Kaudset kõnet tarvitatakse otsese kõne ümberjutustamisel.

Harjutus 106. Asendada otsene kõne kaudse kõnega ja vastupidi. Pealkirjaks: *Otsene ja kaudne kõne*.

1. «Kui vana sa oled?» küsis õpetaja vanempioneerijuhilt.
2. Võnnu traktorijaama direktor ütles, et ta sõidab homme linna.
3. Brigadir päris minult: «Kas sa saad varsti tööga valmis?»
4. Ma küsisin temalt: «Millal sa tuled minu juurde?»
5. Ema ütles lastele, et nad mingu välja mängima.
6. Küsisin vennalt: «Miks sa täna ei õpi?»
7. Poisid ütlesid meile: «Kui te parki poleks läinud, siis meil poleks nüüd olnud vaja teid otsida.»
8. Isa ütles sulle, et sa viiksid selle kirja kohe posti.
9. Ema küsis minult: «Kuhu sa õhtul raamatu panid?»
10. Laps ütles, et tal on külm.
11. «Kuhu nad küll võisid minna?» mõtlesin ma.
12. «Tulge ruttu puu otsast maha!» hüüdsin poistele.
13. Keegi esitas küsimuse: «Kas sügaval mere põhjas on elusolendeid?»
14. «Mulle on arusaamatu, millest sa kõneled,» ütles Jaak naabrile.
15. Leida ütles, et kirjutagu ma temale kohe, kui Leningradi jõuan.

Otsene kõne

Kaudne kõne

Rühmajuht hüüdis poistele:
«Jookske lähema metsa
äärde!»

Rühmajuht hüüdis poistele,
et nad jookseksid lähe-
ma metsa äärde.

Harjutus 107. Valida lugemikust õpetaja juhtimisel dialoog ja muuta see kaudseks kõneks (suuliselt).

Harjutus 108. Kirjutada näide otsese kõne tarvitamise kohta oma klassi elust.

Harjutus 109. Teksti lugemisel nimetada puuduvad kirjavahe-
märgid.

Vaevalt sai Marta luti kutsika suhu suruda kui see nii ahnelt imema hakkas nagu tahaks lutti koos pudeliga alla neelata Marta ümber kogunes hulk lapsi Imestades ja tummalt käed seljal ja kõhud punnis seisid nad Marta juures ja jälgisid kutsika söötmist nagu mingit püha toimingut

Ta läheb ju lõhki hüüdis üks väike poiss Vaata kuidas ta paisub Varsti läheb lõhki

Nüüd pani Martagi tähele et kutsikas on rohkem lai kui pikk ja lõõtsutab

Aitab Ta tõmbas luti kutsika suust ja asetab pudeli ettevaatlikult paki najale Seejärel pani ta kutsika maha et ta liigutaks ennast muidu kes teab ... Kutsikas püüdis liikuda aga vajus varsti abitult kõhuli

Nii täis aga siiski liikus tähendab saab asja ütles naeruse näoga poiss asjatundlikult Aga mis ta nimi on

Tal polegi veel nime vastas Marta

(E. Rängel.)

VI. SÖNADE JÄRJEKORD LAUSES.

1. Lauseliikmete ja lausete järjekorra tähtsus.

Vaadelda lauserõhu muutumist järgnevais lauseis, olenevalt sõnade paigutusest.

Ma võtsin riiulilt selle raamatu — harilik paigutus, ükski sõna pole eriti rõhutatud.

Ma võtsin selle raamatu riiulilt, mitte kapist. Selle raamatu võtsin ma riiulilt, teise kapist. Selle raamatu võtsin riiulilt mina, mitte Maimu.

Jälgida mõtte muutumist seoses sõnade järjekorra muutumisega.

Karu nägi isa. Isa nägi karu.

Emal kutsus tädi lõunale. Tädi kutsus ema lõunale.

Kolhoosi teise põllu kündis traktor üles. Teise kolhoosi põllu kündis traktor üles.

Auto sõitis jõest läbi, milles oli 4 inimest. Auto, milles oli 4 inimest, sõitis jõest läbi.

Lauseliikmete ja lausete järjekorrast oleneb mõnikord lause mõte.

Harjutus 110. Määrata rõhutatud sõnad järgnevais lauseis ja lugeda lauseid.

1. Korraga jäid koerad ühte paika peatuma. (*E. Vilde.*) 2. Alles viimasel ajal on ta hakanud hoolikalt töötama. 3. Kuhu ma ka lähen, igal pool kohtun sinuga. 4. Tööle, tööle tuleb nüüd hakata, puhkamisest on küllalt! 5. Ta täitis oma ülesannet kogu hingega, säästmata jõudu ja aega. 6. Vali tuul ajas linnudki varju. 7. Kas see olite teie, kes koputas? 8. Tule nüüd ka sina!

2. Aluse ja öeldise paigutus.

Vaadelda aluse ja öeldise paigutust järgnevais lauseis.

Tugev vahur **ehitas** endale metsa sisse majakese. (*E. Bornhöhe.*) Mehed **töötasid** sõnatult. (*J. Smuul.*) Nii see aeg läheb, vihm **rabiseb** ja tuul **puhub**. (*A. Hint.*)

Alus on harilikult öeldise ees (harilik järjestus).

Vaadelda lauseid.

Paari minuti pärast **ilmus** haigetalitaja. (*E. Vilde.*) Avatud akende taga **kohisesid** vanad pärnad. (*E. Männik.*) Nende kohal **lendasid** helevalged pilved nagu hirmunud lagled. (*A. H. Tammsaare.*) Kui Vargamäe rahvas heinateoga jõe äärde jõudis, **kihas** kogu maa inimestest. (*A. H. Tammsaare.*)

Õeldis on aluse ees (ümbertöördud järjestus) lauses, mis algab õeldise laiendiga või mille ees on määruskõrvallause.

Jälgime tegusõna paigutust.

Ta on juba oma sõna ütelnud. Vahepeal oli ahi ära küdenud. Millegipärast kiskus noore naise süda valusasti rinnus kokku. (A. H. Tammsaare.) Mees tahtis ära minna.

Õeldise koosseisu kuuluv kesksõna ja abimäärsõna seisavad hariliku järjestuse puhul pöördelise vormi järel, ümbertöördud järjestuse puhul aga aluse järel.

Tegevusnime juurde kuuluv abimäärsõna on eesasendis.

Harjutus 111. Asetada algul suuliselt ja pärast kirjalikult õeldis õigesse kohta ja anda vastav seletus. Pealkirjaks: *Aluse ja õeldise paigutus.*

1. Käskis õpetaja, et võtaksid õpilased ekskursioonile kaasa noad ja labidad. 2. Öhtul vihma hakkas sadama, nii et koju tulles said märjaks poisid. 3. Kui jõudis isa koju, lapsed jooksid talle vastu. 4. Ta ometi minema läheks! 5. Kibedasti töös olles ma midagi ei kuulnud ega näinud. 6. Kuni puhastas isa autot, ma reisikorvi seadsin. 7. Kord maipäevad saabuksid! 8. Nägin ma, et varna pandud olid riided. 9. Õige hõlma ükski ei hakka kinni. 10. Kui tuleb sügis, rändlinnud lendavad lõunamaale. 11. Kui läks looja päike, mehed olid oma tööga lõpule jõudnud. 12. Ometi homme tuleks ilus ilm! 13. Kuigi oli ilus ilm ja laulsid linnud, Peetri tuju nurjunud kalapüügi tõttu oli rikutud. 14. Katuselt pikad vihmakeeled voolasid, räästailt vesi ojadena valgus. 15. Tegi ta uudismaad, nii et suitses kütis ööd ja päevad.

3. Täiendi paigutus.

Vaadelda omadussõnalise täiendi paigutust.

Dekoreerisime pühadeks kooli uue võimla (vrd. .... uue kooli võimla). Vend sõitis kolhoosi noore hobusega linna (vrd. .... noore kolhoosi hobusega). Mehed lammutasid sauna vana korstna (vrd. .... vana sauna korstna).

Omadussõnaline täiend paigutatakse harilikult oma põhisõna ette.

Harjutus 112. Panna sulgudes olevad sõnad õigesse kohta. Pealkirjaks: *Sõnade järjekord lauses.*

1. Ta kavatses sõita (ära). 2. Mehed vedasid kolhoosi küüni heinu täis (uue). 3. Salk artelli kalureid jõudis randa (eesrindlikke). 4. Lugege nõukogude sõnameistrite teoseid (paremaid). 5. Vaadates (tagasi) tehtud tööle, võis saavutustega täiesti jääda (rahule). 6. Koolis ei tohi ütelda (ette). 7. Sa ruttu läksid (ära). 8. Tüdrukud läksid ruttu (välja) vagunist. 9. Ehitada (üles) on raskem kui lõhkuda (maha). 10. Tõnu luges luuletuse ilmekalt (ette).

Harjutus 113. Koostada lauseid, kus ühendtegasõnad läbi vaadata, alla sõitma, sisse astuma, ära keelama, kinni panema esineksid liht- ja liitvormilise öeldisena ning tegevusnimena, nii peaku kui ka kõrvallause.

Näidis. *Õpetaja vaatas tööd läbi. Kui ta töid läbi vaatas, märkas ta ühe vihiku puudumist. Ta oli tööd läbi vaadanud. Osa töid kavatses ta läbi vaadata õhtul.*

4. Kõrvallause paigutus.

Jälgime kõrvallause ja selle põhisõna paigutust.

Sovhoos hakkas ehitama uut küüni heinamaale, mis oli kõige kaugemal. Sovhoos ehitas uue küüni, mis pidi mahutama selle heinamaa kogu saagi. Käsikäes käidi läbi kõik paigad, kus lapsepõlves oli mängitud. Kõik paigad käidi läbi käsikäes, nagu ei olekski lahus oldud.

Kui selgus nõuab, paigutatakse kõrvallause võimalikult oma põhisõna järele. Eriti on see kehtiv täiendlause kohta.

Harjutus 114. Paigutada sulgudes olev kõrvallause algul suuliselt, pärast kirjalikult sobivasse kohta. Pealkirjaks: *Kõrvallause paigutus.*

1. Meie kooli isetegevuskollektiiv võeti igal pool hästi vastu (kus ta esines). 2. (Kui päike oli juba looja läinud) mehed jõudsid koju alles siis. 3. Nägime lapsi minemas kodu poole (kel marjakorvid olid täis). 4. Käisime mitmes kohas otsimas kadunud nuga (kus matkal olime istunud). 5. Ta lahkus kodust 21-aastasena (kus

oli veetnud lapsepõlve). 6. Mees tuli Krimmist (kes oli meil külaliseks). 7. Ta tõi meile puuvilja (mis oli seal juba küps). 8. Inimesed oskavad hinnata teiste tööd (kes ise on palju töötanud). 9. Neile välismaalastele annab meie riik varjupaiga (keda tööraha huvide kaitsmise pärast taga kiusatakse). 10. Kooli mööblit ja muud varandust peab igaüks hoidma (mis on meie kõigi ühisomand).

Harjutus 115. Koostada või kirjutada oma kirjandeist näiteid a) lauserõhuliste sõnade, b) aluse ja öeldise, c) täiendi ja abi-määrsõna, d) kõrvallause paigutuse kohta, iga juhtumi kohta vähemalt kaks näidet.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Mis on lauselühend? Missugune vorm võib olla lauselühendi peasonaks? Mitmest sõnast peab koosnema lauselühend? Milline tähtsus on lauselühendite tundmisel?

2. Milliste lauselühenditega asendatakse määruslause, kui a) pea- ja kõrvallause tegevus on samaaegne? b) eriaegne? c) pea- ja kõrvallausel on sama alus? d) eri alused?

Mis on iseseisev nimetav? Milliste lauselühenditega asendatakse täiend-lauseid?

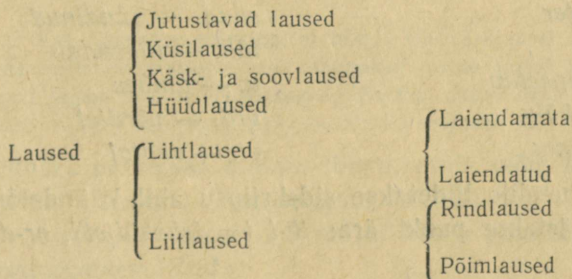
3. Kuidas eraldatakse määruslikud *nud-*, *tud-* lühendid? Milliseid tingimusi tuleb arvestada *des-* ja *mata-* lühendi eraldamisel komaga?

4. Millist lauset nimetatakse väljajätteliseks lauseks? Millal tarvitatakse väljajättelisi ja katkelisi lauseid? Millised kirjavadmärgid esinevad väljajättelistes ja katkelistes lausetes?

5. Millist kõnet nimetatakse otseseks, millist kaudseks kõneks? Milliseid kirjavademärke tarvitatakse otsese kõne puhul? Mida tuleb tähele panna otsese kõne muutmisel kaudseks kõneks? Mis on dialog? repliik?

6. Milline tähtsus on sõnade järjekorral lauses? Milline on aluse ja öeldise harilik, milline ümberpööratud järjekord? Millal esineb aluse ja öeldise ümberpööratud järjekord? Kuidas asetatakse kõrvallause oma põhisõna suhtes?

7. Iseloomustage lausete liike järgneva skeemi järgi.

VII. ÜLEVAADE KIRJAVAHEMÄRKIDE TARVITAMISEST.

1. Punkt.

1. Punkt on jutustavate lausete lõpus. Oli veel päris pime. Õhk oli niiske. Martale paistis, nagu istuksid nad kartulipõllu ääres.

2. Punkt pannakse peal- ja allkirjade järele. «Põrgupõhja uus Vanapagan». «Raudne kodu».

Sm. E. Viirlaid.

Palun Teid tulla 15. skp. minu juurde ekskursiooni suhtes läbi rääkima.

Tervitades
A. Kasesalu.

Märkus. Punkti ei tarvitata raamatute tiitellehtedel, ajalehtedes artiklite pealkirjade järel, samuti siltidel.

3. Punkt esineb teatavate lühendite järel.

Näiteid sagedamini esinevaist punktiga lühendeist.

a. — aastal	nn. — niinimetatud
aadr. — address	nr. — number
e. — ehk	näit. — näiteks
e. l. — enne lõunat	p. l. — pärast lõunat
e. m. a. — enne meie ajaarvamist	p. o. — peab olema
jj. — ja järgmised	pt. — peatükk
jm. — ja muud	rbl. — rubla
jne. — ja nõnda edasi	s. a. — sel aastal
jt. — ja teised	skp. — selle kuu päeval
kl. — klass	sm. — seltsimees
kn. — külanõukogu	s. o. — see on
kop. — kopikas	s. t. — see tähendab
krt. — korter	surn. — surnud
l. — loe!	sünd. — sündinud
lp. — lugupeetav	täh. — tähendab
lk. — lehekülj	u. — umbes
min. — minut	örd. — võrdle!
	vt. — vaata!

Kui lühendile liidetakse sidekriipsu abil käändelõpp või tunnus, siis jäetakse punkt ära: lk-l (= leheküljel), nr-d (= numberid).

4. Punkti tarvitatakse araabia numbrite järel, kui need esinevad järgarvu tähenduses. 25. apr. 1957. a., 325. leheküljel, 10. polk.

Märkus. Rooma numbrite järel sellisel korral punkti ei tarvitata. II peatükk, Aleksander III, 25. IV 1957.

Harjutus 116. Panna punkt, kuhu vaja.

1. C R Jakobson (sünd 26 VI 1841, surn 19 III 1882) on XIX saj silmapaistvam rahvuslik võitleja 2. Ajal «Säde» 12 aug nr tõi kirjelduse Karepa pioneerilaagrist 3. Juhan kirjutas ümbrikule: Orissaare raj Piiri kn «Kaljukotka» kolh lp sm I Kallaste. 4. Anne on 1 mail kingituseks saadud raamatust lugenud juba 60 lk ja on jõudnud IV pt-ni 5. Isa käskis Matil p l k 4 viia kirja Koidula tn nr 25 A krt 15 prof Terasmaale.

2. Küsimärk.

1. Küsimärk on küsiva lause järel. *Mis kell on? Kas on tema teid käskinud minna?*

Märkus. Põimlause järele pannakse küsimärk ainult siis, kui küsimus on pealauses. Kui küsimus on kõrvallauses (kaudne küsimus), siis pannakse põimlause lõppu punkt. *Kas see on sinu raamat, mis seal laual on? On huvitav teada, kuhu te kavatsete minna edasi õppima. Ei tea, kes sealt tuleb.*

2. Küsimärk pannakse ka mõistatuste lõppu. *Kits keldris, keel väljas? Keeletu, meeletu, ise ilmamaa tark?*

3. Küsimärk asetatakse vahel lause keskele üksiku sõna järele, mis äratav kahtlust. *Nende salk olevat matkanud 500 km (?) ühe nädalaga. Aino luges ühe õhtuga (?) selle raamatu läbi.*

3. Hüüumärk.

1. Hüüumärk esineb hüüd-, käsk- ja soovlausetes järel. *Küll kihutab! Pidage kinni! Jääks ometi tasemaks! Olgu tervitatud 1. mail!*

Märkus. Kui tahetakse märkida, et hüüd- või käsklauset väljendatakse rahulikult, ilma erilise tundmuseta, siis pannakse nende lõppu punkt. *Andke Paasile ta asjad tagasi. (A. H. Tammsaare.) Küllap sinugi süda vesine on — pikk tee käidud, — säh, hammusta kah, — värske soolasai. (E. Vilde.)*

2. Hüüumärk pannakse lausetes lõppu, mille mõte peab lugeja imestust äratama, lugejat hämmastama. *Ja seda tegi Linda! Oma ülikonna eest maksis ta ainult 300 rubla! Linna elanikkond kasvab mõne aastaga kümnekordseks!*

3. Hääumärki tarvitatakse eriti rõhutatud või tundmusi väljendava ütte järel. *Seltsimehed! Kõik valimistele! Tervist, armas vend!*

4. Hääumärk pannakse sulgudesse üksikute sõnade järele, et neile erilist tähelepanu juhtida või imestust avaldada. *Juba aprillis (!) õitsevad siin roosid. Siis lõpetas noormees 2 (!) klassi ühe aastaga.*

Harjutus 117. Panna punkt, hääu- või küsimärk.

1. Seltsimehed palun hetkeks teie tähelepanu 2. Vabandage kelle poole pean ma pöördüma tõendi saamiseks 3. Kas hakkame kord juba minema, et valge valul koju jõuda 4. Vaadake, et laps toolilt maha ei kukuks 5. Tõmba eesriie üles ja ava aken, sest väljas on juba valge 6. Nonoh Miks te ukse lukku keerate 7. Poisid julgesti edasi 8. Ma tean, kuhu te tahaksite minna 9. Noormees olevat oma uuel mootorrattal saavutanud kiiruse 195 km tunnis 10. Küsimus on selles, millal auto kohale jõuab 11. Usu ometi oma seltsimeest, sest ta soovib sulle head 12. Juhan Liivi (sünd 30 IV 1864 surn 1 XII 1913) esivanemaid võime jälgida kuni XVII saj alguseni 13. Mida kavatsete pärast kooli lõpetamist peale hakata 14. Mida sa külvad, seda ka lõikad 15. Kui tahad olla täismees, ära aja poisikese juttu 16. Tõusis küsimus, kes jääb kohvrite juurde 17. Lipp lipi peal, lapp lapi peal ilma nõela pistmata 18. Kui vana on too puu, millel me kolmekesi ei ulatunud ümbert kinni võtma 19. Nüüd aga, sm-d, riietuge kiiresti, kui te ei taha hilineda 20. Lubage tutvuda tööga, mille lõpetasite 1 okt s a

4. Koma.

1. Komaga eraldatakse põhisõna järel asetsev lisand (koos laienditega). *Prahas, Tšehhoslovakkia Vabariigi pealinnas, viibisid ekskursandid 5 päeva. See naine, Tiidu ema, oli varemgi meid aidanud.*

Märkus. Koma ei eraldata olevas käändes esinevat, samuti sidesõna kui abil seotud lisandit. *Mihkel julge mehena ujus üle jõe. Tõnu kui hoolas õpilane ei puudunud kunagi.*

2. Koma tarvitatakse ütte e. kõnetlussõna eraldamiseks. *Tule siia, Madis! Kuhu te, lapsed, jooksete? Peeter, anna käsi!*

3. Koma tarvitatakse koondlause korduvate liikmete eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõnu ja, ning, ega, ehk, või, kui

ka. Kui korduvad lauseliikmed omavad laiendeid, siis tuleb korduvad liikmed koos laienditega eraldada. *Mehi, naise ja lapsi jalutas mere ääres. Lumi langes pehme vaibana teedele, põldudele, heinamaadele ja soole. Ta kõneles järguti, raskelt hingates, luksudes ja kogeldes.*

4. Koma tarvitatakse rindlause koosseisu kuuluvate lausete eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõnu ja, ning, ega, või. Tänaval liikus palju inimesi, voorimehed sõitsid piitsa plaksutades, elektritramm tilises. Päike paistab, lõoke laulab, metsa ääres künnab traktor. Tema teab küll, aga ta ei ütle.

5. Komaga eraldatakse kiillause ja kiilsõnad, mida ei taheta esile tõsta. *Habe oli, nagu öeldud, Peetri au. Aga ta rõõm, vähemalt seekord, oli varajane.*

6. Komaga eraldatakse kõrvallause pealausest, samuti kõrvallaused üksteisest, kui need pole seotud ühendavate sidesõnadega. *Kõik nägid, kuidas auto kihutas. Kui koju jõuad, ütle isale, et ma teda ootan.*

Koma pannakse ühendsidesõnade sest et, ilma et, sellepärast et, olgugi et, selleks et, enne kui jt. ette. *Mindi teele, ilma et oleks pikemalt kaalutletud. Käis pauk, enne kui keegi teadis oodata. Ta tõusis varakult, sellepärast et ta tahtis enne teisi jõe äärde jõuda. (Vrd. Ta tõusis varakult nimelt sellepärast, et...).*

Koma pannakse sidesõnade kui, nagu, kuni ette, kui nendega algab kõrvallause. *Tule, kui soovid! Tegi, nagu tahtis. Õpi, kuni noor oled. (Vrd. Tule kui õige mees kunagi. Ta oli nüüd niisugune nagu ema 20 aasta eest. Õde tuli mind saatma kuni lähema metsatukani.)*

7. Koma tarvitatakse määruslike nud- ja tud-lühendite, samuti iseseisva nimetava eraldamiseks. *Tunnid lõppenud, läksime koju. Töö lõpetatud, tulime tagasi. Ema tuli, korv käes.*

8. Komaga eraldatakse aluse ja öeldise vahel olevad des- ja mata-lühendid, samuti lause algul ja lõpul asuvad des- ja mata-lühendid, kui hääldamisel tekib paus. *Hiljem poisid, võttes palli kaasa, läksid spordiväljakule. Tõstes selle küsimuse üles, taotles ta parema distsipliini saavutamist. Kõik tulid koolimajja, hoolimata külmast ja tuisust.*

9. Sõnade «j a h» ja «e i» ning hüüdsõnade järele lause alguses pannakse koma, kui nende järel tekib hääldamises paus. *Jah, ma tulen. Ei, ma ei tule. Oi, see on alles uudis! Ahaa, ka Aadu tuli!*

10. Ühendavate sidesõnade ja, ning, ega, ehk, või ette harilikult koma ei panda. *Tuul tõusis ja pilved hajusid. Poiss või tüdruk tulgu jõe äärde.*

Koma esineb ühendavate sidesõnade ees järgnevail juhtumel:

a) ütte järel. *Tule siia, Mart, ja vaata, mis ma leidsin;*

b) lisandi järel. *Nägin Arturit, meie klassi organisaatorit, ja Ulot, tema venda;*

c) koondlause jätkumise puhul pärast kõrvallause. *Juhan märkas, et silmitsen lossivaremeid, ning peatas hobuse;*

d) rinnastatud pealause ees, kui eelneb kõrvallause. *Kas tuleb see, kes lubas tulla, või tuleb keegi teine?*

e) komaga eraldatud lauselühendi järel. *Ei olnud see ema, valge põll ees, ega õde;*

f) kui neid tarvitatakse vastandavas või seletavas tähenduses. *Viive lubas kirjutada, ja (kuid) pole ühtki kirja saatnud. Ei maksa oodata, ega (niikui-nii) ta ei tule.*

Harjutus 118. Lugeda laused, nimetades puuduvad kirjavahe-märgid, ja anda seletus koma tarvitamise kohta.

1. Vanamees Tootsi isa ei tea selle segase ja pooliku jutu kohta suuremat midagi ütelda (*O. Luts.*) 2. Aga ta rõõm vähemalt seekord oli varajane (*A. Hint.*) 3. Niisama ei saanud Villu ühestki jäljest muidu mööda minna kui pidi temasse heitma uuriva pilgu (*A. H. Tammsaare.*) 4. Tiirlevad pääsukesed püüdes sääski poegadele küünipennil või roovilatil pesas (*A. H. Tammsaare.*) 5. Oi oi rüütel kui naisukesed teid kuuleksid (*E. Bornhöhe.*) 6. Elu oli kiiremini liikunud kui tema aru sündmused olid ratsutanud temast üle (*A. H. Tammsaare.*) 7. Teele saab aru et asi koolivendade vahel korras ei ole ja algab teist juttu (*O. Luts.*) 8. Noh Jaan mis sina siis ootad (*E. Vilde.*) 9. Muidugi pakuti mulle kui osavale ärijuhile kohe mitu uut kohta (*O. Luts.*) 10. Kui pärast sööma minema hakkasin anti mulle rohkesti teeroga kaasa (*Fr. R. Kreützwald.*) 11. Koondades kõike ihu- ja hingejõudu hoobas ta enese külitil aknalauale (*E. Vilde.*) 12. Ta kõneles järguti raskelt hingates luksudes ja kogeldes nagu inimene kes palju oli jooksnud või kangesti ehmanud (*E. Bornhöhe.*) 13. Sinna kutsuti kõik need vallad kokku, kes abiteo vastu tõrkusid ja halastamatu peks sol-datite abil algas (*E. Vilde.*)

Harjutus 119. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja anda seletus koma tarvitamise kohta.

1. Tule siia Jüri ja too raamat kaasa 2. Otsin endale sinise punase ja rohelise pliiatsi 3. Toivo pinginaabrina abistas Ennu

matemaatikas 4. Poiss magas nagu surnu kui teda äratati
5. Nüüd huuga tehas vili nurmel vooga sirp löika alasile haamer
löö. 6. Kalurid jõudes kaldast kaugemale tõmbasid purje üles
7. Millal sa kohale jõudsid vana sõber 8. Sm. Allikas kui klassi-
juhataja oli meiega ekskursioonil kaasas 9. Lõpetanud lugemise
panin raamatu riulile. 10. Pole ilus seista käed taskus 11. Ilm
oli küll pilvine kuid vihma ei sadanud 12. Kui varem jõuate oodake
kuni brigadir tuleb 13. Võistlustest võtsid osa venelased lätlased
leedulased ja eestlased. 14. Tulid Anni karjatalitaja ja Madis talli-
mees 15. Sm. Aedmaa meie vanempioneerijuht loeb järjekindlalt
«Pionerskaja Pravdat» 16. Teine vanempioneerijuht Kuuskmäe tel-
lis endale ka «Tehnika Molodjoži» 17. Tuba oli palav kui saun kui
sisse astusime 18. Miks sa nutad lillekene nupud sul täis pisaraid

5. Koolon.

1. Koolon on koondlauses loetelu ees. *Kõik hakkab haljen-
dama: puud, pöösad, lilled ja rohi. Käisime suvel mitmetes ilu-
sates kohtades: Taevaskojas, Otepääl, Suur-Munamäel ja Elvas.*

2. Koolonit tarvitatakse rindlauses sellise lause ees, mis eel-
neva lause mõtet ligemalt seletab. *Ettevalmistus eksameiks oli
olnud põhjalik: kõik õpilased sooritasid eksamid hindede hea ja
väga hea. Villu ei saanud võistlustest osa võtta: ta oli jala
vigastanud.*

3. Koolon esineb saatelause järel otsese kõne ees. *Arno
küsis: «Mis nad tahtsid sinust?» Leida vastas: «Kutsusid kinno.»*

6. Semikoolon.

Semikoolonit tarvitatakse liitlauses suhteliselt iseseisvate lau-
sete eraldamiseks («kui punkti on palju, aga koma vähe»). *Päeva-
sed häälled on kõik vaikinud; isegi karjakelli ei ole kuulda. Lai-
salt lainetab viljaväli, tuhmilt kostab lõokeste sillerdus; tuul tuleb
ja tõmbab mööda minnes üle mõtteleja näo.*

Harjutus 120. Panna puuduvad kirjavahemärgid ning anda
seletus kooloni ja semikooloni tarvitamise kohta.

1. Eeskoja uks käis keegi tuli klassituppa ja kompsis lumiseid
jalgu vastu põrandat (*O. Luts.*) 2. Ja iga kord üks ja seesama lõpp
eit läheb ise (*A. H. Tammsaare.*) 3. Henn oli pahane ja ütles Mis

sa niisugust lähed liigutama see ju nagu kuivanud murumuna tolmab kohe (*A. Kitzberg.*) 4. Jäta Karin Tiina pole milleski süüdi tule ma seletan sulle kõik (*A. H. Tammsaare.*) 5. Aga mitte ainult protokoll ei kukkunud maha putukate sekka ka kohtuotsuse lugeja nõrkes ära ja vajus põlvili (*E. Vilde.*) 6. Palju siis on inimesele vaja et end elatada natuke leiba natuke piima — küllalt (*O. Luts.*) 7. Nüüd hakkas eit teda paluma aga Jürka ei hoolinud millestki ta pistis tule räästasse (*A. H. Tammsaare.*) 8. Äpardusel on vähemalt üks hea külg ta õpetab inimese ettevaatlikumaks 9. Ruumis tekkis äkki vaikus kõik ootasid pinevusega esimesi klaveriheliseid 10. Laos oli ka mitmesugust mööblit laudu toole raamaturiiuleid ja öökappe 11. Mait hüüdis Poisid tulge õue 12. Pärast õhtusööki läksid külalised laiali kes läks aeda kes rõdule kes alla jõe äärde 13. Vanaema hoiatas Marike ära sa aga kuku

7. Mõttekriips

1. Mõttekriips esineb koondlauses loetelu järel kokkuvõtva sõna ees. *Metsas, luhal, aasal, põllul — igal pool säras ja helises kevad. Mees, naine ja lapsed — kõik olid rõõmsad.*

2. Mõttekriips pannakse mõnikord väljajätelistes lausetes väljajäetud lauseliikmete asemele. *Noorusaeg — külviaeg. Mina läksin edasi õppima, vend — vabrikusse tööle.*

3. Mõttekriipsuga eraldatakse kiillaused, mida tahetakse esile tõsta. *Pihlak — nii on meie klassi organisaatori nimi — on kommunistlik noor. Ta pani selga vihmamantli — vahepeal oli vihma tibama hakanud — ja läks välja.*

4. Mõttekriips pannakse üllatava, ootamatu sõna või sõnarihma ette. *Ta avas kasti ja leidis sellest — hiire. Tasuks oma kannatuste eest sai Eedi õhtul paruniproualt — õhukese viilaka kollast saia. (E. Vilde.)*

5. Mõttekriipsu kasutatakse poolelijääva sõna või katkendliku kõne märkimiseks. *«Aga sa sur—» «Perenaine — aijeh! — sa oled — ainuke inimene, kes mind peale lapse armastab — kes — teab, et see laps — aeh! — (J. Liiv.)*

Märkus. Juhtumel 4 ja 5 tarvitatakse mõttekriipsu asemel ka mõttepunkte.

6. Mõttekriips pannakse eri isikute ütluste vahele juhul, kui iga repliiki ei alustata uuel realt. *«Seda ütlesid teised, mitte*

mina.» — «Kes teised?» — «Asjatundjad.» — «Kas sulle pole siis pähe löödud?» — «Pole eluilmaski.» — «Nii et need on tõesti sarved?» — «Sarved.» (A. H. Tammsaare.)

Harjutus 121. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja anda selletus mõttekriipsu tarvitamise kohta.

1. See sõnum ärge pange pahaks torkas mulle praegu meelde (E. Vilde.) 2. Vanad ja noored mehed ja naised kõik tulid kuulsat kunstnikku kuulama 3. Ta vaatab nii imelikult minu otsa kübar läheb ikka palavamaks peas ei tea mis ta minust tahab (L. Koidula.) 4. Laul ja näitemäng metsa tants nurka (E. Särgava.) 5. Paar kitsast vööpamata laudsängi nurgas aganateks purunenud sasiga täidetud puust valge laud akna all siin ja seal pikemad ja lühemad järid põrandal see on kõik mis majaseadistusest silma paistab (E. Vilde.) 6. Kui arst oli läinud Oskar sõidutas ta jaama kobis Rein oma tupp (M. Metsanurk.) 7. Kuule Prits kas endi halli tunnend ka Kas olgu ööl tunnen ära Talli ette tule siis ja tunnista (J. Tamm.) 8. Elame näeme 9. Keskmise kasvuga kõhnapoolne valkjate tihedate vurrudega nii seisab ta seal (O. Luts.) 10. Juba jälle no mis sa oskad ütelda poiss roninud kuuse otsa 11. Ta avas erutatult ukse ja ukse taga oli kass 12. Mees tõmbas kasuka selga väljas oli kõva külm ja läks metsa 13. Seda ma ei või vastu võtta see see (E. Vilde.) 14. Onu kõne oli nagu rahvas ütleb vigureid täis

8. Mõttepunktid.

Mõttepunkte tarvitatakse katkeliste lausete ja lauseosade vahel. Raske kõhuhaav... Sisemine verejooks... Istu siia... Ma olen kõrvaltoas. (E. Rängel.)

9. Jutumärgid.

1. Jutumärkidesse pannakse otsene kõne. «Küll see on isemoodi maa,» arvas Tuhk ja nuuskis rahutult õhku. «Kui pääseks siin kord ringi jooksmas.» (E. Tammlaan.)

2. Jutumärke kasutatakse teoste ja ajalehtede nimede ning asutuste, ettevõtete jt. erinimede eraldamiseks. Lugesime E. Rängeli «Kullimaja Martat». Telliti «Noorte Hääl», «Säde» ja «Pioneer». Sõitsime «Pobedaga» kohale. Spordiselts «Dünamo» avas jalgpallihooaja.

3. Jutumärkidesse pannakse ütlused ja sõnad, millele tahtakse anda eriline tähendusvarjund. Tuli aeg, kui mulle pähe suruti «kuninga kübar», kus pidin teenima Vene tsaari. (O. Luts.) Meie meistril on «kuldsed» käed.

4. Jutumärkides on sõnad või laused erilisel otstarbel kasutuna (grammatiliste vormidena, näidetena jne.). Sõna «kui» ees kord esineb koma, kord mitte. «Kuidas seeme, nõnda saak» on eesti vanasõna. Laps ei saanud «r»-i hääldata.

5. Jutumärkidesse pannakse täpsed väljavõtted kellegi sõnadest (tsitaadid). M. Gorki ütleb: «Kõige eest, mis minus on head, võlgnen ma tänu raamatuile.»

Harjutus 122. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja anda seletus jutumärkide tarvitamise kohta.

1. Kas te olete lugenud J. Liivi jutustust Nõia tütar 2. Vane muine asutati 1865 a 3. Toots oli riukaid täis 4. Mõistatage mis see on Mees ehitab kirveta silla 5. Sügavast maa põhjast kajas kauge hää! Kas usud veel et mind kerge püüda on Ei usu vastas sepp hambaid lõgistades (E. Bornhöhe.) 6. J. Liiv ütleb Kui sul kedagi ei ole keda armastada omaseks nimetada... Siis vali enesele üks omaks kes õige truu sõber on vali töö 7. Kalevipoeg ilmus trükist 1862 a 8. Kalevipoeg pani oma laevale nimeks Len-nuk. 9. Tuba valgustas väike tattnina.

10. Sulud.

Sulgudega eraldatakse seletavad vahemärkused, sõnad ja arvud, s. o. teatavad kiillaused ja kiilsõnad. Tükk ööd oli möödas (palju seda jaanipäevast ööd on), kui jaanituli lõppes. Prantsuse kirjanik Maupassant (l.: mopassaan) on kirjutanud rohkesti lühijutte.

Harjutus 123. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja anda seletus nende tarvitamise kohta.

Sel aastal on 21 märtsiks juhtunud haruldaselt ilus ilm Näib nagu tahaks kevad oma alguspäeva meelde tuletada nii pidulikult kui võimalik Juba hommikust peale särab päike sügavsini-sest pilvitust taevast kallates jõenõlvakuil laiuva linna üle rõõmsa helgiga Õhk on puhas ei tumesta seda ka vabrikute ning majade

suitsud mis tõusevad sirgete jugadena üles nagu korstnatele pikkust lisades.

Ega siis ole ka imestada et inimesed pärast hilistalviseid sageli sombuseid päevi nüüd liikmeis otsekui uut jõudu tunnevad Vanaemagi talitab täna kärmemini kui muidu Kliinikust lõuna ajal koju saabunud keedab ta piimasuppi et toiduga võimalikult kiiresti valmis saada Siis mallanud ise vaevalt paar suutäit võtta läheb aeda tarvis sügisene risu kokku panna Käisid jah küll abilised ennast pakkumas kuid vanaema arvas üks ta katsub ilmagi läbi tulla Või kuhu see kõlbaks et muudkui teistele loodad Endal ju siin ka see pojapoeg kõigepealt peab talle muidugi mahti andma raamatusse vaadata hiljem aga võib tedagi peenardele käsutada

(A. Tigane.)

Harjutus 124. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja anda seletus nende tarvitamise kohta.

Pakase kink.

Vallarahvas hakkas pärima miks suvi saunamehele varemini kätte jõuab kui teistele ja miks tema juures on alati nii soe Ei tea kuidas tekkis viimaks jutt et saunamehel olevat kott mis sooja annab Seda juttu kuulis peremeeski kelle maa peal oli saunamehe saun See kutsus saunamehe enda juurde ja küsis Kas see on tõsi et sul on sihuke kott mis annab sooja Saunamees ei võinud salata ja kostis On küll aus peremees Anna see kott mulle käskis peremees Sul pole teda vaja Mine too ta siia Saunamees läks koju aga ei raatsinud kotti käest anda Talv jõudis kätte Nüüd on paras aeg saunameest selle eest nuhelda et ta oli sõnakuulmatu otsustas peremees Läks sauna juurde ja hüüdis saunamehele Mine saunast välja Saun on minu oma Saunamees aga tõi toast valge koti ja avas selle Kohe tõusis säherdune külm et tahtis kõik võtta Peremees pidi põgenema kui ei tahtnud külmuda Pärast seda ei julgenud ta sauna ligidalegi tulla

(M. Eisen.)

Harjutus 125. Kirjutada töö, milles tuleks kasutada võimalikult kõiki kirjavahemärke.

Teemad: *Õppetöö vaheaeg. Spordivõistlustel. Suusatamas. Raamatukogus. Kinos vm.*

SÕNAVARA- JA TULETUSÕPETUS.

I. SÕNAVARA MUUTUMINE.

1. Sõnavara muutumise alused.

Keeles olevad sõnad ühtekokku moodustavad keele **sõnavara**. Sõnavara muutub alata: sinna tuleb ühenduses tootmise ja kultuuri arenemisega uusi sõnu juurde ja langeb endisi sõnu välja. Nii näiteks on sellised sõnad, nagu *sovhoos, kolhoos, kultuurimaja, jooksukross* jt. alles viimasel ajal meie keelde tulnud. Igapäevasest tarvitusest on kadunud sellised sõnad, kui *mõisnik, kubjas, kaupmees, kõrtsmik* jt. ning need esinevad ainult seoses mineviku käsitlemisega.

Eesti keele sõnavara rikastamine on toimunud mitmel viisil: on võetud tarvitusele mõne teise keele sõnu, toodud kirjakeelde murdesõnu, tuletatud uusi sõnu liidete või liitmise abil. Vaatleme ligemalt sõnavara rikastamise üksikuid viise.

2. Laenud teistest keeltest.

Eestlased on oma naaberrahvastega olnud alalises kokkupuutes, mis avaldub ka keeles. Kõikidelt naabritelt, nii venelastelt, germaani rahvastelt kui ka leedu-läti hõimudelt, on meie esivanemad saanud hulga sõnu. Neid nimetatakse **laensõnadeks**. Näiteks on varasemal ajal meie keelde tulnud sellised laensõnad, nagu *aken, saabas, lusikas, värten, turg, kapsas; hernes, oinas, äke, hein, sein; lammast, kuningas, mõök, põld, kuld, raha*. Hilisemal ajal on saanud sõnad *ahv, pütt, tünn, arst, saag, verst, kopikas, rubla* jt.

Teistest keeltest saadud sõnavara on meie keelt rikastanud.

3. Võõrsõnad.

Enamikus kultuurkeeltes on terve rida ühiseid sõnu, mis väljendavad teaduslikke, tehnilisi ja ühiskondlik-poliitilisi mõisteid. Neid sõnu on rohkesti ka eesti keeles ning neid nimetatakse **võõrsõnadeks**. Võõrsõnad on näiteks sellised sõnad, kui *bakter, bassein, bensiin, betoon, biograafia, brošüür, büroo, dialog, diplom, diivan, distsipliin, duett, dušš, garaaž, gaas, geenius, graniit, šeff, žilätt, prožektor* jne.

Võõrsõnades võivad esineda võõrhäälikud, rõhulised järgsilbid ja teised meie keelele võõrad jooned.

4. Murdeist saadud sõnad ja soome laenud.

Murded, samuti sugulaskeeled on ammendamatuks allikaks, kust kirjakeel võib tarbe korral sõnu saada. Seda varaaita ongi meil kasutatud, mille tagajärjel kirjakeeles on tarvitusel hulk *m u r d e s õ n u* ja laene soome keelest.

Näiteid murdeist saadud sõnadest:

<i>anuma</i>	<i>leebe</i>	<i>menu</i>	<i>säästma</i>
<i>hajuma</i>	<i>lohutama</i>	<i>nakkama</i>	<i>sööstma</i>
<i>hülgama</i>	<i>loobuma</i>	<i>orb</i>	<i>taluma</i>
<i>ind</i>	<i>mainima</i>	<i>pälvima</i>	<i>viipama</i>

Näiteid soome laenudest:

<i>aare</i>	<i>hurmama</i>	<i>möönma</i>	<i>säilima</i>
<i>anastama</i>	<i>julm</i>	<i>raev</i>	<i>tajuma</i>
<i>harrastama</i>	<i>matk</i>	<i>solvama</i>	<i>tarm</i>
<i>hetk</i>	<i>mugav</i>	<i>suhe</i>	<i>vaist</i>

Enamik murdeist võetud ja soome keelest laenatud sõnu on meie kirjakeeles niivõrd kodunenud, et nad kuuluvad nüüd eesti kirjakeele põhilise sõnavara hulka.

Eriti tähtsat osa on eesti keeles mänginud uute sõnade tuleamine liidete abil ja liitmise teel.

Harjutus 126. Määrata järgnevate sõnade tähendus ning kasutada neid sõnu lauses (suuliselt): *hajuma, menu, aare, möönma, diplom, duett, leebe, vaist, mainima, sööstma, solvama, raev, tarm,*

beton, autobiograafia, sünge, päloima, nakkama, mugav, tajuma, taluma, säästma, lohutama.

Harjutus 127. Väljendada laen-, vöör- või murdest saadud sõnaga järgmisi mõisteid ja kasutada neid sõnu lauses: *vägivaldselt enda kätte kiskuma, nõiduvalt joovastama, tungivalt paluma, maha jätma (ära põlgama), end lahti ütlema, vanemateta laps (vaeslaps), kokku hoidma; mõtteteadus, kurbmäng, pilkepilt, elulugu, habemeajamistera, helgiheitja, suurvaim, lennukikuur, autokuur.*

II. SÖNADE TULETAMINE LIIDETE ABIL.

1. Sõna koosseis.

Vaadelda järgnevate sõnade koosseisu.

	T ü v i		Tunnus	Muute- lõpp
	Lihttüvi	Liide		
töö	töö			
töötama	töö	ta	ma	
töötasime	töö	ta	si	me
tööle	töö			le
tööline	töö	line		
ela	ela			
elama	ela		ma	
elate	ela			te

Sõnaosad on **tüvi, tunnus ja muutelõpp.**

Tüvi on see sõnaosa, mis väljendab sõna põhitähendust. Tüve, milles liide puudub, nimetatakse lihttüveks (*töö, ela, kasu, sõbra* jne.). Lihttüvi on olemas igal sõnal. Liite abil tuletame lihttüvest uusi sõnu.

Tunnus on selline sõnaosa, mis iseloomustab teatavat muudete rühma. Tunnused märgivad arvu, aega, kõneviisi, tegumoodi, tegevusnimesid, kesksõnu ja keskvõrret. Meenutada neid järgne-

vate näidete abil: *õpilastele, aastaist, lugesime, tulime, kirjutatakse, tuuakse, lugeda, jooksmas, kündnud, külvatud, ilusam.*

Muutelõpud on käände- ja pöördelõpud. Meenutada neid järgnevate näidete abil: *koolis, õpetajale, raamatuga, õpime, laulsin.*

Harjutus 128. Määrata sõnaosad ja kirjutada need tabelisse. Pealkirjaks: *Sõnaosad.*

Kaluritele, kirjandus, vaatasime, külmemates, õpilased, loeksime, võite, kirjanditega, kannab, istu, küsiti, laual, kasvame.

Harjutus 129. Määrata sõnaosad, neid püstkriipsuga eraldades. Pealkirjaks: *Sõnaosad.*

Lokkavatel põldudel töötavad noored hommikust õhtuni. Töö on neile au- ja kuulsuseasjaks. Nende rõõmsad laulud kõnelevad suurtest töövõitudest.

Harjutus 130. Moodustada antud lihttüvedest uusi sõnu ja vorme, lisades neile liiteid, tunnuseid ja lõppe: *kiri, keel, õppima, meel, kala, asi, tule, üle.*

Näidis. *Kiri, kirjanik, kirjutus, kirjastus, kirjandus, kirjani-kelt, kirjadest, kirjeldused.*

2. Tüve kuju.

Järgnevate näidete põhjal selgitada, millisel kujul võib esineda lihttüvi.

Tugevaastmeline	astme + line lõpp + lik rand + lane	astmeline lõplik randlane
Nõrgaastmeline	tunni + ne värvi + line mäe + stik	tunnine värviline mäestik
Täishäälikuline	venna + lik kasu + ta (ma)	vennalik kasuta (ma)
Kaashäälikuline	raud + ne kand + ja	raudne kandja

Nimetavaline	sport + lane	<i>sportlane</i>
Omastavaline	vask + ne	<i>vaskne</i>
	õe + lik	<i>õelik</i>
	tõe + nd	<i>tõend</i>

Tuletusliide võib liituda kas tugeva- või nõrgaastmelisele, täishäälikulisele või kaashäälikulisele, nimetavalisele või omastavalisele tüvele.

Harjutus 131. Vasakpoolses tulbas antud tüvele liita parempoolses tulbas antud liited, muutes vajaduse korral tüve kuju.

laev, muld, maa	-stik
söö, naer, laul	-mine
keel, elu, kultuur	-line
kiri, riik, arg	-lik
asi, hää, nägema	-tu
kaup, maja, põld	-ndus
sõber, kaunis	-tar
kala, lend, tegu	-ur

Vaadelda, millisesse sõnaliiki kuuluvaid sõnu saab liidete abil tuletada.

Näiteid		Sõnaliik
sport + lane laeva + stik suur + us luge + ja	<i>sportlane</i> <i>laevastik</i> <i>suurus</i> <i>lugeja</i>	Nimisõnad
korra + lik alati + ne õnne + tu	<i>korralik</i> <i>alatine</i> <i>õnnetu</i>	Omadussõnad
kasu + ta (ma) avar + da (ma) jätk + u (ma)	<i>kasutama</i> <i>avardama</i> <i>jätkuma</i>	Tegusõnad

ilusa+sti
kiire+mini

ilusasti
kiiremini

Määrsõnad

Liidete abil saab tuletada nimi-, omadus-, tegu- ja määrsõnu.

Harjutus 132. Tuletada vasakpoolses tulbas olevaist tüvedest nimi-, omadus-, tegu- ja määrsõnu, kasutades selleks parempoolses tulbas olevaid liiteid.

laev, küsi-	-stik, -ja
tead-, mägi	-(m)us
asu-, haige	-lane, -mine
lahke	-line, -la, -lik
kasu, avar	-ta, -sti
	-da-, -mini, -u-

3. Nimisõnaliiteid.

Jälgida *stik*-liiteliste sõnade tähendust.

<i>saarestik</i>	— saarte kogu
<i>sõnastik</i>	— sõnade kogu
<i>andmestik</i>	— andmete kogu
<i>mäestik</i>	— mägede kogu, mäGINE ala
<i>võsastik</i>	— võsane ala

stik-liitelised sõnad väljendavad kogu või ala. *-stik* liitub harilikult omastavalisele tüvele.

Meenutada *maastik*-tüüpi sõnade käänamist.

Harjutus 133. Tuletada *stik*-liite abil sõnu järgnevaist tüvedest: *laev, täht, maa, arv, juhe*.

Käänata saadud sõnu peakäändeis.

Jälgida sõnade tuletamist *ik*-liite abil.

hääI+ik	häälik
lepp+ik	leplik
kuusk+ik	kuusik
madal+ik	madalik

-ik liitub kaashäälikulisele tüvele. Vaadelda *ik*-liiteliste sõnade käändumist:

2 silpi, II välde
 männik tuulik
 männikut tuulikut
 männikute tuulikute
 männikuid tuulikuid

2 silpi, III välde või 3 silpi
 ümbrik, lugemik
 ümbrikku, lugemikku
 ümbrikude, lugemikude
 e. ümbrike e. lugemike
 ümbrikke, lugemikke

käänduvad nagu õ p i k

käänduvad nagu m a a s t i k.

Harjutus 134. Tuletada antud tüvedest *ik*-liite abil sõnu ja kää-
 nata neid peakäändeis (suuliselt): *tuul, ahel, saatma, rand, vedel,*
kandma, haab, lüpsma, tamm, kõver.

Harjutus 135. Panna sulgudes olevad sõnad vajalikku kää-
 n-
 desse.

1. Liivasel (legendik — ains. alalütl.) kasvas palju (jändrik —
 mitm. os.) puid. 2. Imetlesime (kunstnik — mitm. om.) suurepära-
 seid maale. 3. Õpetaja kõneles ühest (arglik ja tagasihoidlik noor-
 kirjanik — ains. seestütl.). 4. Nägime tee ääres tumerohelisi
 (kuusik — mitm. os.) ja valendavaid (kaasik — mitm. os.). 5. Neist
 (vajalik sõnastik — mitm. seestütl.) on ilmunud uus trükk.
 6. (Saarestik — ains. alaleütl.) lähenevast (laevastik — ains. seest-
 ütl.) eraldus üks laev. 7. (Künklik — ains. alalütl.) maal kasvas
 (okslik — mitm. os.) mände. 8. Nägime aias töötamas (aednik —
 mitm. os.) kui ka (aednik — mitm. om.) lapsi. 9. Nende (püüdlik —
 mitm. om.) õpilaste (kirjalik — mitm. seesütl.) töödes ei olnud
 vigu. 10. (Tarvilik — mitm. om.) ettevalmistuste tegemiseks moods-
 dustati komisjon. 11. Sellest (püüdlik ja leidlik — ains. seestütl.)
 tütarlapsest saab hea rühmajuht. 12. Tüsedais (ümbrik — mitm.
 seesütl.) oli hulk dokumente.

Jälgida *lane*-liite tarvitamist.

*Sugulane, mesilane, linlane, randlane, hiinlane, teadlane, par-
 teilane, kangelane, kaslane, kulllane.*

lane-liite abil tuletatakse isikut või loomade liike märkivaid
 sõnu.

Harjutus 136. Tuletada algul klassis suuliselt, hiljem kodus
 kirjalikult liite *-lane* abil nimisõnu järgnevaist sõnadest ja jäl-
 gida nende õigekirjutust.

Läti, sport, kehakultuur, süü, korall, kass, koer, saar, mägi,
 Tartu, Rakvere, Rumeenia, Bulgaaria, Hispaania, Itaalia, Portugal,
 Austraalia.

Harjutus 137. Panna punktiiri asemele sobivad *lane*-liitelised sõnad.

1. Maateaduse tunnis kõnelesime ka ..... ja ..... 2. Koosolekust võttis osa ..... ja ..... 3. Zoologia õpikus käsitletakse ka ..... ja ..... 4. .... on meie naaberrahvad. 5. .... on meie hõimurahvad.

Võrrelda *mine*- ja *us*-liitelisi nimisõnu.

<i>-mine</i>	<i>-us</i>
parandamine, kaotamine,	parandus, kaotus,
tõmbamine, igatsemine,	tõmbus, igatsus,
oskamine, teadmine.	oskus, teadus.

mine-liitelised nimisõnad väljendavad tegevust üldse. *us*-liitelised nimisõnad väljendavad ühekordset tegevust või tegevuse tulemust.

Pange tähele järgnevate sõnade õigekeelsust: *argus* (*arg*+*us*), *halb*, *kurb*, *kaeb*, *põlg*; *kak*, *sup*, *tap*, *vaid*, *õmb*; *sarn*, *iseär*, *mitmekes*.

Harjutus 138. Tuletada *mine*- ja *us*-liitelisi sõnu järgnevaist tüvedest: *ehita*, *alanda*, *aruta*, *ütlem*, *küsi*, *elama*, *kasvata*, *eksi*, *tingi*, *õmble*, *nägem*, *uurima*, *lahuta*, *ühenda*, *pühenda*.

Harjutus 139. Punktiiriga sõnadele liita *mine*- või *us*-liide.

1. Teaduslik uurim..... on huvitav töö. 2. Teadlane avaldas suure uurim..... 3. Raamatute korrald..... võtab aega. 4. Klassijuhataja tegi korrald..... töö lõpetamiseks. 5. Selle artikli avald..... on seotud raskustega. 6. Õpilane tegi direktorile avald..... 7. Võitl..... kestis tüki aega. 8. Võitl..... oma vastastega osutus raskeks. 9. Õpetaja andis meile selet..... ja juhat..... 10. Selle nähtuse selet..... ei ole kerge. 11. Tööviljakuse suurend..... on tähtis asi. 12. Päevapildist tehti suurend.....

Meenutada *ja*-lõpuliste nimisõnade (tegijanimede) tuletamist *e*-lõpulise tüvega tegusõnadest.

pesema	pesin	pesija
nägem	nägin	nägija
olema	olin	olija
tulema	tulin	tulija
tegema	tegin	tegija

lugema
pugema
sugema

lugesin
pugesin
sugesin

lugeja
pugeja
sugeja

Sõnadel, mille lihtmineviku tunnuseks on *-i*, on tegijanimes *ja*-liite ees *i*.

Vaadelda sõnu:

müüja, viija, käija, reisija, õppija, organiseerija. ja-liite puhul esineb *j* ka *i* ja *ü* järel.

Harjutus 140. Moodustada *ja*-liitelisi sõnu järgnevaist tegusõnadest: *surema, müüma, viima, organiseerima, küsima, panema, munema, käskima, kõnelema, põlema.*

Harjutus 141. Panna punktiiri asemele *i* või *j*, kus vaja.

1. Teekäi.....a astus ma.....ja. 2. Müü.....ad pakkusid reisi.....atele mälestusesemeid müü.....a. 3. Katsume rutemini käi.....a, ehk jõuame veel pakid ära vii.....a. 4. Kuid mis käi.....a ja vii.....a küll mina, vana tudike, enam olen! 5. Kus tegi.....aid, seal nägi.....aid. 6. Ei maksa looma lüü.....a. 7. Klassiõhtu organiseeri.....aiks olid peamiselt tüdrukud. 8. Vabrik vajab laadi.....aid, freesi.....aid, neeti.....aid ja korista.....aid. 9. Ettekand.....ad, keet.....ad ja nõudepessi.....ad — kõik olid valgetes kitlites. 10. Haige tuleb vii.....a haigema.....ja.

Harjutus 142. Tuletada vasakpoolses tulbas antud tüvedest nimi-sõnu parempoolses tulbas antud liidete abil.

kandma, kutsuma		-ja
kurb, leppima		-lane
väsima, linn		-stik
maa, toimetama		-mine
saar, mägi, kask		-us
mälestama		-ik

4. Omadussõnaliited.

Vaadelda liidete *-line* ja *-lik* liitumist.

astmeline
okkaline

sportlik
kunstlik

paljurahvuseline	sotsialistlik
matemaatiline	sõbralik
kunstiline	õnnelik
üksikasjaline	kasulik

-line liitub ainult täishäälikule.

-lik liitub niihästi täis- kui ka kaashäälikule.

Harjutus 143. Kirjutada sidekriipsu asemele *-line* või *-lik*.

Juhus- kokkusattumus, oks- puu, muinasjutu- ilu, heataht- suhtumine, laiaoksa- puu, valgejuukse- neuu, mitmevärvi- linnid, rahva- ettekanne, saatus- eksitus, ühiskond- ettevõtte, üleliidu- konverents, riik- asutus, kirg- hoog.

Võrrelda liidete *-lik* ja *-likkus* tarvitamist:

sõbralik (õpetaja); sõbralikkus
 kasulik (tegevus); kasulikkus
 kannatlik (inimene); kannatlikkus

lik-liitelisest omadussõnast saab tuletada *us*-liite abil nimisõnu.

Võrrelda *lik*- ja *likkus*-liiteliste sõnade käänamist.

sõbralik inimene	sõbralikkus
sõbraliku inimese	sõbralikkuse
sõbralikku inimest	sõbralikkust
sõbralikku inimesse	sõbralikkusesse

Harjutus 144. Sulgudes olevad tähed kirjutada ühe- või kahe- kordselt.

1. Püüdli(k)us, ettevõtli(k)us ja asjali(k)us on meie noorte iseloomuli(k)umad jooned. 2. Noor luuletaja üllatas avalikust oma kunstimeisterli(k)e luuletustega. 3. Neiu püüdis varjata oma kartli(k)ust. 4. Maidemonstratsioonist osavõtjad olid piduli(k)us meeoleolus. 5. Lühinägeli(k)use tõttu kandis noormees prille. 6. Veetsime puhkuse rahuli(k)us kolhoosikülas. 7. Torkas silma esimehe äärmine rahuli(k)us. 8. Mehel tuli piinli(k)usest higi otsmikule. 9. Lahkunud seltsimeest iseloomustab korrali(k)us nii isikli(k)us elus kui ka töös. 10. Kartli(k)ust poisist ei pea keegi lugu.

Võrdle *tu*-liitelisi sõnu *mata*-vormidega.

<i>tundmatu suurus</i> = suurus, mida ei saagi tunda	<i>tundmata sõna</i> = sõna, mida praegu ei tunta
<i>rahuldamatu soov</i> = soov, mida ei saagi rahuldada	<i>rahuldamata soov</i> = soov, mis praegu pole veel rahuldatud
<i>põhjendamatu kartus</i>	<i>põhjendamata avaldus</i>
<i>väljakannatamatu valu</i>	<i>kannatamata valu</i>
<i>lahendamatu ülesanne</i>	<i>lahendamata ülesanne</i>

tu-liitelised sõnad märgivad püsivat, alalist omadust; *mata*-vorm märgib ajutist omadust või olekut.

Harjutus 145. Tarvitada *tu*-liidet või *mata*-vormi ja anda vastav seletus.

Andeksandma..... tegu, õppima..... luuletus, mõeldama..... kaugus, avaldama..... artikkel, täitma..... kohver, murduma..... tahe, matma..... surnu, saama..... inimene, saama..... raha, tõestama..... väide, sööma..... pirukas.

5. Tegusõnaliiteid.

Jälgida tegusõnade tuletamist.

selgi/ma	selgi/ta/ma
põle/ma	põle/ta/ma
väsi/ma	väsi/ta/ma
kohus/	kohus/ta/ma
avar/	avar/da/ma
tugev/	tugev/da/ma
kõrval/	kõrval/da/ma

Tähtsamaks tegusõnu tuletavaks liiteks on *-ta-*, *-da-*.

Meenutada, kunas tarvitatakse *-ta-*, kunas *-da-*.

Kõik *-ta-*, *-da-* (*-sta-*, *-nda-*) liitelised tegusõnad on astmevahelduseta (*töö/ta/ma*, *töö/ta/da*, *töö/ta/n*; *kao/ta/ma*, *kao/ta/da*, *kao/ta/n*; *tõo/ta/ma*, *tõo/ta/da*, *tõo/ta/n* jne.).

Harjutus 146. Tuletada järgnevaist sõnadest tegusõnu liite *-ta-*, *-da-* abil.

Sündima, lendama, ärkama, õppima, kaduma, vajuma, põdema, arenema; kohane, terve, hõõvel, madal, masin, meister, ohver, ilus, kallis, kurb, vihane, eesti, läti, ei, jaa, raud, kivi, lukk, suurus, julgus, kõrval, püsti.

Harjutus 147. Panna punktiiri asemele *-ta-* või *-da-*.

Kustu.....da, alan.....da, küünis.....da, korral.....da, varjun.....da, tugev.....da, esi.....da, kahjus.....da, kallis.....da, küüru.....da, tõen.....da, asen.....da, nõrgen.....da, tähis.....da, lõunas.....da.

Vaadelda enesekohast tegevust märkivate tegusõnade tuletamist.

tund/ma	tund/u/ma
hoid/ma	hoid/u/ma
leid/ma	leid/u/ma
riieta/ma	riiet/u/ma

Enesekohast tegevust väljendab liide *-u-*.
Ka *u*-liitelised sõnad on astmevahelduseta.

Tähele panna! Õiged vormid on *säilima* ja *kostma* (mitte *säiluma* ja *kostuma*), *põrkama*, *seisatama*, *punastama*.

Harjutus 148. Antud sõnadest moodustada liite *-u-* abil enesekohast tegevust väljendavaid tegusõnu.

Andma, hoidma, koondama, muutma, kõrvaldama, tundma, viskama, murdma, leidma, hukkama, haavama, jätkama, matma, laskma, elustama, eemaldama, kohandama, tõmbama, must, niiske, kehv.

6. Määrsõnaliited.

Vaadelda määrsõnade tuletamist.

julge	julge/sti	julge/mini
ilusa	ilusa/sti	ilusa/mini
kindla	kindla/sti	kindla/mini
loodetava	loodetava/sti	
nähtava	nähtava/sti	

Rohkesti määrsõnu tuletatakse liidete *-sti* ja *-mini* abil.

Jälgida *stikku*-liite õigekirjutust: *ülestikku*, *vastastikku*, *ligistikku* (aga: *vastastikune*).

Harjutus 149. Tuletada liidete *-sti* ja *-mini* abil mäarsõnu järgnevaist tüvedest.

Julge, kehv, kuri, sage, hale, hõlpus, hirmus, ladus, kange, kindel.

Harjutus 150. Vasakul pool antud tüvedest tuletada paremal pool antud liidete abil eri sõnaliiki kuuluvaid sõnu.

lugema, koguma, leppima	-ja
	-mine
istuma, nägema, läti	-lane
tegema, kurb	-lik
	-line
elama	-ta-
looma, üle	-da-
	-u-
kasu, must	-sti
ligi	-stikku

III. LIITSÕNA JA SÕNADE KOKKU- NING LAHKU- KIRJUTAMINE.

1. Liitsõnast üldse.

a) Liitsõna mõiste ja tunnused.

Meenutada sõnavara rikastamise võimalusi!

Üheks kõige tähtsamaks sõnavara rikastamise viisiks eesti keeles on **sõnade liitmine**, mille tõttu tekivad **liitsõnad**. Liitsõna tekkimisel moodustavad kaks või isegi rohkem sõna ühe terviku hääldamises ja kirjas. Mõttelt väljendab liitsõna harilikult midagi muud kui vastavad liitsõnad, näit.:

<i>Tütarlaps kandis pioneeri- rätikut</i> (punast kolmnurk- set kaelarätikut).	<i>Pioneeri rätik</i> (pioneer- rile kuuluv rätik) <i>oli puhas.</i>
<i>Naabritel on sinine lapse- vanker.</i>	<i>Lapse vanker on õues.</i>
<i>Kassikäpad kasvavad nõl- vakuil.</i>	<i>Kassi käpad on valged.</i>

Sõitsime aegamööda vak-
salisse.

Lapsed ei või jääda oma-
pead.

Saatsime suvel kasulikult
aegamööda.

Laps kuivatas oma pead.

Lugeda toodud näiteid. Seletada esimese näite eeskujul, mille poolest erinevad liitsõnad mõttelt vastavaist liitsõnadest. Tuua lisanäiteid.

Mõnel juhtumil moodustuvad liitsõnad kolmest või neljast sõnast, näit. *jalgpallimäng, jalgrattasõit, viljapuu* aed — 3 sõna, *kingsepätöökoda* — 4 sõna.

Liitsõna on kahest või mitmest liitsõnast koosnev sõna, millel on kindel, omaette tähendus.

Häädada järgnevaid sõnu, jälgides rõhu asendit.

laste aed	<i>lasteaed</i>
sepa haamer	<i>sepahaamer</i>
auto rattad	<i>autorattad</i>
neli nurka	<i>nelinurka</i>

Liitsõnadel on rõhk esimese sõna esimesel silbil.

Vaadelda, kuidas käändub liitsõna.

	Ainsus		Mitmus
Nimetav	<i>noormees</i> <i>vanasõna</i>	<i>noormehed</i>	<i>vanasõnad</i>
Omastav	<i>noormehe</i> <i>vanasõna</i>	<i>noormeeste</i>	<i>vanasõnade</i>
Osastav	<i>noormeest</i> <i>vanasõna</i>	<i>noormehi</i>	<i>vanasõnu</i>
Sisseütl.	<i>noormehesse</i> <i>vanasõnasse</i>	<i>noormeestesse</i>	<i>vanasõnadesse</i>
Seesütl.	<i>noormehes</i> <i>vanasõnas</i>	<i>noormeestes</i>	<i>vanasõnades</i> jne.

Vaadelda, kuidas käänduvad liitsõnad.

<i>noor mees, vana sõna</i>	<i>noored mehed, vanad sõnad</i>
<i>nooresse mehesse, vanasse sõnasse</i>	<i>noortesse meestesse, vanadesse sõnadesse</i>
<i>noorele mehele, vanale sõnale</i>	<i>noortele meestele, vanadele sõnadele</i> jne.

Liitsõnal käändub ainult viimane sõna.

Harjutus 151. Leida (suuliselt) antud tekstist liitsõnad.

Jällegi oli saabunud rukkilõikuse aeg. Päike paistis lausa küpsetades helesinisest taevast, kus valged pilvesõõnad aeglaselt edasi liikusid. Juba mitmendat päeva polnud tunda tuulehõngu, mis oleks liigutanud valminud viljapäid. Kõrsvili oli rammusana maa seest üles kerkinud, kuid nüüd polnud enam käsi, mis oleksid suutnud kõike seda koristada — sõjatuhin oli uinutanud palju Sakala mehi.

Hirmunult lennates tiirutas taevalaotuse all meigas, kuna kull oli otsekuu nool tal kannul. Küll püüdis see metstuvi tagaajaja käest pääseda, tõustes kord kõrgemale või siis laskudes allapoole tagasi, kuid kull aimas kõiki ta liigutusi järele ega lasknud teda silmist. Vahemaa nende vahel kahanes aga silmanähtavalt. Ja kui siis põgenev meigas oli viimast kõrvalepõiget tegemas, lõi kull oma kõverad küüned talle selga ning kadus koos saagiga metsa, mis suure rohumaa taga algas.

(E. Kippel.)

Harjutus 152. Moodustada antud sõnadest liitsõnu.

Kask, mets, kool, töö, puu, vedu, tööline, aed, laev.

Näidis. *Kasemets, kasepuu; puukool, puutöö, puuvedu, puutööline.*

Harjutus 153. Võrrelda vasak- ja parempoolses tulbas olevate sõnade tähendust ja kasutada neid lauseis.

laste raamat	<i>lasteraamat</i>
koori laul	<i>koorilaul</i>
kirja saatja	<i>kirjasaatja</i>
suur linn	<i>suurlinn</i>
väike mees	<i>väikemees</i>
kolm nurka	<i>kolmnurka</i>

Harjutus 154. Käänata ainsuse ja mitmuse neljas esimeses käändes liitsõnu *uusaasta* (=1. jaanuar) ja *suurtööstus*.

b) Liitsõna koostisosad.

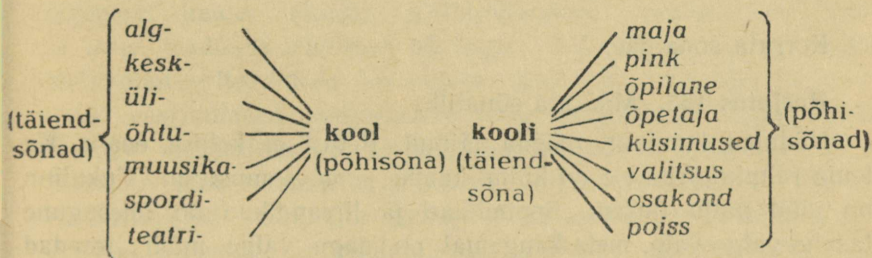
Vaatleme, missugustest osadest koosneb liitsõna.

kalapaat	jahipüss
kalapüük	jahisaak
kalakonserv	jahitarbed
jalgvärav	kivimaja
jalgpall	kivipurustaja
jaiakand	kiviaed
jalgratas	kivipuur

Liitsõna koosneb kahest osast: esimest osa nimetatakse **täiendsõnaks**, viimast **põhisõnaks**. Põhisõna väljendab liitsõna põhitähendust.

Meenutada lauseõpetusest põhisõna ja täiendit ning võrrelda neid siin esitatud põhisõna ja täiendsõnaga.

Üks ja sama sõna võib olla põhisõnaks või täiendsõnaks erinevates liitsõnades, näit.:

Harjutus 155. A. Moodustada liitsõnu, milles sõnad *kivi, raud, mets, souhoos, vili* oleksid täiendsõnaks, kasutades võimaluse korral väikest õigekeelsuse sõnaraamatut.

B. Moodustada liitsõnu, milles sõnad *künd, külv, lõikus, maja, puu* oleksid põhisõnaks.

Näidis. *Kiviaed, kivimaja, kivipurustaja, kiovedu, kio-koorem; sügiskünd, sügavküünd, kesakünd, madalkünd, kõrrekünd.*

Harjutus 156. Leida liitsõnu, mis koosnevad kolmest ja neljast sõnast, ning jälgida rõhu asendit.

Harjutus 157. Leida järgnevast katkendist liitsõnad ja lugeda need õige rõhuga.

Jaan vahib üksisilmi linna poole, mida hirmus tulevärk sageli täiel pildil otsekui peeglist näitab ja pagevale raudteerongile nagu lähemale toob. Pikk vingerdav tulemadu lookleb äkitselt läbi rusuvalt mustava õhuringi, kõledalt lajatab toon väriseb talle järele. Kohe seile kannul käib teine samasugune vahedalt kärstava lajatus. Lähemal pilgul on, kui nilpaks veripunane keel ühe suure, mitmekordse, linna võimsalt valdava iidse kivihoone aknast välja. Ning ühtaegu näib, kui süütuks praginal leekidesse ühe kiriku sihvakas torn.

Ent varsti raueb ning vaikib loodusemäss. Ja kui rong järgmisele linnale läheneb, ruskab koit võidurikkalt täiel nooruseilul loita ja emalik päike oma ilmlõpmatu armastusega peletab pimeduse ning udu enese eel ja koob sügisesse sureva maailma ümber kuldvõrgu — hiilgav ja õnnestav, nagu suur magus elulootus.

(E. Vilde.)

c) Liitsõna liigid.

Korrata sõnaliike.

Harjutus 158. Määrata sõnaliik.

Nädalad, kuud on mööda läinud. Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip, mets kaugemal on nagu valge müür, toredad uhked kuused Kõrgepalu pool seisavad kui liikumatud vahimehed, lumekroone kõrgele tõstes. Kuusemägi kaugemal on nagu valge torn. Kuuvalgega paistab ta nagu hiiglase kübar, nagu tahaks alla külasse tulla ... Metsameeste reejalaste all krigiseb lumi lustilikult, kui nad hommiku koidu ajal siit mööda puumetsa sõidavad.

(J. Liiv.)

Jälgida, missugusesse sõnaliiki kuuluvad järgnevad liitsõnad:

1. *autasu, suusabaas, käekiri, kultuurimaja, õppeabinõu, raamaturiiul;*
2. *viisteist, kolmkümmend, nelisada, kahekümnes, kolmesajas;*
3. *süsimust, peegelsile, kolmekõiteline, viieaastane;*

4. *mitmekordistama, tasakaalustama, äraminev, väljamakstud (palk), üleskeeratud (kell);*
5. *kuhupoole, otsekohe, tagaselja, vastupidi, ülemäära.*

Liitsõna liik määratakse harilikult põhisõna järgi: liitnimi- sõnas on põhisõnaks nimisõna, liitomadussõnas — omadussõna jne.

Järgnevas käsitleme ligemalt viit liiki liitsõnu:

1. liitnimisõnu, 2. liitarvsõnu, 3. liitomadus- sõnu, 4. liit- ja ühendtegusõnu ning 5. liitmäär- sõnu.

Selleks et sõnu õigesti kokku või lahku kirjutada, on tarvis tunda sõnade kokku- ja lahkukirjutamise reegleid. Need on otse- selt seotud liitsõna liigi tundmisega, samuti täiendsõna liigi ja vormi määramisega.

Harjutus 159. Leida liitsõnad ja määrata nende liik.

Ettenähtud ülesanded põllumajanduse ja loomakasvatuse edasi- arendamiseks on väga ulatuslikud. Nende lahendamiseks peab kõigepealt kaasa aitama põllumajanduse ministeeriumi juu- res asuv teaduslik-tehniline nõukogu. Sellesse kuuluvad välja- paistvamad eriteadlased teadusliku uurimise asutustest ja toot- mistöö eesrindlased kolhoosidest ning masina-traktorijaamadest. Nõukogu ülesandeks on põllumajanduse edasiarendamise põhi- küsimuste läbivaatamine, niisamuti põllumajandusalase teadus-liku uurimistöö suunamine kohapeal ja abinõude väljatöötamine uurimise tulemuste rakendamiseks. Leitakse eeskätt abinõusid mullauurimise, taimekaitse ja loomakasvatuse rohkesti tööjõudu nõudvate tööde mehhaniseerimise küsimuste paremaks lahenda- miseks.

Harjutus 160. Moodustada antud sõnapaaridest liitsõnad ja määrata, millisesse sõnaliiki need kuuluvad:

vastu, tašu; varras, sukk; ilus, ime; riik, vaba; tükk, klaas; loetud, ette; punane, tume; teos, suur; käte, üle; raamat, lapsed; tuul, vastu; minev, mööda; sada, jalgne; aastane, kolm; olev, ära; kõige, pealt; peale, tihti.

Kasutada saadud liitsõnu lauseis.

2. Liitnimisõnad.

a) Ülevaade liitnimisõnadest.

Liitnimisõnu liigitatakse täiendsõna liigi ja vormi järgi.

Vaatleme, millisesse sõnaliiki kuuluvad ja millises vormis on järgnevate liitnimisõnade täiendsõnad.

*Aedvili, suvinisu, raudnael;
tindipööt, kapsasupp, lauapaber;
naistöoline, valimiskomisjon;
vanaisa, väikelinn, suurteos;
nelinurk, isetegevus;
tundmaõppimine, teadasaamine;
kõrvaltvaatamine, möödaminek.*

Liitnimisõnades võivad täiendsõnaks olla:

1) käändsõnad,

- a) nimisõnad (*laelamp, kirjutuslaud*);
- b) omadussõnad (*suurtööstus, väikelaps*);
- c) arvsõnad (*viisnurk*);
- d) asesõnad (*omalgatus*);

2) tegusõnad (*söömahakkamine, sõitasoovijad*);

3) määrsõnad (*ülesminek, vastuvõtmine*).

Nimisõnad esinevad täiendsõnana harilikult:

- 1) ainsuse nimetavas (*põõsastara, käsikivi*);
- 2) ainsuse omastavas (*lumehang, katusehari*);
- 3) lühenenuna (*registreerimisleht, inim põlv*);
- 4) mõnes muus käändes (*kooliskäimine, maalesõit*).

Harjutus 161. Moodustada antud sõnadest liitnimisõnu, liites neile erinevasse sõnaliiki kuuluvaid täiendsõnu, ja kasutada neid lauseis (suuliselt):

võistlus, ehitus, maja, raamat, töö, vili, meri, maa, hüüe, jäämine.

Näidis. *Spordivõistlus, lõppvõistlus, viievõistlus, valikvõistlus, suurvõistlus.*

b) Ainsuse nimetava kokkukirjutamine.

Vaadelda täiendsõna käänet järgnevais liitnimisõnades: *raudvoodi, siidsukad, nahkjaltsid, klaasnõu, sulgpadi, asfalttee, sõrmkübar, postkaart, mesipuu, lintraktor, miljonärkolhoos, kingsepp, laudlina, postkontor, soolhape.*

Ainsuse nimetavas käändes olev nimisõna kirjutatakse kokku järgneva nimisõnaga, mille juurde ta kuulub.

Harjutus 162. Tarvitada järgnevaid nimisõnu täiendsõnadena nimetavas käändes, igaihele juurde mõeldes sobiva põhisõna:

hõbe, muld, leht, metall, kloor, okas, plekk, sarv, mesi, naaber.

Näidis. *Hõbelusikas, hõbeehe, hõbesõlg, hõbekäevõru, hõbesõrmus* jne.

Harjutus 163. Antud põhisõnadele liita täiendsõnad ainsuse nimetavas käändes:

katus, uks, kast, põrand, sein, lagi.

Näidis. *Kivikatus, plekk-katus, eterniitkatus, laudkatus, pappkatus.*

c) Ainsuse omastava kokku- ja lahku-
kirjutamine.

Vaadelda, mida väljendab ning millisele küsimusele vastab täiendsõna ainsuse omastavas: *raamaturiul* (riiul raamatute jaoks, *missugune* riiul?), *veoauto* (auto vedamiseks, *missugune* auto?), *sõiduauto* (auto sõitmiseks), *rahvamaja, söögisaal, puhkekodu, viljalõikus, enesekriitika, söetootmine, taimekasvatuse, kuusepuu, märtsikuu, keeleõpik, rahvasaadik, pioneerijuht, rahvaharidus.*

Ainsuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgneva nimisõnaga kokku, kui ta väljendab liiki, vastates küsimusele *missugune?*

Võrrelda, millisele küsimusele vastab jämendatult trükitud sõna vasak- ja parempoolses lahtris.

Neiul olid sinised lapsesilmad (missugused silmad?).

Õpiti uut pioneerilaulu (missugust laulu?).

Traktorimootor (missugune mootor?) on võimsam kui automootor.

Lapse silmad (kelle silmad?) särasid rõõmust.

Pioneerilaulu (kelle laulu?) kuulati huviga.

Traktori mootor (mille mootor?) remonditi.

Ainsuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgnevalt nimisõnast lahku, kui ta väljendab kuuluvust, vastates küsimusele *kelle? mille?*

Võrrelda täiendita ja täiendiga omastava kokku- ja lahkukirjutamist.

Kolhoosipõllud haritakse mehhaniseeritult.

Paljud kooliõpilased on head sportlased.

Väljas sädeles esimene maipäike.

Selle kolhoosi põllud on küntud.

Meie kooli õpilased võitsid spordivõistluse.

Esimese maipäike paistis rõõmsalt.

Täiendiga nimisõna kirjutatakse järgnevalt sõnast lahku (meie kooli õpilased). Kui täiend kuulub põhisõna juurde, siis lahku ei kirjutata (paljud kooliõpilased).

Harjutus 164. Lisada järgnevatele sõnadele täiendsõna omastavas käändes:

paber, leib, võtmine, kodu, luu, koer, hammas, köitmine, tera, kriitika, saamine, nuga, loom, mees, tükk, vedu.

Näidis. *Lauapaber, rukkileib, kartulivõtmine.*

Harjutus 165. Kirjutada vasakul pool antud sõnad parempoolsetega kokku nimetavaliselt või omastavaliselt:

sulg-, sule-	loom, padi, mees, karp, noppimine;
vask-, vase-	katel, kast, ladu;
sõrm-, sõrme-	kübar, küüs, kinnas, jälg;
kari-, karja-	loom, elajas, maa, pidamine;
leht-, lehe-	puu, pind, kuju, tubakas;
aeg-, aja-	leht, lugu.

Näidis. *Sulgloom, sulgpadi, sulemees, sulekar, sulenoppimine.*

Harjutus 166. Moodustada liitsõnu, kasutades «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» abi, nii et antud sõnad esineksid täiend sõnana nii nimetavas kui ka omastavas käandes:

Raud, jalg, palk, õlg (õle), lill, mets, kari, jaam.

Näidis. *Rauaaeg, -kaevandus, -kaup, -maak, -puru, -puur, -rooste, -saag, -töö, -tööstus;*

raudahi, -betoon, -kang, -kapp, -kivi, -klamber, -konstruktsioon, -kull, -nael, -plekk, -rüü, -tala.

Harjutus 167. Pluss-märgiga ühendatud sõnad kokku kirjutada nimetavaliselt või omastavaliselt, kasutades «Väikest õigekeelsuse sõnaraamatut»:

pioneer+malev, rong+käik, õlg+kübar, sport+varustus, siid+kleit, teras+traat, paber+tükk, tsink+juhe, asi+olu, pilt+mõistatus, samet+pluus, traktor+jaam, amet+ühing, masin+kiri, lõõts+pill, jalg+rada, elekter+jaam, vesi+värvid.

Harjutus 168. Täpsustada järgnevas tekstis sõrendatud lihtsõnade mõistet, liites neile vajaliku täiend sõna.

Teisel pool järve on mets, milles kasvab ka rohkesti põõsaid. Metsa ääres on maja, mida ümbritseb aed. Aias on hulk puid, põõsaid ja peenraid. Ukse ees on trepp. Trepi eest viib rada metsa äärde. Seal on kaev vee jaoks. Maja otsas on kelder ja ait. Aida ees on kuu, milles magab koer Pontu. Teed mööda tuleb ema keskuse poolt ja kannab käes korvi. Akna all mängiv poeg märkab teda ja jookseb tulijale vastu.

Näidis. *Teisel pool Karujärve on männimets, milles kasvab ka rohkesti sarapuupõõsaid.*

Harjutus 169. Kirjutada antud sõnad kokku või lahku ning anda vastav seletus.

Oktoobri pühad, õhu aken, õhu külmenemine, raua saag, raua puru, peenike raua puru, vilja peksu masin, vilja peksu algus, masina tööstus, selle masina rattad, raua maak, vabriku asutamine, juuli kuu, kuuse mets, suure kuuse latv, vabriku tööline,

meie tehase tööline, eesrindlik vabriku tööline, traktori jaam, meie traktori jaam, raud tee jaam, liiva koorem, märja liiva koorem, õe poeg, vanema õe poeg.

Harjutus 170. Teksti ära kirjutamisel sulgudes olevad sõnad kokku või lahku kirjutada ja anda vastav põhjendus (suuliselt).

1. Veidi eemal lamas (telk mantlil) kolm uhiuut kollasest (saare puust) paradega automaati. 2. Eile heitis ta granaadi vaenlase (tanki roomikute) alla. 3. Meil on tarvis siia mahutada köögi (vask katlad), (kartuli koorimise masin) ja tuhat muud asja. 4. Ta ise oli (metalli valaja), ta tundis kõiki neid muresid ja rõõme, mida (raua töö) kaasa tõi. 5. Mõtted lendasid üle mägede ja (liiva väljade) kaugele põhja ja sealt kallimale (maa lapikesele) (maa ilmas) — (kodu kurule). 6. Pikkamisi tekkis (põhja kaldale) lai kuldne riba — õhtuse (päikese helk). 7. Nad pöördusid mööda kitsast (jõe kallast) alla. 8. See oli nagu esimene (kevade päev), mis päästab kõikjal lahti (elav hõbedana) värelevad (vee nired), paneb kohinal keerlema kosed. 9. Nende tõtlev samm kõmab (oja sildadel), all (kivi teedel) ning varjatud (metsa radadelgi). 10. (Kooli maja) õuele tekkis lai (vee loik) nagu järv.

(E. Männik.)

Harjutus 171. Moodustada lauseid, kus antud sõnapaarid esinevad kokku- või lahkukirjutatuna.

Vabriku direktor, linna elanik, maja katus, kolhoosi kari, lause analüüs, kooli õpilane, raamatu kaaned, kirja saatja, mehe jutt.

d) Mitmuse omastava kokku- ja lahkukirjutamine.

Vaadelda järgnevaid näiteid.

maamõõtmine, saaparandus, ilmaennustamine, rahvakeel, pioneerikoondus.

maade mõõtmine, saabaste parandus, ilmade ennustamine, rahvaste sõprus, pioneeride palae.

Mitmuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgnevast nimisõnast harilikult lahku.

Võrrelda vasak- ja parempoolses tulbas toodud sõnade tähendust.

<i>lasteraamat</i> (liik raamatuid)	<i>laste raamat</i> (lastele kuuluv raamat)
<i>lastehaigus</i> (liik haigusi — leetrid, sarkid jne.)	<i>laste haigus</i> (laste haige-olek)
<i>võõrastemaja</i> (hotell)	<i>võõraste maja</i> (võõrastele inimestele kuuluv maja)
<i>naistepäev, käterätik, teedeosakond.</i>	<i>naiste tööd, käte pesemine, teede parandus.</i>

Mitmuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgneva nimisõnaga kokku, kui väljendatakse kindlat, omaette tähendust.

Kokkuvõtte omastava käände kokku- ja lahkukirjutamise kohta.

K o k k u	L a h k u
1. ainsuse omastav, kui ta väljendab liiki, vastates küsimusele <i>missugune?</i> (<i>laelamp, õpperaamat, maikuu</i>);	1. ainsuse omastav, kui ta väljendab kuuluvust, vastates küsimusele <i>kelle? mille?</i> (<i>venna lamp, lapse raamat, pioneeri isa</i>);
2. mitmuse omastav, kui liitsõna väljendab kindlat, omaette tähendust (<i>lastearst, naistepäev, võõrastemaja</i>).	2. ainsuse omastav, mille juures on täiend (<i>meie kooli direktor, suure puu oksad</i>);
	3. harilikult mitmuse omastav (<i>vigade parandus, õpetajate tuba</i>).

Harjutus 172. Kirjutada kokku või lahku järgnevad sõnapaarid ja anda vastav seletus.

Metsa vaht, õe käsi, põhja tuul, rahvaste vendlus, raamatu näitus, ema juuksed, male õpik, sööda probleem, lapse sukad, õhu puudus, lille kimp, vastuse analüüs, juukse lõikamine, toiduainete kauplus, nõude pesija, keele õpik, pioneeride matkapäevik, laulu õpetaja, eesti keele õpik, poisi õpik.

Harjutus 173. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku. Kahtluse korral kasutada «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» abi.

1. Ajaloo õpikus kõneldakse ka (töötajate kollektiivist), kes sõja ajal kaitses (kangelas linna). 2. (Õpetajate toas) oli (teadete tahvlile) välja pandud (uudisteoste nimestik). 3. (Tarbijate kooperasiivi) kaupluses on saada (laste jalatseid) igasuguses suuruses. 4. (Kaevurite päeval) esines (kaevurite klubis) (noorte brigaad) huvitavate ettekannetega. 5. Meie klassi (õpilaste kollektiiv) on huvitatud muuhulgas ka (keele küsimustest). 6. Rahvusvahelise (naiste päeva) aktusel kõnelesid (võimlemise õpetaja) ja (teaduste akadeemia) töötaja. 7. (Keemia klassis) olid lauale jäänud (füüsika õpik) ja (algebra vihik). 8. (Pioneeride palee) (füüsika ringis) kõneles meile (füüsika teaduste kandidaat) (aatomite ehitusest). 9. (Päikese kiired) tungisid läbi (akende eesriiete). 10. (Kirja vahe märkide õpetus) on (keele õpetuse) tähtis osa. 11. (Kirjatööde vihikus) on tööle järgnevas (vigade paranduses) ka kõik (stiili vead) korralikult parandatud. 12. (Loengute sarjas), mis peeti (kalurite ühistu) liikmetele, käsitleti (kalatöötlemise küsimusi).

e) Täiendsõna lühenenud või teistes käänetes.

Jälgime, kuidas tekib liitsõna järgnevatel juhtumitel.

õmbluse	+ masin	— õmblusmasin
ehituse	+ materjal	— ehitusmaterjal
majanduse	+ ülem	— majandusülem
tootmise	+ protsess	— tootmisprotsess
suplemise	+ trikoo	— supeltrikoo
elamise	+ pind	— elamispind
kangelase	+ linn	— kangelaslinn
tööliste	+ liikumine	— töölisliikumine

Nimisõnad liitega *-us*, *-mine*, *-lane*, *-line* kaotavad omastavalisel liitumisel sageli lõpuosa, mille tõttu tekib **kaashäälikuline liitumine**.

Leida lisanäiteid kaashäälikulise liitumise kohta.

Vaatleme toodud sõnu ja täiendame neid omapoolsete näidetega.

Jahileminek, kalaleminek, marjuleminek, tuppaturek, kojutulek, töötatööline, marjulkäik, kalalkäik, kõverakstõmbumine.

Peale nimetava ja omastava käände kirjutatakse üksikuil juhtumel kokku ka teised käänded ja nimelt siis, kui kaks kokku kuuluvad sõna väljendavad kindlakskuunenud, omaette tähendust.

Harjutus 174. Moodustada liitsõnu järgnevatest sõnadest, vajaduse korral muutes nende vormi ja asendit teineteise suhtes.

Minek koju, koondus pioneeridele, seenel käima, küüru tõmbuma, laud kirjutamiseks, ring kirjandushuvilistele, oskus väljendada, tööliste ühing, teadus loodusest, salk pioneere, sõbralikud sidemed, plokk joonistamiseks, sedel hääletamiseks, pioneeride juht, vabrik kudumiseks, paber pakkimiseks.

N ä i d i s. *Kojuminek, pioneerikoondus.*

Harjutus 175. Sulgudes olevad sõnad kokku või lahku kirjutada.

Juba palju (aasta sadu) kasutatakse klaasi (pudelite valmistamiseks) ja (akna avade) katmiseks. Käesoleva sajandi algul muutus klaas (ase aineks) paljudele (ehitus materjalidele). Mitmesuguste (töötlemis viiside) abil valmistatakse (klaasist trepi astmeid, vee kraane, ehitus plokk, põranda plaate, pesu vanne) jne. (Sula klaasist) valmistatakse (katuse kive), mis on sarnased (tsement katuse kividega). Neid kasutatakse (valgustus avade) tegemiseks (kivi katusesse). Klaasist tehakse ka mitmesuguse (läbi mõõduga) torusid (elektri juhtmete) isoleerimiseks, (vesi varustuse) ehitamiseks ja (keemia tööstuse) jaoks. Laialdaselt kasutatakse (klaasist sein-) ja (põranda plaate) köökide, saunade, (vanni tubade), (toidu ainete hoiu ruumide) vooderdamisel. (Klaas plaate) võib valmistada igas (värvi toonis).

1942. a. ilmus (ehitus materjalide nime kirja) uus materjal — (vaht klaas), mis on (gaasi mullikestega) täidetud (klaasi mass). Seda kasutatakse (pääste paatide) ja (pääste rõngaste tegemiseks) ning (külmutus hoonete) (seinte katmiseks). (Kontserdi saalides) ja (raadio stuudiotest) kasutatakse (vaht klaasi) kui heli neelavat materjali. Uute (klaasi töötlemise) meetodite (tarvitusele võtmi- sega) laiendatakse järjest klaasi kui metalli (ase aine) kasutamist (ehitus tegevuses) ja (aparaadi tööstuses).

f) Kohanimede kokku- ja lahkukirjutamine.

Vaatleme järgnevaid tabeleid.

Kokkukirjutamine.

Näited	Reeglid
1. <i>Võrtsjärv, Munamägi, Emajõgi, Vasknarva, Kadriorg, Paljassaar, Vahemeri, Surnumeri, Põhjameri, Valgejõgi, Suurbritannia, Valgevene.</i>	Kohanimi kirjutatakse kokku, kui esimene sõna omavõtte kohanimena ei esine ega käändu.
2. <i>Nõukogudemaa, Eestimaa, Donimaa, Prantsusmaa, Inglismaa, Lapimaa, Saksamaa, Saaremaa.</i>	Sõna «maa» kirjutatakse kokku eelneva pärisnimega.

Lahkukirjutamine.

Näited	Reeglid
3. <i>Moskva oblast; Moskva Pärnu linn; Pärnu Otepää rajoon; Otepää Peipsi järv; Peipsi</i>	Üksi tarvitav kohanimi kirjutatakse lahku.
4. <i>Lai tänav, Kõver tänav, Merepuiestee, Võidu väljak, Must meri, Vaikne ookean, Punane meri</i>	Tänavate ja väljakute nimed ning käänduvad omadussõnad kohanimedes kirjutatakse lahku.

Sidekriipsu tarvitamine.

Näited	Reegel
5. <i>Ida-Euroopa, Põhja-Aafrika, Väike-Aasia, Põhja-Ameerika, Lääne-Euroopa, Lõuna-Eesti, Kohtla-Järve, Suure-Jaani.</i>	Ilmakaarte nimetus pärisnime ees, samuti kaksikpärisnimi kirjutatakse kokku sidekriipsu abil.

Harjutus 176. Kirjutada kõrvuti olevad sõnad kokku või lahku, rühmitada ja lisada igale rühmale vastav reegel.

Nõukogude maa, Vahe meri, Kaug Ida, Viru tänav, Soome laht, Lääne meri, Balti meri, Valge meri, Uus Meremaa, Kubani maa, Kääpa jõgi, Tütar saar, Hiiu maa, Lasna mägi, Võidu väljak, Tähtvere sovhoos, Kesk Aasia, Väike Maarja.

Harjutus 177. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Sõitsime laevaga üle (Suure väina), viibisime päeva (Muhu saarel), siis istusime autobussi, ületasime (Väikese väina) ja jõudisime (Saare maale). 2. Käisime ka (Sõrve säärel), (Abruca ja Vilсандi saarel). 3. Ta pilk libises kaardil (Lääne Euroopast) (Kesk Aasiasse), sealt (Taga Kaukaasiasse) ja (Põhja Aafrikasse). 4. NSV Liidu (lõuna piiril) asuvad (vee kogud) on (Kaspia meri) ja (Must meri). 5. (Udeva sovhoosis) on hea (piima kari). 6. Eesti NSV-d piiravad põhja poolt (Soome laht), lääne poolt (Lääne meri) ja (Riia laht). 7. (Põhja Aasias) on palju suuri jõgesid. 8. Oleme näinud (Püha järve), (Võrts järve) ja (Saad järve), kalu õngitseenud (Ema jõest), (Pedja jõest), (Kasari jõest) ja (Valge jõest). 9. (Kadri oru) rannast on selge ilmaga näha (Paljas saar), (Nais saar), (Aegna saar) ja (Viimsi poolsaar). 10. (Suessi kanal) ühendab (Vahe merd) (Punase merega). 11. Läksime üle (Võidu väljaku) (Pärnu maantee) poole. 12. Matkasime mitu nädalat (Kesk ja Lõuna Eestis).

Harjutus 178. Kirjutada järgnevad sõnad kokku nimetavaliselt, omastavaliselt või kaashäälikuliselt, muutes tarviduse korral sõnade vormi ja asendit teineteise suhtes või asendades mõne neist teise sõnaga.

Rühm pioneere, pudel tindiga, käik jalutamiseks, aken vagunis, kohtunik-naine, lõplik otsus, praad sealihast, himu lugemiseks, kloor-lubi, nahast kasukas, valvab metsa, õuntest supp, pioneeride koosolek, harjutused võimlemiseks, siidist kleit, klaas morsiga, eesriie aknale, kriitika enese kohta, söövad rohtu, arstib lapsi.

Harjutus 179. Koostada suuliselt 5 lauset, nii et igas lauses oleks vähemalt kaks või kolm järgnevatest liitsõnadest.

Kolhoosiaed, viljapuud, marjapõõsad, koolipink, tindipott, klassitahvel, kaardijalg, sulepea, aknaklaas, laualam, kirjutuslaud, raamaturiul, ajaleht, ajakiri, söögilaud.

Harjutus 180. Väljendada (suuliselt) võimalikult paljude liitnimisõnadega, mida me näeme vabrikus, koolis, tänaval, kodus, metsas.

Näidis. *Vabrikus näeme: vabrikuhoonet, katlamaja, katlaruumi, aurukatelt, katlakütjaid, kütteruumi, kudumissaale, kudumismasinaid, tööriistu, tööinimesi, tööeesrindlasi.*

Harjutus 181. Koostada töö teemal *Kui tunnid on lõppenud*, kasutades selles muude hulgas järgnevaid sõnu:

linnatänav, kooliaed, koolipink, jalgteed, istepink, koolimaja, kooli direktor, õppeala juhataja, lastevanemad, lapsevanem, lapse isa.

g) Omadussõna ja nimisõna kokku- ja lahkukirjutamine.

Vaatleme näiteid tabeli vasak- ja parempoolses osas.

Liitsõnad	Liitsõnad
ilus ilm, uus raamat, hoolas õpilane, raske ülesanne; suurest linnast, vanale emale, suuri ettevõtteid, väikest meest, suurtest teostest.	<i>suurlinnast, vanaemale, suurettevõtteid, väikemeest, suurteostest.</i>

Omadussõna kirjutatakse nimisõnast, mille juurde ta kuulub, tavaliselt lahku.

Sel juhtumil omadussõna käändub — ühildub oma põhisõnaga käändes ja arvus, näit.

ilus ilm

ilusa ilma

ilusat ilma

ilusast ilmast

ilusad ilmad jne.

Kokku kirjutatakse omadussõna sel juhtumil, kui väljendatakse kindlat, omaette tähendust (*suures linnas — suurlinnas*).

Kokkukirjutatavate omadussõnadena esinevad kõige sagedamini sõnad *suur, väike, noor, vana, noorem* ja *vanem*.

Kokkukirjutatuna omadussõna ei käändu, näit. *suurlinn*
suurlinna
suurlinnad
suurlinnast
suurlinnade
jne.

Täiendada eespool toodud tabelit omapoolsete näidetega ja kasutada esitatud sõnu lauseis.

Harjutus 182. Kirjutada sobivad esimese ja teise tulba sõnad kokku või lahku ja anda seletus:

suur, väike	päev, kivi
ilus, kallis	puu, linn
magus, hapu	toit, kapsas
noor, vana	mees, tööstus, tööline

Näidised.

<i>suurpäev</i>	<i>suur kivi</i>
<i>suurlinn</i>	<i>suur puu</i>
<i>suurmees</i>	<i>suur tööline</i> jne.

Harjutus 183. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Nõnda arutades valmis Antsul ja Jürkal (kaval plaan), kuidas ehitada (maa parandus laenu) abil maja (poe ruumiga) (tee lahkemele), kus on (elav liiklemine). (*A. H. Tammsaare.*) 2. Voki taga seinas ripub (meeste rahva) kampsun, ühe (luu nõõbiga) ja kahe (puu pabulaga). (*J. Liiv.*) 3. «Tere, Sõgel!» hõikas ta läbi (tara lattide) pagarile, kes istus oma aias valgel (malm jalgadega) (kalmistu pingil). 4. (Maantee kraavi) pervel (vihma mantlil) pikutasid kaks poissi. 5. Nad mõlemad tõmbasid vastumeelselt selga (värvi plekkidega) (töö kitlid) nagu (tuukri kestad). 6. Paari kilomeetri kaugusel (järve kaelas) töötas tubli (vesi veski), all alevis aga (tuli uus) (mootor veski). 7. (Töö kotta) tuli noormees sinises (töö pluusis), teretas ja astus väga asjalikult (töö laua) juurde. (*O. Luts.*) 8. Oli vilu ja vihmane (aprilli päev). 9. Aga ei aidanud

ei kadedus ega (käbade lõikamine) — (vabriku võrgud) olid paremad. (A. Hint.) 10. (Tellis kivi tükid) ja tolm täitsid ümbrust. (E. Männik.)

h) Kokkuvõtte nimisõnade kokku- ja lahkukirjutamisest.

Kokku järgneva nimisõnaga	Lahku järgnevast nimisõnast
1. nimisõna nimetav kääne ja kaashäälikuline tüvi (<i>raudnael, külmutuskapp, võimlemisharjutus</i>);	1. ainsuse omastav kääne, mis väljendab kuuluvust, vastates küsimusele <i>kelle? mille?</i> (<i>lapse silmad, õpilase portfell, kooli katseaed</i>);
2. nimisõna ainsuse omastav kääne, mis väljendab liiki, vastates küsimusele <i>missugune?</i> (<i>lapsesilmad, kooliõpilane, klassijuhataja</i>);	2. nimisõna ainsuse omastav, millel on täiend (<i>meie kooli õpilane, 5. klassi juhataja</i>);
3. mitmuse omastav, kui liit sõna väljendab kindlat, omaette tähendust (<i>lasteaed, maadeuurija</i>);	3. harilikult mitmuse omastav (<i>vigade parandus, katsete tegemine</i>);
4. omadussõna, kui kokkukirjutatud sõna väljendab kindlat, omaette tähendust (<i>noormees, vanasõna</i>);	4. omadussõna täiendina (<i>noormees, vana sõna</i>);
5. kohanimed sõnaga <i>maa</i> või kui esimene sõna kohanimena ei esine ega käändu (<i>Kubanimaa, Läänemeri, Pühajärv</i>).	5. üksi pärisnime tähenduses tarvitatav kohanimi, samuti käänduv omadussõna kohanimedes (<i>Soome laht, Narva jõgi, Kollane meri</i>).

i) Kordavaid harjutusi.

Harjutus 184. Moodustada antud sõnapaaridest liitnimisõnu omastavalise, nimetavalise või kaashäälikulise liitumisega.

Riist sõitmiseks, nõorist redel, leht raamatust, marss tervituseks, sööb rohtu, supp klimpidega, tung elada, klaasist anum, põldu kündma, koorem liiva, himu lugemiseks, metsik õunapuu,

kaproomist sukad, võetakse kartuleid, kuhi heinu, vagun suitsetamiseks, killuke klaasi, katse elustada, soomustatud laev, ajab asju, suhkur tükkidena, hoiab lapsi, parv linde, supp õuntest.

Harjutus 185. Kirjutada järgnevates sõnarühmades sõnad kokku või lahku, kasutades vajaduse korral väikest õigekeelsuse sõnaraamatut.

Masina ehitus tehas, rahva saadik, selle tehase direktor, kaadri osakond, hüdro elektri jaam, Piiri saar, Must meri, ette võtte kollektiiv, Tartu maa, telegraafi agentuur, Puškini lapse iga, põllu töö masin, meie aasta plaan, viisaastaku esimese aasta plaan, maa ilma sõda, täitev komitee, ameti ühing, nafta tööstus, Püha järv, Atlandi ookean, õuna keedis, talve hoo aeg, suur jõu kulu, rukki leib, teaduste akadeemia, kuuse mets, sõna võtjad, kaadri kasvatamine, õppe töö, kasulik töö, õppe aasta, vene nais koor, päeva töö, kerge tööstus, remondi töö koda, õnnelik noor sugu, õmblus toode, koos olek, kooli aasta, õppe veerand, rahva haridus, laia tarbe kaup.

Harjutus 186. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. (Rüütli lastel) olid (sõidu loomadeks) tasased, (taltsad mära-kesed). 2. Ta istus (laua hunniku) otsas. 3. (Vahi torni august) pistis (värava vaht) oma nina välja. 4. (Vana mees) oli sügav (looduse tundja), kes (metsa rohtude) (parandavat väge) kasutada mõistis. (*E. Bornhöhe.*) 5. Mõtlesin omadele (mängu asjadele) ja jälle käis südamest (hale vool) läbi. (*E. Vilde.*) 6. (Põrgu põhja) (pere naine) istus heledal (päikese paistel) (toa ukse) ees pakul ja vaatas, kuidas (kassi poeg) piima limpsis. 7. Vana Jürka ise, see (Põrgu põhja) uus (Vana pagan), tuli metsast (puu kandamiga) — teivastega, sest (õue aiad) olid risakil maas ja nõudsid kohendamist. 8. Esiteks tõi ta paar (selja täit) (tule puid), siis asus (tarbe puude) kandmisele. 9. Ei ühele (lehma kiitsakale), (lamba tal-tele) ja (kassi pojale) või karjast pidada, nälg ja jääd nõnda. (*A. H. Tammsaare.*) 10. Juba kulda särab (vahtra lehis). Varsti punetavad (haava puud). Tuhandesse värvi ennast ehib ilus, kül- luslik (septembri kuu). (*J. Smuul.*)

Harjutus 187. Koostada laused, milles järgnevad sõnad esineksid liht- ja liitsõnadena:

suur linn, neli nurka, varsa kabjad, konna silmad, kolhoosi keskus, linnu laul, suur ehitus.

3. Liitarvõõnad.

Meenutame arvude kirjutamist sõnadega ja teeme vastavad järeldused.

15 — viisteistkümmend e. viisteist	
15., XV — viieteistkümmes	
20 — kakskümmend	
20., XX — kahekümmes	
90 — üheksakümmend	
90., XC — üheksakümmes	-teist, -kümmend, -sada
200 — kakssada	kirjutatakse eelneva arv-
200., CC — kahesajas	sõnaga kokku.
900 — üheksasada	
900., CM — üheksasajas	
25 — kakskümmend viis	
25., XXV — kahekümne viies	
404 — nelisada neli	
404. — neljasaja neljas	
3000 — kolm tuhat	
3000. — kolme tuhandes	Ühelised, tuhandes ja mil-
2 000 000 — kaks miljonit	jonid kirjutatakse eelnevast
3 000 101 — kolm miljonit sada üks	arvsõnast lahku.

Jälgida sõnade mitu, mõni ja paar kokku- ja lahkukirjutamist.

mitukümmend	mitu tuhat
mõnikümmend	mõni tuhat
paarkümmend	paar tuhat
mitusada	mitu miljonit
paarsada	paar miljonit

Ka sõnad mitu, mõni ja paar kirjutatakse järgnevate kümnete ja sadadega kokku ning tuhandetest ja miljonitest lahku.
Tuua lisanäiteid.

Jälgige murdarvude kirjutamist.

$\frac{3}{15}$ — kolm viieteistkümnendikku

$\frac{58}{375}$ — viiskümmend kaheksa kolmesaja seitsmekümne viiendikku.

Murdarvu lugeja ja nimetaja kirjutatakse kokku või lahku vastavalt täisarvude kohta kehtivaile reegleile.

Tooge lisanäiteid!

Harjutus 188. Kirjutage sõnadega järgmised numbrid: 28, 45, 205, 387, 998, 1001, 45 285., 1001., 187 429, 3 000 001., 10 475 281, 75 234, 894 375.

Harjutus 189. Kirjutada arvud sõnadega ja sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1960. aastal toodetakse meil 322 000 traktorit, 140 000 (tera vilja kombaini) ja palju teisi (põllu töö masinaid). (Tera vilja hoidlatesse) tuuakse 180 000 000 tonni (tera vilja). Maisi koristatakse 28 000 000 hektarilt. 370 000 hektarit on istutatud noort metsa liivastele aladele ja 460 000 hektarit uusi (metsa kaitse vööndeid), mis kaitsevad (kolhoosi põlde) põuaste tuultest.

Elanike arvu poolest esimesel kohal (maa ilmas) on Hiina (Rahva vaba riik), mille maa-ala suurus on ligi 10 000 000 (ruutkilomeetrit) ja (elanike arv) ületab 600 000 000. (Pea linnaks) on Peking üle 2 000 000 ja suurimaks (tööstus linnaks) Shanghai 5 400 000 elanikuga. 1949. aastaga võrreldes suurenes 1952. aastal Hiina (masina ehitus tööstuse) toodang $10\frac{1}{2}$, (malmi toodang) $7\frac{1}{2}$, (terase toodang) $9\frac{4}{10}$, (nafta toodang) $3\frac{1}{10}$ korda.

India (vaba riigi) (pind ala) on 2 900 000 km² ja elanikke on seal 376 700 000 — (rahva arvu) suuruselt teisel kohal (maa ilmas). (Pea linn) on Delhi 1 100 000 elanikuga.

Harjutus 190. Koostada arve summale 738 rubla ja kviitung summale 3821 rubla.

4. Liitomadussõnad.

a) Nimisõna kokkukirjutamine omadussõnaga.

Meenutada, millisesse sõnaliiki kuuluvatest sõnadest võib koosneda liitomadussõna.

Jälgida järgnevate sõnade liitumist:

lumi + valge	—	<i>lumivalge</i>	(valge kui lumi)
välg + kiire	—	<i>välkkiire</i>	(kiire kui välg)
päev + selge	—	<i>päevselge</i>	(selge kui päev)
veri + vaene	—	<i>verevaene</i>	(vere poolest vaene)
vili + rikas	—	<i>viljarikas</i>	(vilja poolest rikas)
tuli + kindel	—	<i>tulekindel</i>	(tule suhtes kindel)
lõök + valmis	—	<i>löögivalmis</i>	(löögi suhtes valmis)

Nimisõna nimetav kääne omadussõnaga kokkukirjutatuna väljendab **eset**, millega võrreldakse põhisõnas märgitud omadust (peegelsile — sile kui peegel). Nimisõna omastav kääne omadussõnaga kokkukirjutatuna väljendab **suhet** (vastates küsimusele *mille poolest? mille suhtes?* veerikas — vee poolest rikas, tuleohtlik — tule suhtes ohtlik).

b) Käändsõna kokkukirjutamine *line-* ja *ne-*liitelise omadussõnaga.

Vaadelda järgnevaid näiteid ja teha vajalik järeldus.

kilomeeter lai	<i>kilomeetrilaiune</i>
meeter pikk	<i>meetripikkune</i>
sügava mõttega	<i>sügavamõtteline</i>
heledate juustega	<i>heledajuukseline</i>
Kreutzwaldi aeg	<i>Kreutzwaldi-aegne</i>
Puškini nimi	<i>Puškini-nimeline</i>

line- või *ne-*liiteline omadussõna kirjutatakse eelneva käändsõnaga kokku, kusjuures täiendsõna on omastavas käändes (*teravaotsaline*). Kui täiendsõnaks on pärisnimi, kirjutatakse see kokku sidekriipsu abil (*Vilde-aegne*).

Tuua lisanäiteid mõlema juhtumi kohta.

Tähele panna!

<i>kilomeetrlaiune</i>	kahe kilomeetri laiune
<i>meetrikõrgune</i>	kolme meetri kõrgune
<i>Koidula-aegne</i>	Lydia Koidula aegne
<i>Kingissepa-nimeline</i>	V. Kingissepa nimeline

ne- või *line-liiteline* omadussõna kirjutatakse lahku käändsõnast, millel on täiend. Täiendiks võib olla ka eesnimi või nime-täht.

Tuua lisanäiteid!

Harjutus 191. Moodustada liitomadussõnu järgnevates sõna-rühmades esinevatest sõnadest ja kasutada neid lauseis.

Hall kui vesi, sõja eel olev, paljudest rahvustest koosnev, suhted riikide vahel, esimest korda tulek, enne tähtaega, kollane kui kuld, Kalevipoja nimega kolhoos, terava mõttega, kerge kui õhk, heledate silmadega, tule suhtes kindel, meeter kõrge aed, tõmbi otsaga, mere taga asuv, Koidula ajal toimunud sündmus, E. Vilde nimega instituut, vee poolst vaene.

Harjutus 192. Leida 5 kolhooside nimetust, milles esineks sõna *nimeline*.

Harjutus 193. Muuta antud sõnarühmas viimane sõna *ne-* või *line-liiteliseks* omadussõnaks ja kirjutada tarbe korral kokku.

Kalinini nimi, 300 meetrit sügav, väike kasv, 3 kilomeetrit pikk, suur tera, rohekat värvi, hea süda, E. Vilde aeg, kolm kg raske, hea tahe, 2 meetrit lai, viis vaatust, neli astet, V. I. Lenini nimi.

c) Omadussõna kokkukirjutamine omadussõnaga.

Tutvume järgnevate liitomadussõnade tekkimisega:

hele ja ühtlasi sinine	<i>helesinine</i>
magus ja ühtlasi hapu	<i>magushapu</i>
hiline ja ühtlasi õhtune	<i>hilisõhtune</i>

kultuuriline ja ühtlasi kasva- tuslik	<i>kultuurilis-kasvatustlik</i>
majanduslik ja ühtlasi poliiti- line	<i>majanduslik-poliitiline</i>

Üht mõistet moodustavad omadussõnad kir-
jutatakse omavahel kokku nimetavaliselt või
kaashäälikuliselt.

d) Arvsõna kokkukirjutamine omadussõnaga.

Leiame reeglid järgnevate arvsõnade kokku- või lahkukirju-
tamise kohta *ne-* või *line-*liitelise omadussõnaga.

<i>kolmerublane</i>	<i>3-rublane</i>
<i>viiekuune</i>	<i>25-leheküljeline</i>
<i>seitsmeaastane</i>	<i>250-päevane</i>
<i>viieteistkümnepäevane</i>	kolmekümne nelja päevane
<i>kümneleheküljeline</i>	neljasaja neljakümne lehekül- jeline
<i>viiesajakilomeetrine</i>	seitsmekümne viie kilomeet- rine

Liht- ja liitarvsõna kirjutatakse järgneva *ne-* või *line-*liite-
lise omadussõnaga kokku;

number kirjutatakse kokku sidekriipsu abil;

mitmesõnaline arvsõna kirjutatakse lahku.

Tuua iga juhtumi kohta näiteid.

Harjutus 194. Moodustada liitomadussõnu, võttes esimesest
antud sõnade tulbast täiend- ja teisest sobiva põhisõna.

tee, esma	hapu, õhtune
kilomeetri, torni	pikkune, kasvuline
selle, linnade	nimeline, vaheline
tumeda, reede	värviline, kõrgune
magus, pika	äärne, välteline

Harjutus 195. Tarvitada sobivat omadussõna järgnevate arv-sõnade juures, kirjutades selle kokku või lahku, nagu nõutav.
3, viis, neliteist, 35, nelisada, kaks tuhat, 348,7, kakskümmend kolm, kakssada seitsekümmend viis, 15 480, 1 500 000, seitse miljonit.

N ä i d i s. 3-päevane, viienädalane.

Harjutus 196. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

A. 1. Meie kooli (pioneeride malev) abistab (V. Kingissepa nime-list) (naaber kolhoosi) (kevad töödel). 2. (Koolide vahelises) (võrk palli võistluses) tuli esikohale (hele rohelises) dressis esinenud Kahala (7 klassilise kooli) naiskond. 3. (Mardi õde) käib (Jaan Tombi nimelise) (Kultuuri hoone) (rahva tantsu rühmas), kus õpi-takse ka (vennas vaba riikide) (rahvaste tantsu). 4. (Mitšurini nimelises) kolhoosis on (kahe korruseline) (rahva maja). 5. Adila (kooli aias) kasvatatakse (katse lappidel) (mitme suguseid) (kõrs vilju) ja (juur vilju). 6. (Tapa rajooni) (Kingissepa nimelise) kolhoosi (puhta tõuliste) lehmade (piima and) ulatub (kuue tuhande kilogrammini) kuus. 7. Antsu (vanem vend) on sõitnud (mere mehena) (reisijate laeval) ja oskab peale oma (ema keele) veel (vene keelt), (inglise keelt) ja pisut (saksa keelt).

B. 8. Ta toob (raamatu kogust) lugemiseks (mitme saja tehe-küljelisi) (vene keelseid) ja (inglis keelseid) raamatuid. 9. (Nõu-kogude maa) eri piirkondades on väga erinev (õhu soojus): sel ajal kui (põhja poolsetes) kohtades valitseb (30 kraadine pakane), on (Kesk Aasia) ja (Taga Kaukaasia) (vaba riikides) 15—20 kraadine õhusoojus. 10. (Kirju tiivalised) liblikad lendlesid (roosa õieliste) kibuvitsade ja (tume punaste) (roosi õite) ümber. 11. (Viieteistkümne päevasel) (auto matkal) läbisid meie (kooli töö-tajad) rohkem kui (1750 kilomeetrise) teekonna. 12. (Tumeda värvilised) (akna eesriided) ei lasknud (vara hommikust) (päikese valgust) (söögi tupp). 13. Palka maksti (100 rublaste), (25 rublaste) ja (10 rublaste) rahadega.

Harjutus 197. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Vallgreni suu (vesi hallis) (habeme metsas) maigutas. 2. (Hõre kollakas) (valguse ribake) tikub tuhmist, (jäa hallist) (hüti silmakesest) välja. (*E. Vilde.*) 3. Imestades vaatasid (kohtu

mehed) ja opman (kohtu toa) ukse ees, kuidas (noor härra) (tüki aega) (talu poisiga) nagu (oma sugusega) kõneles. 4. Siis oli ometi midagi (selle sarnast) tõesti ilmsi olemas, millest Tõhu Andres nii palju teadis jutustada: (mets haldjatest), (muru neidudest), näkkidest, kes kõik vaeseid (karja poisse) (kuninga lossidesse) juhatasid ja nad (kuninga väimeesteks) tegid. 5. See saar on ainult (mõni sada sammu) pikk, (looga sarnane) (liiva seljandik) soo sees. (*J. Liiv.*) 6. Seal nad istusid kõik (söögi laua) ääres: (pere mees) Jaan, tema Iba, (risti nimega) Eeva, ja (vana poolne) peremehe (pool tädi) Kadri, vana Mihkli (pool õde). (*E. Särgava.*) 7. Kuid Andres oli küllalt (takti tundeline) (pere konna pea) ega andnud poisile õigust. 8. Kui ta ärkas, oli ta kõht tühi ja ta läks (söögi tuppa), kus aurasid (rasvased toidud) ja seisid vaasid (mitme suguse) (puu viljaga). (*J. Madarik.*) 9. Tõnis oli (kahteist kümne aastase) (poisi põnnina) merele läinud. (*A. Hint.*) 10. Randa sõitis (mootor rattal) suur (valge päine), tursunud näo ja (kala silmadega) (all ohvitser). 11. Pikkamisi tekkis (põhja kaldale) lai kuldne riba — (õhtuse päikese helk). 12. Mäed oigasid ja kõrged (sileda tüvelised) paplid lainetasid nagu (õle kõrred). 13. Miks märkis ta oma (soovi avalduses), et on alles (seitsme teistkümne aastane)? (*E. Männik.*)

5. Liit- ja ühendtepusõnad.

a) Liit- ja ühendtepusõna mõiste.

Meenutada järgnevate näidete põhjal liit- ja ühendtepusõna mõistet.

Liittepusõnad	Ühendtepusõnad
<i>abielluma</i>	<i>ette lugema</i>
<i>abiellub</i>	<i>loeb ette</i>
<i>abiellutakse</i>	<i>loetakse ette</i>
<i>abiellunud</i> (mees)	<i>ettelugev</i> (õpilane)
<i>tasakaalustama</i>	<i>tähele panema</i>
<i>tasakaalustati</i>	<i>pandi tähele</i>
<i>tasakaalustatud</i>	<i>tähelepandud</i> (fakt)
<i>tasakaalustav</i>	<i>tähelepandav</i> (sündmus)

Liittegusõnad on püsiva iseloomuga liitsõnad — kaks sõna kirjutatakse kokku kõigis vormides. Tuua lisanäiteid.

Ühendtegusõnad moodustuvad tegusõnast ja määrsõnast ning kirjutatakse mõnedes vormides kokku, teistes lahku, kusjuures määrsõna võib asetseda tegusõna ees või järel.

Tuua lisanäiteid.

Harjutus 198. Moodustada (suuliselt) liittegusõnu järgnevatest sõnadest.

Esetendus, auhind, iseloom, autasu, kooskõla, pealkiri, sajakordne, umbusaldus, alaväärne, mitmekesine, omavoli, uudishimu.

Harjutus 199. Moodustada ühendtegusõnu, võttes vasakpoolsest tulbast sobiva määrsõna parempoolses tulbas oleva tegusõna juurde.

---

sisse, üles	
välja, ära	
ette, vastu	
juurde, külge	

	maksma
	panema
	kirjutama
	võtma

b) Ühendtegusõnade kokku- ja lahku-
kirjutamine.

Korrata tegusõna käändelisi ja pöördelisi vorme.

Harjutus 200. Leida järgnevast tekstist tegusõnad ja määrata suuliselt nende vorm (pöördelistel vormidel: tegumood, kõneviis, aeg ja pööre; käändelistel vormidel — vormi nimetus).

Ja tõsi, kui nüüd teisedki ruttasid vaatama, siis nägid nad, et Meelisel on õigus: toredad saledate kaartega laevad purjetasid jõgepidi üles. Kõigil neil olid ülespoole painutatud käilaotsad välja voolitud, kujutades endast lohede, hobuste, huntide ja igasuguste muude elukate päid, millel olid enamasti valged irvhambad suus. Purjed olid aga tuulest kumeraks punsunud otseku täispuhutud põied, ja need viisidki neid kiiresti edasi. Kõik laevapardad olid ehitud saarlaste ümmarguste kilpidega, mis olid härjanahaga kaetud ja naastutatud vasega. Nende laevaparraste küljes ridastikku kilpide tagant paistsid aga meeste pead, mida katsid rauaga vitsutatud nahkmütsid.

«Kes need meresõitjad on, kust nad tulevad?» pärisid poisikesed ärevalt.

«Küllap see on vaenuvägi, egas muidu löödaks kloostri hädakella,» arvas Meelis.

«Kuigi on vaenuvägi, aga kustpoolt ta peaks tulema?»

«Eks te kuula nende laulu, kas siis sõnadest ei tunne?» lausus Meelis, vahtides ise kogu aja mere poole.

Ja tõsi, nüüd kuulsid ka teised, kuidas mehed tuule soikudes hakkasid mõladele surudes laulma.

(E. Kippel.)

Vaadelda, kunas kirjutatakse tegusõnad kokku, kunas lahku.

Kokku	Lahku
<p>1. <i>ärasõitev, ärasõidetav mahakukkuv, väljavõetav</i></p> <p><i>v- ja tav-kesksõna, küsimus missugune?</i></p> <p>2. <i>ärasõitnud (rong), ärasõidetud (maa), mahakukkunud (käbi), väljavõetud (tõend)</i></p> <p><i>nud- ja tud-kesksõna omadussõnalise täiendina, küsimus missugune?</i></p> <p>3. <i>ärasõitmata (rong), väljavõetmata (tõend), mahakukkumata (käbi)</i></p> <p><i>mata-vorm omadussõnalise täiendina, küsimus missugune?</i></p>	<p>1. (Kui rong) <i>ära sõidab, (mis) maha kukkus, (kes) välja võtaks; ära sõitma, ära sõites, maha kukkuma, maha kukkumast</i></p> <p><i>pöördelised vormid ja tegevusnimed, küsimus mida teeb? mida tegi? mida teeks? mida teha? mida tegema? jne.</i></p> <p>2. (rong) oli <i>ära sõitnud, (maa) on ära sõidetud, olevat maha kukkunud, oleks välja võetud.</i></p> <p><i>nud- ja tud-kesksõna öeldise osana (täis- või ennemineviku vormi koosseisus), küsimus mida teinud? mida tehtud?</i></p> <p>3. on <i>ära sõitmata, oli välja võtmata, (seisvat) maha kukkumata</i></p> <p><i>mata-vorm öeldise laiendina (määrusena), küsimus mida tegemata?</i></p>

Kokkuvõte:

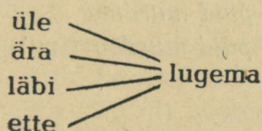
1. alati kokku — *v*-kesksõna;
2. alati lahku — pöördelised vormid ja tegevusnimed;
3. *nud*- ja *tud*-kesksõna ning *mata*-vorm
  - a) omadussõnalise täiendina kokku
  - b) öeldise osana või öeldise laiendina lahku.

Harjutus 201. Moodustada ühendtegasõnu sõnadest *lugema, tegema, nägema, vaatama, kuulma, rääkima, maksma, saatma* ja esitada igaühest üks kokku- ja üks lahkukirjutatav vorm.

(Osa harjutusest võib teha klassis suuliselt.)

Näidis.

üle
ära
läbi
ette

lugema

luges üle, üleloetud (sedelid)
loeb ära, äraloetud (kanad)
on läbi lugenud, läbiloetud (raamat)
oli ette lugenud, etteloetud (luuletus)

Harjutus 202. Koostada lauseid, milles oleks tarvitatud järgnevaid ühendtegasõnu kokku- ja lahkukirjutatuna.

Kaasa aitama, järele andma, edasi viima, ette valmistama, välja sõitma, läbi võtma.

Harjutus 203. Sulgudes olevad sõnad kokku või lahku kirjutada ja anda vastav seletus.

1. Mait oli suure kala (kinni püüdnud). 2. (Kinni püütud) kala oli kotis. 3. Mäest (alla lastes) tundsid lapsed rõõmu. 4. Ehitajad loopisid (lahti kangutatud) kive eemale. 5. Kolhoosi noor hobune oli (lahti pääsenud). 6. Esimees ruttas (lahti pääsenud) hobust (kinni püüdma). 7. (Ette võetud) töö tuleb (lõpule viia). 8. (Ära sõites) ära unusta raamatuid (kaasa võtmast). 9. Akna eesriided

olid (alla lastud). 10. (Alla lastud) eesriiete vahelt oli (sisse pugenud) vallatu päikesekiir. 11. Puu oli tormis (maha murdunud). 12. Metsas (ümber vaadates) nägid pioneerid palju tormist (maha murdunud) puid.

Vaadelda, millal ühendverb tekib, millal mitte.

Määrsõna on ühendtegu sõna osaks	Määr- või käändsõna ei ole ühendtegu sõna osaks
<i>üles kirjutama</i>	<i>hästi kirjutama</i>
<i>üleskirjutatud</i> (laul)	<i>hästi kirjutatud</i> (töö)
<i>läbi mõtlema</i>	<i>sügavalt mõtlema</i>
<i>läbimõeldud</i> (samm)	<i>sügavalt mõtlev</i> (mees)
<i>üles ehitamast</i>	<i>kiiresti ehitama</i>
<i>ülesehitav</i> (töö)	<i>kiiresti ehitav</i> (artell)
<i>ülelubjatud</i> (lagi)	<i>valgeks lubjatud</i> (lagi)
<i>ette lugema</i>	<i>lehte lugema</i>
<i>ettelugev</i> (õpilane)	<i>lehte lugev</i> (tööline)
<i>maha murdma</i>	<i>puid murdma</i>
<i>mahamurdunud</i> (puu)	<i>puid murdev</i> (tuul)

Toodud näidetest selgub, et mitte igasugused määrsõnad ei ole ühendtegu sõna osaks, vaid sellised, mis ei vasta omaette küsimusele, tähendab — ei ole lauseliikmeks. Nii moodustavad ühendtegu sõna osa sellised *k o h a m ä ä r s õ n a d*, kui *alla, üles, läbi, ette, peale, mööda, juurde, ära, külge, maha* jt., kuna aja- ja viisi määrsõnad tavaliselt ühendtegu sõnasse ei kuulu.

Näiteks *alla heitma, allaheidetud, peale panema, pealepandud, mööda minema, möödaminev, juurde maksma, juurdemakstav, ära kirjutama, ära kirjutatud* (luuletus), *külge kleepima, külgekleebitud* (plakat) on ühendtegu sõnad; ilusasti (*kuidas?*) *panema, ilusasti pandud, kuhugi (kuhu?) minema, kuhugi minev, kiiresti (kuidas?) töötama, palju (kuipalju?) maksma* jne. ei ole ühendtegu sõnad, sest määrsõnad vastavad siin omaette küsimusele. Ka käändsõnad ei kuulu selsamal põhjusel ühendtegu sõnasse, näit. *linna sõitev, raha maksev, rohelisteks värvitud* (lõng) jne.

Harjutus 204. Otsustada küsimuse järgi, millised esimeses rühmas olevad määrsõnad moodustavad ühendtegu sõna teises rühmas antud sõnadega, millised mitte.

üumber, hästi
ette, eemale
sisse, maha
palju, lahti
üle, kusagil

käima, võtma
minema, andma
lugema, arvama
tegemea, mõtlema
sööma, tooma

Harjutus 205. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja rühmitada vastavalt näidisele.

A. (mööda sõitma), (mööda sõitev) lennuk, (maha kukkuda), (maha kukkunud) leht, (üles kerkinud) küsimus, küsimus oli (üles kerkinud), (välja minnes), (kokku pandav) voodi, voodi on (kokku pandav), (välja läinud) seltsimees, (üumber ehitatav) hoone, maja oli (üumber ehitatud).

B. (sisse astuv) mees, (lauast tõusnud) külalised, (kaugelt toodud) vaip, (välja andmata) produktid, äsja (remondist tulnud) auto, (kübarat kandev) neiu, laevast (üle lennanud) lennuk, (kiitust vääriv) õpilane, (mööda kihutav) auto, (linnast saabunud) noormees, (alla veerev) pall, (üle ujutatud) luht, (toast kostvad) hääled, (välja sõitvad) noored.

Näidis.   l a h k u
                  mööda sõitma

                  k o k k u
                  möödasõitev

Harjutus 206. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Rong oli eelmisest jaamast juba (välja helistatud), (signaali laud) (üles tõmmatud). 2. (Tume sinine) (taeva võlv) oli (täis külvatud) hõbedasi (naela päid). 3. (Koli kambrist) (juustesse jäänud) tolmune (ämbliku võrk) näis nagu hunnikukene halli tuhka. 4. Kui ta venna ja (venna poja) seltsist nii äkitselt ja salaja oli (eemale pugenud), jäi ta (ees kotta) seisma. 5. Minu terve vara oli ainult mu (enese tehtud) värvimata (puu labidas), (aedniku poisi) sepi setud pisike vanker... ning jälle mu (enese valmistatud) (vee virts) (hein putkest). (*E. Vilde.*) 6. Ta tundis enese korraga (maha tallatud), kihelkonna ees (naeruks tehtud) olevat. (*E. Särgava.*) 7. Nad astusid vanast jahedast, madalale (alla vaju-

nud) laega (kivi hoonest) välja sooja kätte, kõrge pärna (läbi paistva) (varju alla). 8. Tee viis (lohakile jäänud) mõisa avarasse õue. 9. Ühes (maha jäetud) paigas tuli (mööda sõita) (umbrohtu kasvanud) aiaga ja (sisse vajunud) kaevuga talu (kivi varemeist). 10. Hakkas (edasi liikuma) ka ekskavaator. 11. (Teras kilbi) ees mulda (üles paisates) kargas raske (kivi mürakas) maast välja. (*H. Leberecht.*) 12. «Ma arvan, vana Martin on (tagasi tulnud),» lausus ta valjusti, toksides kepiga vastu (hunnikusse laotud) (laua virna). 13. Kogu aeg polnud (nähtavale ilmunud) ainustki (luure lennukit). (*E. Männik.*)

Harjutus 207. Koostada lühitöö teemal *Tunnis*, milles esineksid järgnevad sõnad kokku- või lahkukirjutatuna.

Sisse astuma, püsti tõusma, järele vaatama, välja kutsuma, hästi vastama, ette ütleva, kokku võtma, aru saama, üles kirjutama, korrale kutsuma, hinnet saama jt.

c) Ühendtegu sõnadest tuletatud liitnimi- ja liitomadussõnade kokkukirjutamine.

Vaadelda järgnevaid teugu sõnadest tuletatud liitnimi- ja liitomadussõnu:

ette kandma	— ettekandja, ettekandmine, ettekanne;
sisse tulema	— sissetulek, sissetulija, sissetulemine;
välja minema	— väljaminek, väljamineja;
peale tungima	— pealetung, pealetungimine, pealetungija;
kokku tulema	— kokkutulek, kokkutulijad, kokkutulemine;
kokku võtma	— kokkuvõtlik;
tähele panema	— tähelepanelik.

Ühendtegu sõnadest on võimalik tuletada rohkesti liitnimisõnu ja mõningaid liitomadussõnu.

Harjutus 208. Moodustada liitnimisõnu ja -omadussõnu järgnevaist ühendtegu sõnadest.

Ära ütleva, välja maksma, kinni pidama, välja minema, aru saama, vastu võtma, tagasi tulema, alla kirjutama, ära viima, eel käima, juures olema.

6. Muutumataute sõnade kokku- ja lahkukirjutamisest.

Meenutame kaassõnade kirjutamist nimisõna suhtes.

Õpilane istus laua ääres. Tema ees on raamat. Laua kohal põleb lamp. Üle toa jookseb kass. Mööda teed sõidavad autod sovhoosi poole.

Kaassõnad kirjutatakse lahku neist käändsõnadest, mille juurde nad kuuluvad.

Harjutus 209. Koostada lauseid, kus esinevad antud käändsõnad koos ees- ja tagasõnadega.

Akna all, aia ääres, mööda põldu, piki kallast, linna poole, vastu posti, haiguse pärast, enne tunde, poiste hulka, läbi metsa.

Harjutus 210. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Mäletan ainult veel, et kindel pind meie (jalge alt) äkitselt kadus, et (süsi mustad) lained meie (peade üle) (kokku löid). (*E. Vilde.*) 2. (Selle järel) algas (kraavi puhastamine), mis tükkhaaval (metsa talude) kätte jagati. 3. (Hobuse talitamisel) tõusis talle endine ja praegune elu (silme ette). (*E. Särgava.*) 4. (Akna all) on ilusad kõverad (lille peenrad), nende vahel (kruusatatud tee rada), mis keskaiast (õuna puu ridade vahelt) (läbi läheb). (*J. Liiv.*) 5. Kuid siis ta taipas, kõhatas ja kiskus oma (kasuka naru) koomale, mille (siilude vahelt) tuul siin (lageda peal) vägisi kippus (läbi puhuma). 6. (Tee poolt) kदारirikust hakkas kostma naiste (jutu vada). (*A. Hint.*) 7. Mirjam ei vastanud, vaatas vaid (teras sinise) (augusti kuu) (taeva poole). 8. Ja tundes end üleni (värisema hakkavat), läks ta (tee kõrval) mustava (kivi hunniku) juurde. (*A. Jakobson.*) 9. Ühel (mihklikuu õhtul), pärast (päeva tööd), istusime terve perekond (rehe toas) (ahju kolde ümber) koos, minul (aja leht) (näppude vahel), kuna minu vana (seitsme kümne aastane) isa särgiväel savikul istus ja (tule paistel) oma (selga soendas). (*A. Kitzberg.*) 10. Sepp Villu sammus tuntud (tee rada mööda) (kodu poole). 11. Mees (männi all) hoidis (tule lonti) kõrgel, seda aeg-ajalt (pea ümber) keerutades. 12. Leek lõkendas (tuule käes) kõrgele. (*E. Bornhöhe.*)

Vaadelda järgnevaid sõnu:

väga hea, nii tubli, vara hommikul, hilja õhtul, niisama hästi, väga rohkesti, määratu suur, tohutu raske.

Määrsõna kirjutatakse muudest sõnadest harilikult lahku.

Jälgida, miks kirjutatakse kokku järgmised sõnad:

aegamööda (pikkamisi), *alalõpmata* (alati), *eesotsas* (ees), *hiljaaegu* (hiljuti), *ilmaaegu* (asjatult), *jalamaid* (kohe), *kahekorra*, *kahevahel*, *kõigepealt*, *lõpukorral*, *niimoodi*, *niiviisi*, *omajagu*, *otsekohe*, *peaaegu*, *pikkamööda*, *punkti pealt*, *pärimäge*, *salamahti*, *siia maani*, *tihtipeale*, *tuhatnelja*, *täpipealt*, *umbkaudu*, *vahepeal*, *vastuoksa*, *ülepea*, *ületalve*.

Kui kaks sõna üheskoos väljendavad määr sõna tähendust, kirjutatakse nad kokku. Liitmäärsõnad võivad moodustuda mitmesugustesse sõnaliikidesse kuuluvatest sõnadest, mis liitudes minetavad oma esialgse tähenduse.

Jälgime, millisesse sõnaliiki kuuluvate sõnadega *pool*, *poole*, *poolt* kirjutatakse kokku, millistest lahku.

Kokku	Lahku
<i>ülespoole, ülalpool, ülaltpoolt</i>	linna <i>poole</i> , linna <i>pool</i> , linna <i>poolt</i>
<i>allapoole, allpool, alltpoolt</i>	teisele <i>poole</i> , teisel <i>pool</i> , teiselt <i>poolt</i>
<i>kuhupoole, kuspool, kustpoolt</i>	lääne <i>poole</i> , lääne <i>pool</i> , lääne <i>poolt</i>
<i>siipoole, siinpool, siitpoolt</i>	igale <i>poole</i> , igal <i>pool</i> , igalt <i>poolt</i> .

Sõnad *pool*, *poole*, *poolt* kirjutatakse eelneva määrsõnaga kokku, käändsõnast aga lahku. Esimesel juhul moodustuvad liitmäärsõnad. Teisel juhul esinevad *pool*, *poole*, *poolt* kaassõnadena, mis kirjutatakse alati käändsõnast lahku.

Vaadelda sõnade *kaupa* ja *viisi* kokku- ja lahkukirjutamist.

Kokku	Lahku
<i>päevakaupa, päevaviisi</i> <i>tükikaupa, tüki viisi</i> <i>kuukaupa, kuuviisi</i> <i>kahekaupa, sajaviisi</i>	päevade kaup, päevade viisi kuude kaup, kuude viisi aastate kaup, aastate viisi sadade kaup, sadade viisi

Sõnad *kaupa* ja *viisi* kirjutatakse käändsõna ainsusega kokku, mitmusest lahku.

Harjutus 211. Kasutada järgnevaid sõnu lauseis ja seletada nende tähendust.

Aega mööda — aegamööda, kahe vahel — kahevahel, kõige pealt — kõigepealt, oma jagu — omajagu, seda viisi — sedaviisi, üle pea — ülepea.

Näidis. *Malle saatis kasulikult aega mööda. Malle jalutas aegamööda kodu poole.*

Harjutus 212. Kirjutada sõnad *pool*, *poole*, *poolt* järgnevate sõnadega kokku või lahku.

Sinna, metsa, ida, välja, maja, kodu, sisse, sees, seest, kummale, kummal, kummalt.

Harjutus 213. Kirjutada *kaupa* ja *viisi* järgnevate sõnadega kokku või neist lahku.

Nädalate, kilogrammi, kilomeetrite, kolme, salkade, karbi, tuhandete, kastide, külade, kümne, sadade, kümnete, klassi, klasse, grupi, gruppide.

Harjutus 214. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

A. 1. Taevas on paksus (lume pilves) ja vinge (põhja tuul) puhub (Peipsi poolt). 2. (Soo loikusid), mida (sügise vihmad) (suuremaks paisutanud), katab jää. (*J. Liiv.*) 3. Siis lasti (vana isa) priiks, nagu räägitakse, aga (tõe poolest) hakkas (Kirju kannul)

nüüd alles (orja põli) peale. (*E. Särgava.*) 4. Pealegi oli Joosu (Põrgu põhja) (metsa kuru) tarvis nagu eriliselt loodud: rahulik ja vaikne, (tagasi hoidlik) ja pelglik ning armastas tööd (üle kõige). 5. Käidi enamasti (korda mööda) ja (paari kaupa), et oleks lõbusam. (*A. H. Tammsaare.*) 6. (Viis teist aastat) tegi ta (maalri tööd), võttes (vahe peal) linnas ühelt kunstnikult (era tunde). (*P. Vallak.*)

B. 7. Kuid Andres taipas (jala maid), et (nii viisi) ei saa lasta sündmusi (oma pead) areneda. 8. Ta seletas veel (päeva sündmusi) ja sattus (sealjuures) hoogu nagu alati. 9. Ta oli juba ette enam-vähem kindel, et (palga kõrgendus) on (läbi viidav) ja sügiseks, kui see töö (nii kaua) kestab, on tal siiski (nii palju) teenitud, et lastele (kooli minekuks) saavad jalga ostab. (*J. Madarik.*) 10. Siis tõusis must (pikse pilv) (pikka mööda), kuid (järje kindlalt) suurenedes. (*O. Luts.*) 11. «Tabas!» kostsid (tagant poolt) (kaaslaste häälled). 12. Aga siis tuleb ta (paatide poolt). 13. Kõnelda meil tuleb (ees pool) mõlemaist. 14. Pavlov viib oma mehed ja paadid (sinna poole), kus leegitsev laev. (*J. Smuul.*) 15. Mesilased ei lennanud (nädalate kaupa) välja. (*O. Tooming.*)

Harjutus 215. Kordamisharjutus kokku- ja lahkukirjutamise kohta.

A. 1. Ma ise olin laevaga nii sageli terve (tiigi lombi) risti-põigiti (läbi sõitnud). 2. Noh, kui (mere sõda) tahad teha, siis olgu (mere sõda). 3. Terve mõis ja pool valda näis (kokku jooksvat): kõige ees parun ja (paruni proua) käsi ringutades, nende kannul pikas reas (pere mamsel, toa poiss, toa tüdrukud), kokk ja (koka poiss) valge mütsi ja põllega, ... lõpuks kõik (talli poisid, aedniku poisid, hane- ja sea poisid), hulk (teo mehi) ja (küla rahvast). (*E. Vilde.*) 4. Läbi (võrke aia) (häälte sumina) ja Kiiratsi Mihkli kiitlemise hakkas eemalt (Kaugatoma Vatla) (ranna maanteelt) kostma (vankri põra). (*A. Hint.*)

B. 5. Rahvast voolas igast (Eesti maa nurgast) (Taara linna) kokku. (*E. Särgava.*) 6. Mõni samm temast eemal oli turg — (mõõtmatu pikk) (hobuste ja vankrite rida). (*O. Luts.*) 7. Nüüd aga nägi ta (esma kordselt) seda (ühelt poolt) roheliseks, teiselt (mustaks värvitud) maski, mis sulas ühte purustatud kivide, (mulla kampade) ning põlevate (hoonete suitsuga). (*E. Männik.*) 8. Või astud (puies teel), kus (nelja ajab) hall sügis, pekstes (lehe narmaid) raalt. (*D. Vaarandi.*)

7. Sidekriips liitsõnades.

Vaatleme, millal tarvitatakse liitsõnades sidekriipsu.

Näited	Sidekriipsu tarvitatakse
1) <i>eri-lastekodu, noorsoo-ajakirjandus, eel-õpetus, pool-elutu, sarika-palgi, kuuse-tukad, alg-aja, luu-leidude, plekk-karp, jää-äärne, kohtu-uuriija;</i>	1) lugemise hõlbustamiseks (pikkadeliitsõnade puhul ja neil juhtumel, kui täiend- ja põhisõna pikkus jääksid ebamääraseks (vrd. <i>kuusetukad, luuleidude, algaja</i>), samuti rohkem kui kahe ühe ja sama häälikumärgi kõrvutisattumisel);
2) <i>leht- ja okaspuud, liht- ning liitsõnad, lõpuaktus ja -pidu, viljalõikus ja -peksmine, liitnimi-, -omadus- ja -arvsõnad;</i>	2) korduva põhisõna või täiendsõna asemel; (Suulisel ettelugemisel tuleb paremaks arusaamiseks liitsõna osi korrata.)
3) <i>Põhja-Euroopa, Lääne-Aafrika, Väike-Aasia, Ida-Siber, Läänemere-äärsed, Kreutzwaldi-aegne, Gogoli-taoline.</i>	3) kui liitsõna osaks on pärisnimi;
4) <i>12-aastane, nud-kesksõna, ma-tegevusnimi, lik-liiteline, x-kujuline.</i>	4) kui liitsõna esimeseks osaks on number, sõnaosa, märkjts.;
5) <i>aasta-aastalt, aeg-ajalt, enam-vähem, õed-vennad, siit-sealt, vene-eesti, ammu-ammu.</i>	5) paarissõnade kirjutamisel.

Harjutus 216. Leida iga sidekriipsu tarvitamise juhtumi kohta kolm näidet.

Harjutus 217. Vajaduse puhul kasutada sõnade liitmisel, samuti korduvate osade asemel sidekriipsu.

1. (Maa aluses) käigus liikusid (koolivennad ja kooliõed) pikkamisi edasi. 2. Taamalt paistsid (kuusemetsad, männimetsad ja

segametsad). 3. Kolhoosi (viljapuuaeda ja marjaaeda) on juba istutatud (õunapuid, kirsipuid, pirnipuid ja ploomipuid). 4. (Kauge sõidu kapten) oli oma reisel käinud (Uus Meremaal, Lõuna Aafrikas, Väike Aasias ja Indo Hiinas). 5. (Aasta aastalt) suurenevad meil (toidukaupade ja tööstuskaupade) varud. 6. Meie Mart loeb (eestikeelseid, venekeelseid, soomekeelseid ja ingliskeelseid) raamatuid. 7. (Jaanuarikuus, veebruarikuus ja märtsikuus) on ilmad kõige külmemad. 8. (Õppimisvõimalused ja õppimistingimused) on meie maal lahedad. 9. (Saja aastane) (vana ema) on elanud (Väike Maarjas, Kohtla Järvel, Kilingi Nõmmel ja Narva Jõesuus). 10. Lõpueksamid on (maikuus ja juunikuus). 11. Meie (Nõukogude maal) on kõige paremad (elutingimused ja töötingimused). 12. Kodanike (põhiõigused ja põhikohustused) on fikseeritud konstitutsioonis.

Härjutus 218. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku (sidekriipsuga või ilma) või lahku.

A. 1. Dr. Vallgreni (puhtuse armastus) viis tema ka ühte (piima ja saia poodi), mille omanikuks (sel ajal) oli emand Lintrop. (*E. Vilde.*) 2. Karjane ruttab (päitspea härjale) vastu, kellel mõte on (heina maale) minna. 3. «Tere, tere (Salu onu).» 4. «Kas (naine lapsed) terved?» 5. (Nii sugused) olid (Räpsi Rein) ja (Veni Villem). (*J. Liiv.*) 6. Juba siis oli mõni naine Eevat õpetanud: koort ja (püssi rohtu), (kailu varre vett), lahjat (seebi kivi libedat) ja viimaks veel (lambi ehk «põletse eli») peale panna. (*E. Sär-gava.*)

B. 7. Ja kui veel (näpu vahele) võtta Ilmar Okka (mõne aastane) minevik, siis see sidus teda pealegi (jõu ja spordi maailmaga): (maa võistlustelt) oli ta toonud (terve rea) võite, kõik küll (taga pool) teist (au hinda). (*P. Vallak.*) 8. (Sadama linna) madalad majad lõppesid (lagendiku ääres), (mille taga) kerkisid kõrged moodsad (viie ja kuue kordsed) (kivi majad). 9. Põrandal laotusid (hiigla karus nahad) (leopardi ja jää karu peadega), kus kiirgasid (kunst kallis kividest) silmad ja paljastusid teravad valged (kiskjate hambad). (*J. Madarik.*)

Küsimusi ja harjutusi kordamiseks.

1. Millised on liitsõna iseloomulikud tunnused? Milline ülesanne on liitsõnadel eesti keeles? Nimetage tähtsamaid liitsõna liike!
2. Kuidas liigitatakse liitnimisõnu täiendsõna liigi järgi? Millistel juhtumitel kirjutatakse kaks nimisõna kokku? Millistel juhtumitel kirjutatakse kaks

nimisõna lahku? Millal kirjutatakse pärisnimed kokku, millal lahku? Millal kirjutatakse omadussõna nimisõnast lahku, millal nimisõnaga kokku?

3. Nimetage arvsõnade kokku- ja lahkukirjutamise reeglid! Millistel juhtumitel kirjutatakse käändsõna kokku järgneva omadussõnaga? Millal kirjutatakse käändsõna järgnevast omadussõnast lahku?
4. Millistest sõnadest koosnevad liit- ja ühendtegesõnad? Millistes vormides esinevad ühendtegesõnad kokku-, millistes lahkukirjutatuna? Millised on ühendtegesõnadest saadud nimi- ja omadussõnad ning kuidas nad kirjutatakse?
5. Missuguseid liitsõnu nimetatakse liitmäärsõnadeks? Millal sõnad *pool*, *poole*, *poolt* kirjutatakse kokku, millal lahku? Millal tarvitatakse liitsõnades sidekriipsu?

Harjutus 219. Moodustada võimalikult rohkesti liitsõnu sõnadest *raamat*, *aed*, *lamp*, *aken*, *laud*, *katus*, kasutades neid a) põhisõnadena ja b) täiendsõnadena.

N ä i d i s. *Öppe-*, *päeva-*, *tasku-*, *kooli-*, *maja-*, *kassa-*, *hoiu-*, *külalisteraamat*; *raamatukaas*, *-leht*, *-kapp*, *-kogu*, *-kauplus*, *-riiul*, *-kõitmine*, *-laat*, *-müüja*, *-kirjutamine*, *-kaubandus*.

Võimaluse korral kasutada «Väikest õigekeelsuse sõnaraamatut».

Harjutus 220. Koostada laused, nii et igas lauses esineks kaks kuni kolm järgnevatest sõnadest.

Välja valima, suusapaar, mäesõit, suusahüppemägi, mäekülge, hoovõtmine, maha kukkuma, ülesminek.

N ä i d i s. *Ülesminek*, *suusahüppemäele mööda mäekülge võttis aega*.

Harjutus 221. Kirjutada sõnad kokku või lahku. Vajaduse korral kasutada sidekriipsu.

Meie väike (angerja maim) (mere sügavuses) ei teadnud aga midagi Kolumbusest ega teistest (vee pinnal) laevadega sõitjatest. (Igal pool) ta ümber oli vesi — üleval ja all, paremal ja vasakul; (igal pool) ta ümber olid ta tillukesed, klaasina (läbi paistvad) (õed vennad). Nad ujusid (vaevu märgatavalt) virvitades ning sõid ahnelt (ime tillukesi), (ühe rakulisi) taimi ja loomi, mis hõljusid nagu tolm (nende ümber). Nii polnud neil vaja söögi ega (joogi pärast) suuremat (muret tunda) ja nad kasvasid kiiresti.

Kuna (valgus kiired) vaevaselt tungisid läbi (vee massi), virvitasid (angerja maimud) päevalgi hämaruses, öösel aga, kui päikest enam polnud (vee pinnal) (valgust andmas), muutus vesi

(ümberringi) veelgi pimedamaks. Oleks muutunud (kott pimedaks), kui seda poleks valgustanud tuhanded tulukesed, (fosforiterad), mida (sügav vee loomad) laternatena enestega (kaasas kandsid). See oli nagu särav (tule värk) ilusal soojal ööl.

Seal ujuski (angerja maimudest) aeglaselt mööda rida helen-davaid, värvilisi punkte — (sõrme pikkuste), (hõbe kirve taoliste) (kirves kalade parv). Nendega koos ujus terve pilv hüplevaid, rahutult (sinna tänna) sagivaid vähikesi. Kusagil kaugemal seisis kaks (kahvatu rohelise) valgusega (latern kala) (sügav tõsiste) (vahi meeste nägudega).

(A. Hint.)

Harjutus 222. Koostada sõnum (avaldus, allkiri), milles tuleb tarvitada rohkesti liitsõnu, ja anda seletus sõnade kokku- ja lahkukirjutamise kohta.

Harjutus 223. Kirjutada sõnad kokku või lahku. Vajaduse korral kasutada sidekriipsu.

A. 1. (Küla soo) Viia ja Sander — (see kord) pere ainsad (töö inimesed) — olid parajasti (kesa põllu) (kivi aeda) parandamas, mis (siit sealt) kippus (maha varisema), kui eemalt (ranna maanteelt) sõitja (nähtavale tuli). 2. (Vabe aed), kividest, mätastest ja (kadaka põõsastest) (lagedaks tasandatud) (nelja nurgeline) plats (ülal pool) lautreid oli ümbritsetud (võrke majade) ning (kivi aiaga). 3. (Siin samas) aga, versta paar üle (Valme abaja), üle (Ranna aluse) (Kadaka välja) ja (mõisa põldude),* paistsid alles kevadiselt raagus (pargi puude) vahelt (Ruusna mõisa) hooned ja (kahe kordne) (härraste maja). (A. Hint.) 4. Selge, et (katki tallatud) katus oli (lume ja vihma veed) (salve nurka) nõristanud. (M. Raud.)

B. 1. (Vana mehed) rääkisid (oma vahel) (tõu koristamisest), (rukki külvist) ja (vilja peksu) (järje kordadest). 2. Sest seda, kelle juures (peksu masin) tööd alustas, peeti nagu (oma moodi) paremaks (põllu meheks), tema (töö korraldusi) ja (asja ajamisi) seati (ees kujuk). 3. Juba enne, kui kustuda jõudis eha, ilmus (lõuna kaares), madala (metsa võsa) kohal nähtavale (ratta suurune) (täis kuu ketas). 4. (Seda mööda), kuidas (eha valgus) kahvatas ja öö (võimust võttis), helenes kuu, tõustes (puu latvade) kohale. 5. (Laulu ja pilli helid), (öö lindude) (ühe tooniline) (umb-selt kostev) häälitsemine, kahinad ja (otse kui) nähtamatute rää-

kijate sosinad ähmases valguses — kõigest sellest kokku sai (üks ainus) (augusti kuu) (une näoline) elu. 6. Minna praegu öö ajal, läbi selle liikuva (varju ja valguse laikude) mängu on nagu kõndida (ime pühaselt) kujundatud (ilu aias). 7. (Pea kohal) võlvub (tummalt vaikiv) lehestik, sellest (läbi murduvad) (kuu kiired) panevad laiguti helkima (kruusa terad) (tee radadel) ja rohekalt kumama valged (ääris kivid).

C. 1. Pikk pehme rohi (puude all) mustab aga sügavalt nagu vesi ning mitmed talvel (ära külmanud) (õuna puud) sirutavad oma raagus, koordumas okski kui paljaid (käsi varsi) (kuu valgusesse). 2. All tiigi ääres riputavad oma okste (hõbe narmaid) (looga pajud), nõlvakul seisavad (leina kaskede) paksud ja kaharad kuhikud, siis hajali (siin seal) vahtraid, jalakaid, pärni, laiui ja haralisi nagu (ürg metsas). 3. Nendest (sisse poole) (vilja puid), nii (maja kõrgusi) (Liivi maa pirne) kui (maad ligi) võraga (suislepp õunu), nii kollaseid kui siniseid ploome, nii (hapu kirsse) kui vanu (laiali võsunud) (tikri ja sõstra põõsaid). 4. Kuivade okastega (üle puistatud), (jalge all) (libedana tunduv) tee viis rinnakust alla. 5. Ning vanad sõbrad tegid väikese (päri mäge) jooksu välja (heina maa servale), nagu nad kunagi (ammu ammu) ühe (rehe peksu talgu) õhtul siit olid (alla jooksnud), hoides ise (teine teisest) kinni.

(R. Sirge.)

D. 1. Perekonna (sisse tulekut) (välja minekutega) aitas nüüd (tasa kaalustada) Ruudi, kes teisel (sõja aastal) sai (viie teist kümne aastaseks) ja (vaguni tehases) töötades endale (leiva raha) teenis. 2. Üle suure (tsaari Venemaa) voolas kurnatute veri, tuhanded võitlejad langesid (tsaari valitsuse) (timuka mõõga) ja (püssi kuulide) all. 3. (Tselluloosi vabrik) laiendas tegevust, Siku-pilli ehitati uued suured (lubja ahjud), (kivi hõõveldamise ja malmi vabrik) ning (kivi murdmine) hakkas laienema. 7. (Juku vanused) poisid, kelle arv (mõni kord) (mitme kümneni) ulatus, jälgisid (soldatite õppusi) suure huviga ja hakkasid peagi neid harjutusi (järele tegema). 5. Üks (plekis sepa) (õpi poiss), (lubja ja kriidi purust) (valgeks määrdunud) riietes, jooksis (lipu kandja), suure, pika mehe järel.

(V. Juhkum.)

Harjutus 224. Sulgudes olevad sõnad kokku või lahku kirjutada.

A. Aeglaselt ratsutades lähenesid nüüd (eesti rahva vanemad) koos neile (vastu saadetud) väheste (ordu vendadega) sellele linnusele. Maantee, (mida mööda) nad (edasi liikusid), oli juba iidset ajal rajatud (läbi soode), mis asusid (kahel pool) teed. (See pärast) oli ka kogu ümbrus otsekui (maha jäetud) ning ilma inimeste (elu asemeteta): ühtegi majakest ega onni ei paistnud kuskilt silma. Nagu selle (maha jäetud) ning (inim tühja) paigaga (kokku kasvanuna) tundus (see kord) ka sinine selge taevas, milles ujusid ainult üksikud valged (pilve sõonad).

Liiguti vaikides edasi, ainult (hobuste kabjad) plagisesid teel.

B. Kuidas rääkida, mida (ordu meistrile) (kõige pealt) öelda, see mõte vaevas praegugi veel (vanemate päid), sest nad ei teadnud, kas võtab ta neid vastu kui vaenlane või sõber. Selles aga olid nad kõik (üks meelselt) kindlad, et ei tohi lasta (ordu meistril) tuua oma vägesid (Rävälä alla), kuhu soomlased on saabumas. Ravilas ööbides olid nad saanud (järele saadetud) sõnumi, ja see andis neile juurde suurt (meele kindlust).

Väljunud metsast, hakkasid (eestlaste saadikud) ning vanemad nägema kogu seda suurt (Paide linnust), mis asetseb kõrgel (vall seljandikul) otsegu kivine (kotka pesa). Ümber selle (vall seljandiku) asetseval lagendikul, (jõe äärsel) (rohu maal) ja (metsa alustes), (nii kaugele) kui silm ulatus nägema, oli kogu see paik (linasest riidest) (valgeid telke) täis. (Nende vahel) uitasid, lamasid, küpsetasid rooga või paikasid oma rõivaid (ordu vendad), keda (määratu suurel) hulgal oli siia (linnuse ümbrusse) (kokku toodud). Taamal hulkusid nende (rakmeist vabastatud) hobused (karja maadel) ringi ning toitsid end (vast tärnanud) rohuga.

(E. Kippel.)

IV. SUNONUUMID.

Vaadelda järgmiste sõnade tähendust:

abikaasa, naine, noorik, eit.

Sõna *abikaasa* tarvitatakse ametlikus ja viisakas kõnes.
Näit.: *Kas teie abikaasa on kodus?*

Sõna naine tarvitatakse igapäevases, eeskätt suulisel kõnes. Näit.: *Minu naine käis täna turul.*

Noorik tähendab noort abielunaist. Näit.: *Noorik vaatas aknast välja.*

Eit — tähendab vanemat naist. Näit.: *Eit sunnib ja sunnib Matsi kiiremale tegevusele. (A. H. Tammsaare.)*

Võrrelda veel sõnu:

torm, maru, raju; õpetaja, koolmeister; naljakas, imelik, veider, kentsakas; lõbus, rõõmus; jooksmine, lippamine, liduma, plagamine; helkima, särama, sätendama; rääkima, vestlema, jutulema, keskustlema, juttu ajama.

Kasutada neid sõnu lauseis.

Tähenduselt lähedasi sõnu nimetatakse sünonüümideks.

Sünonüümide tarvitamine muudab väljenduse ilmekamaks ja mitmekesisemaks.

Näit.: *Kevadine päike säras pilvitust taevast ja lumehelbed sätendasid ning kogu lagendik helkis.* Vrd. *Kevadine päike säras pilvitust taevast ja lumehelbed särasid ning kogu lagendik säras.*

Harjutus 225. Kasutada järgnevaid sünonüüme lauseis.

Rahakott, rahapung, kukkur; surnu, kadunu; uhke, upsakas; haige, põdur; must, määrdunud; tahtma, soovima, ihkama.

Harjutus 226. Leida sünonüüme järgnevaile sõnadele ja kasutada neid lauseis (*suuliselt*).

Tuba, sõber, võitlus, tark, rumal, naerma, nutma, sööma.

Harjutus 227. Panna järgnevad sünonüümid järjekorda, nii et iga järgnev näitaks omaduse väiksemat määra.

Palav, leige, kuum, soe, keev, tuline, kõrvetav (*vesi*); kena, ilus, kaunis, nägus (*neiu*); tore, suurepärane, kena, oivaline, hea, ilus (*ilm*); arukas, nupukas, tark, geniaalne (*inimene*); õudne, jube, kohutav (*elukas*).

Harjutus 228. Kasutada järgnevaid sünonüüme lauseis.

Koondus, koosolek, kokkutulek; maja, elamu, hoone; inimene, elanik, kodanik, isik; tõmbama, tirima, sikutama; hüppama, kar-gama.

Harjutus 229. Järgnevais lauseis korduvad sõnad asendada sünonüümidega.

1. Laps hakkas öösel nutma. Ta nuttis terve tunni. Hommikul üles ärgates nuttis ta jälle. 2. Poiss jooksis õue. Varsti jooksis ta ema käsul poodi. Poest jooksis ta varsti koju tagasi. 3. Külalised kõnelesid omavahel. Nad kõnelesid ka viimastest spordisündmustest. Sellest kõnelusest võttis osa meie klassijuhataja. 4. Teises toas naersid lapsed. Nad naersid seni, kuni ema tuli neid keelama. 5. Lumi helkis päikese käes. Üksikud lumehelbed helkisid kui kristallid. Nende helk otse pimestas silmi. 6. Vanake ägas haiguse käes. Ta tuli ägades oma tütrekese juurde ning palus ägades, et see teda riietumisel aitaks. 7. Vend tõttas söömisega. Ta tõttas käsipallivõistlusele. 8. Arne oli usin poiss. Ta oli usin nii hästi õppimises kui ka sportimises. Oma usinusega tõmbas ta teisi kaasa. 9. Loomaaias imetlesid lapsed naljakat looma. See oli nii naljakas oma välimuselt. Ta nahk oli naljakalt triibuline. 10. Õhtul algas merel õudne torm. See möllas õudselt kogu öö. Lapsed värisesid toas õudse hirmu pärast.

Jälgida veel järgnevate sõnade tarvitamist.

selline (niisugune, säärane) — näitav asesõna. *Selline* (niisugune, säärane) *vastus pole õige.*

sarnane — omadussõna. *Õed on sarnased.*

avastama — midagi olemasolevat üles leidma. *Kolumbus avastas Ameerika.*

leiutama — midagi uut konstrueerima. *Insener leiutas uue masina.*

järeldus — otsus. *Millise järelduse sa teed tema kohta?*

tagajärg — see, mis teole järgneb. *Sellel teol on suured tagajärjed.*

tulemus — sihikindla tegevuse tagajärg. *Teos valmis visa töö tulemusena.*

vahel — mõnikord. *Vahel käis onu meil.*

vahest — võib-olla. *Vahest ta tuleb.*

ülalpidamine — elatamine. *Poisi ülalpidamine oli ema õlgadel.*

ülespidamine — käitumine.

asetama — panema. *Aseta* raamat lauale.

asendama — aset täitma. *Direktorit asendas õppeala juhataja.*

Harjutus 230. Sulgudes olevaist sõnadest valida õige.

1. Kaks venda on (sellised, sarnased). 2. Kuhu sa lähed (sellise, sarnase) õngega? 3. Vend tuleb (vahel, vahest) homme. 4. Kas sa käid (vahest, vahel) spordiväljakul? 5. Malle visa töö andis häid (järeltusi, tagajärge, tulemusi). 6. Poisi hooletusel olid kurvad (järeldused, tagajärjed, tulemused). 7. Millise (järelduse, tagajärje, tulemuse) võib teha tema sõnadest? 8. Raadio (avastas, leiutas) vene teadlane Popov. 9. Nõukogude meremehed (avastasid, leiutasid) uue saare. 10. Lapse (ülespidamine, ülalpidamine) jäi vanaema hooleks. 11. Puuduvat õpetajat (asetas, asendas) direktor. 12. (Sarnase, sellise) tuulise ilmaga ei maksa mere äärde minna.

V. SAMATÜVELISED SÕNAD.

Võrdle sõrendatult trükitud samatüveliste sõnade tähendust.

Noormehel on üks hea *omadus*. See kohver on *Mardi omandus*.

Avanes *juhatus* Kaukaasiasse sõitmiseks. Mõnel *juhtumil* tuleb oma otsust muuta.

Õpilane tõi huvitavaid näiteid. Harjutuse juures on *näidis*.

Kolhoosides *edendatakse* karjapidamist. Kultuuriklubis *etendatakse* komöödiat.

Direktor *allub* haridusosakonna juhatajale. Vaenlane *alistasub*.

Tunnis *käsitlesime* Sütiste luuletusi. Poiss *käsitask* oma ülesannet õigesti.

Loetlege kõik õpitavad ained! *Loendage* kohal viibivad õpilased!

Õpetaja *esitask* huvitavaid näiteid. Direktor *esitles* klasisle uut õpetajat.

Toodud näidete põhjal võime järelda:

omadus — erilaad;

omandus — omandiks olemine, kuuluvuses olemine;

- juhus** — soodne juhtum; ettenägematult esinev nähtus;
juhtum — nähtuse üksikesinemine;
näide — üksik fakt;
näidis — eeskuju-näide;
edendama — edasi arendama;
etendama — ette kandma;
omama — millegi omanik olema;
omandama — midagi omaks saama;
alluma — ametialaselt kellegi alla kuuluma, millegi mõju või
 toime alla kuuluma;
alistuma — alla andma;
käsitleva — tegemist tegema, arutama;
käsitama — aru saama, mõistma;
loetleva — nimepidi üles lugema;
loendama — ära lugema, arvu kindlaks tegema;
esitama — ette kandma, ette panema;
esitlema — tutvustama;
järele
järgi — põhjal, kohaselt.

Harjutus 231. Sulgudes antud sõnadest valida õige (suuliselt).

1. Vend (*esitas, esitles*) õele oma sõpra. 2. Kas teie kooli näite-
 ring on (*edendanud, etendanud*) O. Lutsu «Kapsapead»? 3. Male-
 mängu lõpetanud, (*loendasid, loettesid*) poisid malendeid. 4. (*Kä-
 sitasime, käsitlesime*) «Kalevipoega». 5. Koer jooksis poisile
 (*järele, järgi*). 6. Reeglite juurde tuleb tuua rohkesti (*näiteid, näi-
 diseid*). 7. Sel (*juhtumil, juhusel*) sõidame autobussiga. 8. See raa-
 mat on minu venna (*omadus, omandus*). 9. Tema arvamuse (*järele,
 järgi*) peaksime olema võitnud. 10. Enne ekskursiooni (*omanda-
 sime, omasime*) vähe andmeid sovhoosi kohta.

Harjutus 232. Esitada lauseid järgnevate sõnade kasutamise
 kohta.

Juhus, näidis, edendama, alistuma, esitama, järgi.

VI. FRASEOLOOGILISED VÄLJENDID.

Vaadelda järgnevaid lauseid.

<i>Onu laskis leiba luusse.</i>	Onu puhkas pärast sööki.
<i>Viga jäi kahe silma vahelle.</i>	Viga jäi märkamata.
<i>Mehed ajasid juttu.</i>	Mehed kõnelesid omavahel.
<i>Kukk pani plehku.</i>	Kukk jooksis ära.
<i>Mõned puudused torkasid silma.</i>	Mõned puudused olid näha.
<i>Kuidas käsi käib?</i>	Kuidas elate?

Kujukaid väljendeid, milles kaks või rohkem sõna väljendavad üht mõtet, nimetatakse fraseoloogilisteks väljenditeks. Fraseoloogilised väljendid moodustavad tavaliselt ühe lauseliikme.

Harjutus 233. Nimetada fraseoloogilised väljendid järgnevais lauseis.

1. Said kilplased lõunasööma peale natuke leiba luusse lasknud, siis palusid nad ülemisanda soolapõldusid vaatama. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 2. Nüüd tuli talle hirm peale. (*L. Koidula.*) 3. Sinul on kohe ikka tuli takus, Villu. (*E. Bornhöhe.*) 4. Võttis siis südame rindu. (*E. Vilde.*) 5. Magusat juttu vestes olid nad kuningakoja ligi jõudnud, kus kavala Reinuvaderi püksid jahvatama hakkasid. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 6. Riina süda lõi raskeks. (*L. Koidula.*) 7. Ta läks viimaks nii kaugele, et tahtis Kaarlile ühe käega tuule alla teha. (*A. H. Tammsaare.*) 8. Nüüd läks Jaanusel kops üle maksa. (*E. Bornhöhe.*) 9. Asjata murdis ta sellegi üle pead. (*E. Vilde.*) 10. Sa pole enam ammu nahka silma peale saanud, mine maga aga rahuliku südamega. (*A. Hint.*) 11. Pikutasime natuke ja asi ants. (*O. Luts.*) 12. Vanal Hollmannil enesel saanud hing täis. (*A. Hint.*) 13. Seda on meil küll, Väljamäel mändide alt võta niipalju kui süda kutsub. (*A. H. Tammsaare.*) 14. Ta valis kivi, millele ta jaksas tuule alla teha. (*A. H. Tammsaare.*) 15. Külasoo rahvale tehti tuul alla. (*A. Hint.*)

Harjutus 234. Kasutada lauseis järgmisi fraseoloogilisi väljendeid: *juttu ajama, vesi (on) ahjus, kalliks maksuma minema, pead*

murdma, käsile võtma, sõna sabast kinni saama, kahe silma vahele jääma, tuult jalge alla tegema, hinge tagasi tõmbama, süda läks raskeks.

Harjutus 235. Asendada järgnevad sõnad fraseoloogiliste väljenditega (klassis kollektiivselt).

Lahkuma, jutlema, vihastus, surema, magama (minema), vaikima, lööma, vaatama.

Harjutus 236. Sulgudes olevaist sõnadest või väljendeist valida õige.

1. Põlevkivi (*avastamine, leiutamine*) mõjustas tunduvalt Eesti rahvamajandust. 2. Igal klassil tuli valida (*oma, enda*) (*esitaja, esindaja*) koosolekule saatmiseks. 3. Sm. Lehepuu on ostu teel (*omanud, omandanud*) ilusa maja. 4. Aare käib (*vahelt, vahest*) rahvamajas malet mängimas. 5. Aino (*esitas, esitles*) vanemaile (*oma, enda*) eesti keele õpetajat. 6. Mõnikord pidid lapsed juba väiksenä teenima (*omale, endale*) (*ülalpidamist, ülespidamist*). 7. On teadmata, kes (*leiutas, avastas*) Gröönimaa. 8. Asi on (*sarnane, selline, niisugune*), et peame veel 2 päeva «Endla» teatri külalis- (*etendust, edendust*) ootama. 9. Kutsusime ekskursioonile ka (*oma, enda*) klassijuhataja kaasa. 10. Aavo tellis (*omale, endale*) «Pioneeride» terveks aastaks. 11. (*Sellisel, niisugusel, sarnasel*) korral tuleb koosolek kokku kutsuda. 12. Kas te oskate (*käsitleda, käsitseda, käsitada*) mikroskoopi? 13. Fr. Tuglas (*käsitab, käsitleb, käsitseb*) oma «Väikeses Illimaris» (*oma, enda*) lapsepõlve sündmusi. 14. Konstruktor (*avastas, leiutas*) uut tüüpi raadioaparaadi. 15. Helve (*asetab, asendab*) täna Leilit korrapidamisel. 16. Kas sa oled (*arvestanud, arvutanud*), millised (*tagajärjed, järelused*) su lahkumisel on? 17. Kaks jahimeest jutustasid (*üksteisele, teineteisele*) oma jahilugusid. 18. (*Vahel, vahest*) mängis õues hulk lapsi, kes kilkasid ja ajasid (*üksteist, teineteist*) taga. 19. Oli näha, et ta (*vihastas, hing sai täis, hing tuli täis*). 20. Asi hakkas (*sõitu võtma, vedu võtma*).

LÖPPKORDAMINE.

I. HÄÄLIKUÕPETUS.

1. Tähestik.

Ülesanne. Meenutada tähestikku.

a, b, c, č, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, š, z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y.

Harjutus 237. Kirjutada sedelikestele ja asetada tähestikulisse järjekorda järgmised kirjanike nimed. Ühise nime puhul arvestada eesnime tähte.

E. Männik, A. Jakobson, J. Smuul, J. Madarik, D. Vaarandi, M. Raud, J. Kärner, R. Parve, F. Kotta, E. Vilde, A. H. Tammsaare, E. Särgava, J. Sommer, Fr. R. Faehlmann, Fr. R. Kreutzwald, L. Koidula, J. Liiv, J. Tamm, E. Bornhöhe, C. R. Jakobson, P. Jakobson, E. Tammlaan, R. Sirge, J. Sütiste, O. Tooming, A. Hint, A. Kitzberg, P. Vallak, E. Krusten, J. Barbarus, E. Kippel, A. Haava.

2. Häälikute liigid.

Ülesanne. Meenutada täis- ja kaashäälikuid.

Harjutus 238. Nimetada täis- ja kaashäälikud.

Meid kiigutab laiade lainete sõud
ning päikesest sätendab meri.

Me noorus on võitlev, me noorus on jõud
ja julge on nooruse veri.

(J. Sütiste.)

3. Helilised ja helitud häälikud.

Ülesanne. Meenutada helilisi ja helituid häälikuid.

Harjutus 239. Nimetada helilised ja helitud häälikud.

Duši, hambast, grammofoni, garaažis, ojja, professorid, telegraaf, kušett, zootehnik, küpsustunnistus, šefid, häälikud, tabada.

Näidis. *Duši — d, š, hambast — h, b, s, t.*

4. Võõrhäälikud.

Ülesanne. Meenutada võõrhäälikuid.

Harjutus 240. Meenutada järgnevate võõrsõnade tähendust, tarvitades raamatu lõpus olevat sõnastikku, ja kasutada neid lauseis.

Seff, prožektor, tšempion, džungel, brošüür, blindaaž, režissöör, farm, farss, följeton, žest, matš, reportaaž, spionaaž, žurnaal, žürii, šaht, tušš, dušš, žargoon, šaakal, dzott, finiš, frees, fraseoloogia, massaaž, montaaž, šabloon, šovinism.

5. Välted.

Ülesanne. Tuletage meelde, mitu vältet on eesti keele häälikutel.

Harjutus 241. Määrata jämendatult trükitud hääliku välde.

Näitusesaalis oli ka vanu maale. Laps veeris vene keele tähti. Ära häälikuid valesti häälda. Tiigi kohal lendles siniseid kiile. Samas pargis oli mälestussammas, mida sammusime vaatama. Kala ujus silla alla. Juku hakkas «Pioneeri» lugema. Jänes lippas läbi lepiku. Ära võta seda kotti.

Ülesanne. Meenutada sisehäälikute mõistet.

Harjutus 242. Määrata sõnade sisehäälikud, eraldades need nurksulgudega.

Kui mina olin väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.
Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helin rinna sees kangemaks.
Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind. (*J. Liiv.*)

Näidis. *K/ui/ m/in/a /ol/in v/äik/ene m/ees/...*

Ülesanne. Järgnevaid näiteid vaadeldes meenutada I, II ja III välte sõnade tunnuseid.

Minu isa tuli tehasesest. Kasel olid suvel lehed rohelised. — Järeldus: I välte sõnade sisehäälikud on...

Siin kasvas veel möödunud aastal kõrgeid mände. Öhtul lakkas vihm. Nii sa ei saa head tööd. — Järeldus: III välte sõnade sisehäälikuist on üks...

Tüdruk istub laua ääres. Säärane saabas hõõrub varvast. — Järeldus: II välte sõnade sisehäälikud on...

Meenutada võõrsõnade välte määramist: ope/rett (III), di/rektor (III), bo/taanika (II), kong/ressil (II).

Järeldus: Võõrsõnade välde määratakse... silbi järgi.

Harjutus 243. Nimetada sisehäälikud.

Nüüd, mil talvised veed
enam kallastesse ei mahu,
mil öö läbi huugab ning undab
vahune veskitamm, —
aeg nüüd sinus käärib ja keeb
ning hävitab toonase rahu.
Kui esimesed vaigused pungad
rohetavad kaldal —
mitmekordne ramm
see seisatanud liikmeid siis valdab.

(J. Sütiste.)

Harjutus 244. Tekst ära kirjutada ja igale sõnale välte number peale märkida.

Rehepapid teavad palju tontidest jutustada. Öised varjud petavad nende silmi, öised hääled nende kõrvu. Öö peidab oma musta tiiva all palju saladuslikke viirastusi. Unine, poolmagav silm võiks tervet pilti, mida rehealune praegu pakub, suureks viirastuseks pidada. Tõmmuhall, isegi süsimust on terve ruum. Rasvaküünlad tahmastes laternates oma kurva, kollase helgiga on tontide silmad. Kiired, mis suure vaevaga tolmusesse ruumi

poevad, kahvatavad eemal ikka enam ja enam, saavad surnukarvalisteks. Pikad, laisad varjud roomavad üle põranda, ronivad seinu mööda üles, tõstavad oma hiiglapäid sarikateni.

(E. Vilde.)

6. Astmevaheldus.

Ülesanne. Vaadelda järgnevate sõnade sisehäälikute muutmist ja meenutada astmevahelduse mõistet, liike ning määrämist.

mägedes (*g* esineb) — mäes (*g* puudub),
 tõbe (*b* esineb) — tõvega (*b* on muutunud *v*-ks),
 pakk (*k* on III vältes) — pakud (*k* on II vältes),
 mõte (*t* on II vältes) — mõtted (*t* on III vältes),
 õnnelikku (*k* on III vältes) — õnnelikud (*k* on II vältes).

Harjutus 245. Määrata järgnevate sõnade aste (kui sõna on astmevahelduslik), täiendada vastupidise astmega ja kanda tabelisse. Pealkirjaks: *Astmevaheldus*.

Kommunism, ehitada, seinad, tehas, algama, silda, hüpe, luh-tadel, nuga, harjad, jalgu, käe, organiseerida, hukkuma, okas, kir-janik, sadama, garaaž, kausi, saapad, korrata, varss, oad, tänav, lambad, aitan, viibida, kombineeris, marsime, lampi, kõlbab, kuub, tõmmata, saadame.

Näidis.

Astmevahelduseta	Astmevahelduslikud	
	tugev aste	nõrk aste
raamat lubama	mõtte tunda	mõtet tunnen

II. VORMIÕPETUS.

1. Sõnaliigid.

Ülesanne. Meenutada ja iseloomustada sõnaliike järgneva skeemi järgi.

Sõnad	Käändsõnad	{	Nimisõnad
			Omadussõnad
	Pöördõnad	{	Arvsõnad
Muutumatud sõnad	{	Asesõnad	
		Tegusõnad	
		Määrsõnad	
Kaassõnad			
	Sidesõnad		
Hüüdsõnad			

Harjutus 246. Määrata sõnaliik, kasutades selleks vastavaid lühendeid.

Loojuv päike helkis üle lume,
kuusik kohas, tuuline ja tume.

Oli mets ju maha heitnud pehmed
esimese lume haprad ehted.

Aga taevas jälle pilve vajuks,
töötas tuisku tõsta uues sajus.

Töotagu. Ja tulgu nagu tuleb.
Juba sõtkutigi lumme tuled.

Täna enne harilikku aega
mindi koju kirvega ja saega.

Veolgi tehti hoopis vähem voore,
suures valges viidi viimne koorem.

Põlved põhku; tuule varjuks tekke
laotati ja külitati rekke.

Jõudu uuel aastal — pärast pühi!
Vaikib raismik. Mets on meestest tühi.

(M. Raud.)

2. Põhi- ja peakäanded.

Ülesanne. Meenutada põhi- ja peakäandeid.

Ainsus	Mitmus
jalg, h a m m a s	jalad, hambad
jala, hamba	jalgade, hammaste
jalga, hammast	jalgu, hambaid
jalasse, hambasse	jalgadesse, hammas- tesse
jalas, hambas	e. jalusse, e. hambaisse
jne.	jalgades, hammastes
	e. jalus, e. hambais
	jne.

Põhikäänded on ...

Peakäanded on ...

3. Sõnade käänamine.

Ülesanne. Meenutada käandsõna tüüpkondi.

Harjutus 247. Määrata tabeli järgi (vt. raamatu lõpust!) järgnevate sõnade tüüpsõna ja peakäanded. Pealkirjaks: *Tüüpsõna ja peakäanded.*

Partei, võit, kuulsus, sangar, uudis, kolhoosnik (II v.), mõru, tõi, klubi, õnnelik, õiglane.

Harjutus 248. Määrata tüüpsõna ja kirjutada ainsuse osastav: (seda) suur karu, (nägi) haige ema, (vaatlesime) piiritu meri, (kiitis) Mati, (kasutas) mõni minut, (selgitas) viimane mõte, (kutsus) saabunud isa, (nägi) onu, (soovis) viis või kuus tundi, (küsis) manna, suhkur, üks minut, kumbki poiss, ükski hetk, kustut lõke, ähvardav pilv, kasvav taim.

Harjutus 249. Moodustada ainsuse sisseütlev järgnevaist sõnadest, arvestades vastavat tüüpsõna:

(läksime) teater, ladu, kino, ujula, võimla, esik, pood, koobas, söökla, Tartu, kelder, lõuna, (pani) riie.

Ülesanne. Meenutada *ne-* ja *s-*sõnade mitmuse osastava moodustamist järgnevate näidete varal.

teise — 2 silpi II välde — teisi

töölise }
raskuse } 3 silpi III välde — töölisi, raskusi

õpilase }
kirjutuse } 4 silpi { — õpilasi
lugemise } { — kirjutusi
{ — lugemisi

teose — 2 silpi III välde — teoseid

rebase }
otsuse } 3 silpi I või II välde { rebaseid
{ otsuseid

Järeldus. Kui *ne-* ja *s-*sõnade silpide arv omastavas ja sõnavälde on samaarvuline (2 — II, 3 — III), siis mitmuse osastav...

Kui nimetatud sõnade silpide arv omastavas ja sõnavälde on eri-arvuline, siis...

Neljasilbiliste sõnade mitmuse osastav...

Harjutus 250. Moodustada mitmuse osastav järgnevaist sõnadest.

Praegune määrus, endine tööstus, kinnine aktus, mürgine ollus, avameelne vestlus, igasugune uudis, katkine katus, talvine rõskus, aastane võitlus, suvine äike, nädalane kursus, viimane lootus, praktiline oskus, väike lapsuke, tõeline põhjus (III v.), igapäevane vaatlus, praegune näitus.

Harjutus 251. Meenutada järgneva tabeli abil *pesa-* ja *jalg-*tüüpi sõnade mitmuse osastava moodustamist.

Ainsuse osast. lõpp	Esimese silbi täishäälik	Mitmuse osastav		
e: <i>lehte</i>		i	<i>lehti</i>	Erandid:
i: <i>pilti</i>		e	<i>pilte</i>	
u: <i>ümbriku</i>		e	<i>ümbrikke</i>	
a: <i>kana</i>	a	u	<i>kanu</i>	<i>pikki</i>
<i>sõna</i>			<i>sõnu</i>	
<i>ilma</i>	õ	i	<i>ilmu</i>	<i>silmi</i>
<i>heina</i>	ei		<i>heinu</i>	<i>kingi</i>
<i>väina</i>	äi		<i>väinu</i>	
<i>koera</i>	ülejäänud täishäälikud	i	<i>koeri</i>	<i>ohje</i>
<i>pärna</i>			<i>pärni</i>	
<i>nurka</i>			<i>nurki</i>	<i>nuge</i>
<i>pööra</i>			<i>pööri</i>	<i>tube</i>
<i>külma</i>			<i>külmi</i>	<i>nelju</i>
<i>venda</i>			<i>vendi</i>	<i>välju</i>

Harjutus 252. Moodustada järgnevate sõnade mitmuse osastav.

Vana relv, ränk asi, pikk pärn, kuiv sööt(a), õrn kujutelm(a), märg hurt, must lõng, märg king, raske kivi, uus osakond, kauge põld, järsk org, tühi mets, nõrk rühm, punane laik, hea põllutööriist, kerge ader, kallid sõlg, väle põder, peen võrk.

Harjutus 253. Moodustada antud sõnadest mitmuse osastav.
Pealkirjaks: *Mitmuse osastav*.

Noor lätlane, eesrindlik osakond, sügisene ilm, kinnine ümbrik, soine ümbrus, tõeline põhjus, lahtine tund, õhtune retk, suur pärn, kaunis kujutelm, kiire auto, virk eit, ränk kaas, tõhus relv.

Harjutus 254. Seletada, miks järgnevad vormid on õiged.

Suhkrut, paljusid, kraed (a. os.), tädi (a. os.), dünamot, vanemate, suurde (jökke), (läks) vaksalisse, mõru (kohviga), akende, ümbrikkude, pabereid, (läks) voodisse, presiidume, korstnat, otsuseid, pilvi, seeni, punaseid, kolhoosnikut, (läks) võimlasse, meetrit.

Harjutus 255. Kuidas on peakäanded sõnadest, mille alale-
ütlelv on *nukule, kiigele, pliidile, kupjale, kapile, tõvele, kõrbele,*
pärlile.

Harjutus 256. Moodustada ainsuse osastav, mitmuse omastav
ja osastav järgnevaist sõnadest:

villane vaip, see hektar, pruun auto, väike eesel, vana kord,
raske hetk, kõik see, tundmatu kolhoosnik, vaba aeg, kiire teade,
mitu maja, vana elu, vilets onn, mure, korsten, kombainer, sõber,
hinne, juus, pähkel, peenar, minut, raadio, suvi, ümbrik.

Harjutus 257. Punktiiri asemele valida antud sõnadest sobiv
ja panna see vastavalt kas ainsuse või mitmuse osastavasse kää-
ndesse. Pealkirjaks: *Ainsuse ja mitmuse osastav.*

Valitavad sõnad: *ränk, relvad, pärn, suhkur, ümbrikud, kol-*
hoosnikud, korsten, vanker, kellad.

1. Toosis oli vähe ..... 2. Kevadel oli sovhoosis palju .....
töid. 3. Tee ääres kasvas ..... 4. Sõjas kasutatakse ..... 5. Kella-
sepp puhastab ..... 6. Kolhoosi sepp parandas ..... 7. Vabrikule
tehakse uut ..... 8. Palju ..... oli tulnud 1. mai aktusele. 9. Kir-
jade jaoks on tarvis .....

Harjutus 258. Kirjutada k ühe või kahe tähega.

1. Kunstnik.....e tööd ehtisid koolisaali. 2. Dekaadist võttis osa
palju kunstnik.....e. 3. Õpilased olid pidulik.....us meeleolus. 4. Saa-
lis valitses pidulik.....us. 5. Nõudlik.....ust õpetajast peetakse lugu.
6. Nõudlik.....e inimestega on hea töötada. 7. Nõudlik.....us on väärt
omadus. 8. Enese vastu nõudlik.....e inimesi austatakse. 9. Poiss
õhetas piinlik.....usest. 10. Sellest piinlik.....ust juhtumist me enam
ei räägi. 11. Piinlik.....e juhtumeid tuleb vältida. 12. Hoidume piin-
lik.....udest kõnelustest. 13. Nende piinlik.....e juhtumite arutamine
võttis aega. 14. Ohtlik.....el kohtadel sõidame tasa. 15. Ülesande
ohtlik.....usest oli ta teadlik. 16. Mõõdusime ohtlik.....ust kohast.
17. Püüdlik.....us oli tütarlapse silmapaistvam omadus. 18. Õpetaja
kiitis püüdlik.....e õpilasi. 19. Püüdlik.....est poistest kõneldi kordu-
valt. 20. Sellest püüdlik.....ust mehest saab asja. 21. Kannatlik.....us
on hea omadus.

4. Omadussõnade võrdlemine.

Ülesanne. Meenutada omadussõnade võrdlemist:

ilus	— ilusa/m	— ilusai/m e. kõige ilusam
õnnelik	— õnneliku/m	— õnnelike/m e. kõige õnnelikum
nõrk	— nõrga — nõrgem	— kõige nõrgem
järsk	— järsu — järsem	— kõige järsem
mõru	— mõru/m	— kõige mõrum

J ä r e l d u s: Keskvõrre moodustatakse...

Ülivõrre moodustatakse...

Harjutus 259. Moodustada kesk- ja ülivõrre järgnevaist sõnadest:

kerge, rikas, must, jõukas, harilik, tugev, tume, tormine, kannatlik, nohe, särav, hell, kodune, suur, tubli, rahutu, vilu, märg, viisakas, truu, habras, julm, praktiline, õrn, erk, kaunis, kõlav, vilgas, kaastundlik, võimas, nüri, ablas, tihe, leplik, harv, pruun.

5. Arvsõnad.

Ülesanne. Meenutada araabia ja rooma numbrite tarvitamist ning arvude väljendamist sõnadega.

Harjutus 260. Kirjutada arvsõnad numbriga, pannes viimase järele tarviduse korral punkti.

Kuus, kuues, üksteist, kaheteistkümnes, kahekümne esimene, kakskümmend kolm, kolmekümne teine, nelikümmend viis, kuuskümmend kaheksa, seitsmekümne seitsmes, saja viies, kahesajakümnes, kolmsada seitsekümmend viis, tuhande kolmesaja neljakümne kolmas.

Harjutus 261. Kirjutada sõnadega järgmised numbrid:

3., VIII, 14, 31., LIII, LXXX, 88., 92, 125, 201., 231, 275, XL, 342, 452., 678, CM, 1202, 1886., 1900, 1958.

Harjutus 262. Tarvitada õigesti tunnust:

75. (alalütl.), 23 (seesütl.), 321. (alalütl.), 422 (kaasaütl.), 34. (ilmaütl.), 15. (seestütl.), 120. (osast.), 4 (mitmuse kaasaütl.), 3. (mitm. sisseütl.), 10. (olev).

N ä i d i s. 38. (alalütl.) — 38-ndalt, 125 (seestütl.) — 125-st.

6. Asesõnad.

Harjutus 263. Valida antud asesõnadest õige ja asetada nõutavasse käändesse. Pealkirjaks: *Asesõnad*.

1. Täna hakkab (mina — ma) seinalehele artiklit kirjutama. 2. (Mina — ma) lähen praegu valvekorda. 3. See oli (tema — ta), kes jõudis finišisse esimesena, mitte (sina — sa). 4. (Mina — ma) lõpetasin parajasti kirjandi, kui (teie — te) alustasite. 5. Kevadel lahkusid õpilased (üksteise — teineteise); mina ja Vello jäime kirjavahetusse (üksteise — teineteise). 6. (Oma — enda) sõbra pioneerilaagris oleku ajaks võtsin ma tema katsepeenra (oma — enda) hoolde. 7. Opetaja kutsus sünnipäevaks (oma — enda) juurde (oma — enda) endisi õpilasi. 8. (Üksainus) sädemest võib tõusta suur tuli. 9. Otsi süüa (enda — oma) ja (oma — enda) kaaslastele, küll mina otsin (enda — oma). 10. Ta kõndis (oma — enda) toas ja vahtis (oma — enda) ette maha. 11. Eesrindlane võttis (omale — endale) oktoobripühiks uusi töökohustusi. 12. Sain (endale — omale) uue kevadpalitu.

Ülesanne. Meenutada asesõnade *keegi, miski, kumbki, mingi, ükski* käänamist.

Harjutus 264. Panna punktiiri asemele asesõna *keegi, miski, kumbki, mingi* või *ükski* nõutavas käändes.

1. Ta ei andnud ..... kätt. 2. Õde tegeles seal ..... 3. .... poisil polnud uiske. 4. Eemalt kostis ..... kolinat. 5. .... ei tulnud mõtet lahkuda. 6. .... maadeuurijalt polnud veel teadet. 7. .... ei tundnud ta rõõmu. 8. Paul kõneles eestois ..... 9. .... polnud kaasatulijat. 10. Aino ei paistnud ..... silma.

Harjutus 265. Tarvitada järgnevas harjutuses õigesti *oma* või *enese (enda)*. Pealkirjaks: *Oma ja enese (enda)*.

1. Pioneer ostis (*omale — enesele*) uue kaelaräti. 2. Koondusel võttis ta (*omale — endale*) kohustuse õppida hindele «väga hea». 3. Ta kutsus kaasa (*oma — enda*) sõbra. 4. Kõigil on täita (*oma — enda*) ülesanne. 5. Pioneerijuht vestles (*oma — enda*) reisist Krimmi. 6. (*Oma — enda*) arvamust avaldas ta esimesena. 7. Kõndides ära vahi (*oma — enda*) ette maha, vaid hoiu pea püsti! 8. Ta oli (*oma — enda*) edust nii vaimustatud, et võttis (*omale — endale*) uusi kohustusi. 9. Sõltumata (*oma — enda*)

isiklikest huvidest tuleb korraldada (*oma — enda*) töö ühiskonna huve silmas pidades. 10. Nad püüdsid (*omale — endale*) hankida ekskursiooniks suuremat autobussi. 11. E. Vilde on paljastanud (*oma — enda*) teoseis kapitalistliku ühiskonna pahesid. 12. Opi-lane ostis (*omale — endale*) huvitava raamatu. 13. Iga pioneer hoiab (*oma — enda*) raamatuid hästi. 14. Ta peab (*oma — enda*) tööd parandama. 15. Ta mõtleb eeskätt teistele, siis alles (*omale — endale*).

Harjutus 266. Määrata iga käandsõna liik ja kääne ning märkida need lühendina sõna järel sulgudes. Pealkirjaks: *Käänd-sõnad*.

Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatusel sattus eestlane ise-värki naabrite keskele. Öeldakse, et naabritega üldse olevat raske rahu ja sõpruses elada. Aga eestlase tollaegsed naabrid olid koguni hullud, üks hullem kui teine. Nad riisusid ta, vaese patuse pagana, puupaljaks, et Rooma päike otsekoheemalt tema pime-dat hinge valgustaks, peksid ta armetuks, et ta kristlikku armu saaks maitsta, tegid ta teoloomaks, et ta ristiusu õnne ja õnnis-tust ning keskaja haridust suudaks kanda, ja saatsid ta tööle Issanda viinamäele, see on tema endisele pärispõllule, kus kupja tuline piits temale uue peremehe õigust, haridust, katoliku usku ja ebajumalate vilude hiite põlgamist üheskoos kätte õpetaks.

(E. Bornhöhe.)

N ä i d i s. *Kolmeteistkümnenda (a. ains. om.) aastasaja (n. ains. nim.) jne.*

7. Tegusõnad.

Ülesanne. Meenutada sihiliste ja sihitute tegusõnade tunnu-seid.

Harjutus 267. Sihilistele tegusõnadele joon alla tõmmata.

Õppima, käima, hüppama, vaatlema, nägema, kuulma, joonis-tama, magama, küsima, laduma, säilima, kuulduma, andma, pea-tuma, vabanema, vastama, koondama, laulma, mängima, avanema, kohtuma, kordama, jagama, andestama, peatuma, seisma.

Ülesanne. Meenutada tegusõna pea- ja põhivorme.

Harjutus 268. Moodustada peavormid järgnevaist tegusõnadest:

magama, küsima, lugema, vaatama, siduma, puuduma, vari-
sema, peatama, istutama, naerma.

Harjutus 269. Moodustada tegusõnadest *vaatama, müüma, kutsuma, kasutama* ja *naerma* järgnevad vormid, kasutades vajaduse korral tegusõna vormide tabelit (*vt. lisa*):

1. isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku ainsuse
2. pööre;
2. umbisikulise tegumoe tingiva kõneviisi täisminevik;
3. isikulise tegumoe käskiva kõneviisi oleviku mitmuse
2. pööre;
4. umbisikulise tegumoe kaudse kõneviisi täisminevik;
5. isikulise tegumoe tingiva kõneviisi eitav olevik;
6. umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi eitav olevik.

Näidis. *Valima, sööma, ruttama: 1. valisid, sõid, ruttasid; 2. oleks valitud, oleks söödud, oleks rutatud; 3. valige, sööge, rutake; 4. olevat valitud, olevat söödud, olevat rutatud; 5. ei valiks, ei sööks, ei ruttaks; 6. ei valita, ei sööda, ei rutata.*

Ülesanne. Meenutada tegusõna tüüpkondi.

Harjutus 270. Määrata tüüpsõna ja peavormid, kasutades vajaduse korral vastavat tabelit (*vt. lisa*!).

Töötama, aitama, sobima, sadama, siblima, käänama, kulgema, visklema, arutama, jooksmata, häälutama, varuma, tarbima.

Ülesanne. Meenutada astmevahelduslike tegusõnade *ma-tegevusnime* suhet isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtminevikuga ja *da-tegevusnime* suhet *nud-kesksõnaga* ning isikulise tegumoe käskiva kõneviisiga:

oskama — oskasin; hakka/ma — hakka/sin; pakki/ma — pakki/sin; sattu/ma — sattu/sin; osa/ta — osa/nud, osa/ku; haka/ta — haka/nud, haka/ke; pakki/da — pakki/nud, pakki/gu; sattu/da — sattu/nud, sattu/ge.

Harjutus 271. Moodustada isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku ja käskiva kõneviisi oleviku mitmuse 2. pööre ning *nud*-kesksõna järgnevaist sõnadest:

leppima — leppida, võrdlema — võrrelda, kaevama — kaevata, kohtlema — kohelda, rääkima — rääkida, marssima — marssida, märkama — märgata, algama — alata, aitama — aidata, sundima — sundida, tõttama — tõtata, hukkama — hukata, hukkuma — hukkuda, tuiskama — tuisata, põiklema — põigelda, suunama — suunata, suunduma — suunduda, võitlema — võidelda, liikuma — liikuda, liiklema — liigelda.

N ä i d i s. *Hiilgama — hiilata; hiilgasite, hiilake, hiilanud.*

Ülesanne. Meenutada *kõnelema*-tüübi peavorme.

Harjutus 272. Moodustada (suuliselt) järgnevate sõnade peavormid.

Viljelema, nägelema, kihelema, vedelema, rabelema, sügelema, tegelema, muhelema, tõrelema, purelema, kogelema, sõnelema.

Harjutus 273. Punktiiri asmele panna sobivad tähed.

1. Videvikus ei tohi kirjuta..... ega joonista....., sest see võib silmi kahjusta..... 2. Täna kirjandit ei kirjuta..... 3. Selle tööga ei maksa viivita..... 4. Ülesande täitmisega ei viivita..... 5. Küsimus anti juhatusel lahenda....., kuid seda nii kergesti ei lahenda..... 6. Poiss katsus loo unusta....., kuid sellist asja ei suudeta unusta..... 7. Miks nutva..... last ei vaigista.....? 8. Mine püüa sina teda vaigista.....! 9. Oma vigu tuleb paranda....., kuid sageli neid ei paranda..... 10. Ta ei suutnud kõiki aida..... ega toeta.....

Harjutus 274. Isikulise tegumoe vormi kõrvale kirjutada vastav umbisikulise tegumoe vorm, nagu esimeste sõnapaaridega on näidatud.

satub — satutakse	ei soovi — ei soovita
lendaks	soovitan
ütlevat	ära viska
hõisaku	viljelevat
kõneleb	mängiksin
märkis	teadku
ei saa	ei too
ärgu tõtaku	ärgu olgu
õmbles	

Harjutus 275. Panna sulgudes olevad sõnad õigesse vormi.

1. Laps oli välja (jooksma), et aias ema (aitama). 2. Keegi ei saanud temaga (tõrelema). 3. Direktor on õpilasi alati sõbralikult (kohtlema). 4. Mõnikord joostakse, (rabelema, erutuma) täiesti asjatult. 5. Tüdrukuke ei (julgema — *nud*-kesks.) pimedasse saali minna. 6. Aare oli teda varemgi (kohtama) ja temaga (maadlema). 7. Ta ei (salgama), et on (hakkama) akordionimängu õppima. 8. (Töötama — *des*-vorm) ära viida asjatult aega. 9. Võiksime otsast (algama). 10. Ta oli selle halva harjumuse (hülgama).

Harjutus 276. Sulgudes olevad sõnad panna nõutavasse isikulise tegumoe vormi.

1. Poisid (saagima — olevik) puud. 2. Kevadel (uppuma — olevik) kolhoosiaed õitesse. 3. Meil ei (tekkima — eitav olevik) ülesande lahendamisel raskusi. 4. Laev (hakkama — lihtmin.) minema. 5. Need tööd (sattuma — olevik) samale päevale. 6. Kes (sulgema — olevik) ukse? 7. Kägu (kukkuma — olevik) kuusikus. 8. Keegi (tõmbama — lihtmin.) mind varrukast. 9. Reisijad (tukkuma — olevik) vagunis. 10. Laps (leppima — eitav olevik) olukorraga. 11. Varsti (tekkima — olevik) jõeale jää. 12. Ahi (küdemä — olevik). 13. Luiged (lendama — olevik) kõrgel. 14. Puud (rappuma — olevik). 15. Tänavail (süttima — olevik) tuled.

Harjutus 277. Sulgudes olevad sõnad panna nõutavasse vormi.

1. Pilvi (v a a t l e m a — *des*-vorm) lebasime rohus. 2. Ärgu (n a e r m a — umbis. tm. ksk. kv. olevik) teiste vigade üle, vaid (aitama) neid kõrvaldada. 3. (R u t t a m a — *des*-vorm) ning (j o o k s m a) jõuti jaama. 4. Kast (l ö ö m a — *kse*-olevik) naeltega kinni. 5. Endine tööviis on kõrvale (j ä t m a — *tud*-kesksõna). 6. Peagi (l õ p p e m a — is. tm. k. kv. olev. 3. p. ains.) õõ. 7. Nad (s a t t u m a — is. tm. k. kv. olev. 3. p. mitm.) tormi kätte. 8. Puud (v e t t i m a — is. tm. k. kv. olev. 3. p. mitm.) vees, kui neid kaldale (t õ m b a m a — umbis. tm. k. kv. olev. eitav vorm). 9. Tähed (s ü t t i m a — is. tm. k. kv. olev. 3. p. mitm.) taevas. 11. Isa oli mitu puud katki (s a a g i m a — *nud*-kesksõna).

Harjutus 278. Lünga asemele kirjutada puuduv lõpuosa, kui see on vajalik.

1. Kas sa tahaks....., et sinust kõneldaks. 2. Meie täidaks..... selle ülesande kiiremini, kui tingimused oleks..... soodsamad. 3. Nad

lendaks..... kõrgemale, kui aga tiivad kannaks..... 4. Matkajad ei oleks..... seda teed läinud, kui nad oleks..... teadnud, et silda remon- ditakse. 5. Kui sa tuleks....., saaks..... me jahile minna. 6. Kui kir- jutatakse..... puudustest rohkem, siis nad kaoks..... kiiremini. 7. Nad ei tuleks..... kaebama, kui poleks..... põhjust. 8. Kui sõuaks..... õige saare juurde ja katsuks....., kas kala seal võtab. 9. Esimees otsus- taks..... küsimuse otsekohe, kui oleks..... rohkem andmeid. 10. Poi- sid läheks..... juba homme suusamatkale, kui ilmad oleks..... pare- mad.

Harjutus 279. Muuta minevik olevikuks.

1. Lund sadas juba mitmendat päeva. 2. Vihmaga tekkis palju loike. 3. Tiit seadis oma jalgratta matkaks korda. 4. Isa sulges akna. 5. Andres kippus teistest ette jõudma. 6. Mehed ruttasid. 7. Kärbes sattus ämblikuvõrku. 8. Õpetaja käskis tahvli puhastada. 9. Poisid saagisid puid. 10. Ahi küdes. 11. Äkki süttisid kõik tuled. 12. Lapsuke kukkus üle läve minnes. 13. Tütarlaps kodus kindaid. 14. Poisid õppisid uut luuremängu. 15. Pakane tappis linde.

Harjutus 280. Kirjutada lünga asemele *k, p, t* või *kk, pp, tt*.

1. See näidend pa.....ub palju huvitavat. 2. Ta oli õ.....imisega ru.....anud. 3. Majad ra.....usid plahvatusest. 4. Tulekahjudes hu.....ub palju varandust. 5. Pa.....ige kohvrid ja ha.....ake rongile tõ.....ama. 6. Viimaks la.....as sadu ja päike ha.....as paistma. 7. U.....uvale noormehele ru.....ati appi. 8. Mare õ.....ib pioneeritööd. 9. Metsast kostab rõ.....avaid hüüdeid. 10. Varss ki.....ub koplisse.

Harjutus 281. Sulgudes olev tegusõna panna kindla kõneviisi olevikku (*-vad*), *v*-kesksõna osastavasse käändesse või kaudsesse kõneviisi (*-vat*), nagu lause mõte nõuab.

1. Kuulsime koeri (haukuma). 2. (Haukuma) koera ära pane tähelegi. 3. Seal (haukuma) suured koerad. 4. Poiss näikse (ootama) oma tädi. 5. Lapsed (ootama) ema. 6. Õpilased õeldi (ootama) oma orkestri ettekandeid. 7. (Õppima) last ei tohi segada. 8. Lapsed nähti (õppima). 9. Peeter (õppima) nii viuli- kui ka klaverimängu. 10. Paul ja Mai (õppima) matemaatikat. 11. Nägime õhtuhämaruses (tukkuma) küla. 12. (Tukkuma) vanaema ei tahe- tud äratada. 13. Kanad (tukkuma) õrrel.

Harjutus 282. Punktiiri asemele panna vajalikud tähed.

1. Meie isetegevusringide tööd ei eden.....a ega aren.....a veel küllaldaselt. 2. Erutuse tõttu vastas laps punasta.....es, ruta.....es ja kogel.....es. 3. Seda tööd ei kirjuta.....a pliiatsiga, see kirjuta.....kse tindiga. 4. Suvel korrasta.....kse ja silluta.....kse tänavaid, puhasta.....kse haljasalasid ja istuta.....kse ka lilli. 5. Puhkeaega ärge veetke logel.....es ega unista.....es. 6. Jõeale ehita.....i uus sild. 7. Olete küllalt mõt.....nud ja oo.....nud, nüüd haka.....e tegu.....semal. 8. Kõnel.....i, et meie koolis asuta.....vat keelering. 9. Ooda.....i ja loode.....i külalise peatset saabumist. 11. Peagi oli tee puhasta.....ud, raudteetamm paranda.....ud, rööpad korral.....ud ning liipreile kin-nita.....d. 11. Kõigil oli lõbus: joos.....i, mängi.....i, tantsi.....i, laul.....i, naer.....i ning ol.....i rõõmsad. 12. Ärge kõndi.....e murul ega tal-la.....e noort rohtu!

III. ÕIGEKIRJUTUS.

1. Häälivate õigekirjutus.

Ülesanne. Meenutada *g, b, d* ja *k, p, t* kirjutamist helivate häälivate kõrval.

Harjutus 283. Kirjutada + asemele *b* või *p*, = asemele *d* või *t* ja — asemele *g* või *k*. Pealkirjaks: *g, b, d, k, p, t kirjutamine*.

1. Pioneerid mängisid ii=sete puude all hoo—said mängu. 2. Nad hei=sid varakult voodisse ja püü=sid kohe uinuda. 3. Laps—i oma noor=e näppu=ega ei saanud lahti sidumisnööri tekkinud um+sõlme. 4. Kuigi kõndisime jal—si, jõu=sime ae—sasti kohale. 5. La+suke poetas käe var—si onu pih—u. 6. Lapsed o=sisid puid, kan=sid need kokku, ka=—usid kulu, mur=sid peeni raagusid ja pea=selt tõusis hele leek üles. 7. Meie maal tehakse hoo—sat ülesehitustööd. 8. Töö edeneb jõu=sasti. 9. Kõige kõrgemad majad väikeses linnas olid kolmekor=sed, kõrgemaid polnud ül=se. 10. Poisid lei=sid viimaks mänguks soo=sa koha mägedes. 11. Noormees oli oma aastate kohta era-kor=selt suure kasvuga. 12. Ärge viit—e aega lii—se jutuga! 13. Lapsed pei=sid end mere äärde loo=siku taha. 14. Kolhoosnikud jõu=sid uu=seviljaga ae—sasti vastuvõtupunkti. 15. Ii=sed puud on meil looduskai=se all.

Harjutus 284. Kirjutada lünga asemele liide *-ki* või *-gi* ja see alla kriipsutada. Pealkirjaks: *Liide -gi või -ki.*

1. Vana sepp..... kutsuti noorte sekka. 2. Juba hakkas..... vihma rabistama. 3. Meie kooli pioneerid..... võtsid ekskursioonist osa. 4. Nad olid käinud meie pealinnas Moskvast..... 5. Puu latv..... oli tuules murdunud. 6. Leib..... oli laual valmis. 7. Piim..... oli kaussi valatud. 8. Garaaž..... oli pidupäevaks ehitatud. 9. Lehm..... oli koju tulnud. 10. Sokolaad..... ei maitsnud haigele lapsele. 11. Meie delegaat..... võttis koosolekust osa. 12. Kepp..... ei murdunud. 13. Sink..... oli laual. 14. Rajoonidest..... on juba esindajad kohal. 15. Meie juures käisid leningradlased.....

2. Silbitamine.

Ulesanne. Meenutada silbitamisreegleid.

Harjutus 285. Silbitada sõnad järgnevas tekstis. Pealkirjaks: *Silbitamine. Näidis. Kui kesk/tal/vel külm õi/ge pa/ka/seks lä/heb, ...*

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad kahurisarnased paugud ja mõõtmatul lumelagendikul tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, läheb aga kaugeemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevaletusse ära. Need on praod, mida külm jää sisse on sünnitanud.

(J. Liiv.)

3. Vene nimede kirjutamine eesti kirjaviisis.

Harjutus 286. Kirjutada eesti kirjaviisis järgnevad vene pärisnimed ja panna nad tähestikulisse järjekorda. Pealkirjaks: *Vene nimede kirjutamine eesti keeles.*

Андреев, Асеев, Державин, Карамзин, Шолохов, Шишкин, Радищев, Верещагин, Пущин, Кутузов, Чайковский, Жуковский, Афанасьев, Бегичев, Богданович, Рылеев, Шахматов, Колбасин,

Боголюбов, Огарёв, Мельников, Щерба, Яковлев, Евдокимов, Брюсов, Давыдов, Ильин, Тынянов, Вяземский, Богородицкий.

4. h sõna algul.

Harjutus 287. Kirjutada sõna algul *h*, kus vaja. Kui sõna kasutatakse *h*-ga ja *h*-ta, seletada nende tähenduslikku erinevust ja kasutada neid lauses. Pealkirjaks: *h sõna algul*.

.....arv, ...õng, ...aganad, ...ajameelne, ...ani, ...anguma, ...ernes, ...ulguma, ...aare, ...aru, ...all, ...ais, ...urtsik, ...uugama, ...ütt, ...ässitama, ...angeldama, ...äkki, ...arutama, ...ale, ...allikas, ...ind, ...õre, ...irnuma, ...adal, ...erilane, ...õõruma, ...agijas, ...aigutama, ...iilid, ...õige, ...eitlik, ...eaga, ...uljas, ...ubane, ...elev, ...unnik, ...õõguma, ...õõtsuma.

5. Väldete õigekirjutus.

Ülesanne. Meenutada häälikute väldete kirjutamise põhireegleid ja erandeid.

Harjutus 288. Kirjutada kriipsu ees olev kaashäälik ühe või kahe tähega ning põhjendada vastava reeglga.

Küm—nes, hüp—lema, hak—ake, kep—ki, kul—lane, lin—lane, lep—lik, ehk—i, kon—gi, kirs—ide, vals—, lak—king, tõrs—i, sims—il, hom—ne, šef—lus, ettevõt—lik, kal—dad, võrk—kiik, lõp—lik, vaik—us, siin—e.

Harjutus 289. — märgi puhul kirjutada eelnev täht ühe-, kahe- või kolmekordselt, = asemele kirjutada *k* või *g*.

Hom—ne, pall=i, värs—e, kep—ki, hoo*v*=i, kirs—ki, mäs—lev, lin—kond, lehm=i, lin—lane, pik—silm, leib=i, liht—elegramm, kas—lane, garaaž=i, sal—gi, selg=i, latv=i, kabinet—, harf—i, telegraaf=i, siin—e, püt—jas, õhk—ond, tass=i, grandioos—ed, puls—ki, printses—lik, tšehh=i, metal—ne, fajans—, kärs—lane, ahv=i, hom—seks, vask=i, modern—e, puls—tuma, ren—jas.

Harjutus 290. Märkida järgnevas tekstis kriipsu ees olev kaashäälik ühe või kahe tähega, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Kaashäälikute õigekirjutus.*

Näidis. *Salk-ond noori seisis rist-eel. — Salkkond, noori seisis ristteel.*

1. Vana sep-ki elab nüüd tõsise töö õhk-onnas. 2. Tallin-lased söitsid šef-luskolhoosist alles kot-pimedas minema. 3. Pealin-lasel oli pik-lik nägu. 4. Arst katsus haige puls-i. 5. Hom-sest alates avatakse raamatukogu kella küm-nest hommikul. 6. Kesk-ooli-õpilane kasvas väga töökas perek-onnas. 8. Kalur parandas võrk-otti. 9. Parket-põrandale laotati ak-tuse ajaks kallihinnaline vaip. 10. Siin-e elu tundus mulle esialgu monotoon-e. 11. Lin-la-sest lel-gi tantsis kolhoosipeol vals-i. 12. Pap-katus on odavam plek-katusest. 13. Ajalehe «Edasi» hom-ses num-bris ilmub huvitav artik-el. 14. Tagasihoidlik-us on kül-hea, kuid mitte liigne tagasihoidlik-us. 15. Ettevõt-likud pioneerid mat-kasid päevas küm-neid kilomeetreid.

6. Suure ja väikese algustähe tarvitamine.

Ülesanne. Meenutada järgnevate näidete varal suure algustähe ja jutumärkide tarvitamist.

Suure algustähena kirjutatakse:

1. . . . .
näit. *Jaan Küngas, Peipsi, Must meri, Baikal, Punane väljak, «Punalipu» kolhoos.*

2. . . . .
näit. *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Viktor Kingissepa nimeline Keskkool.*

3. . . . .
näit. *«Säde», «Sirp ja Vasar», «Abiks Agitaatorile».*

4. . . . .
näit. *Jäälahing, Põhjasõda, Narva lahing, Esimene maailmasõda.*

5. . . . .
näit. *«Mahtra sõda», «Kuidas karastus teras», Invaliidide toetamise seadus, Käibemaksu põhimäärus, Lenini orden, orden «Austuse märk», medal «Eeskujuliku töö eest».*

6. . . .

n äit. *Põhja-Euroopa, Ida-Aasia, Kaug-Ida, Lõuna-Eesti.*

Ülesanne. Meenutada järgnevate näidete varal väikese algustähe tarvitamist.

1. . . .

n äit. *venelane, eestlane, hiinlane, tšehh; vene keel, eesti keel, hiina keel, tšehhi keel.*

2. . . .

n äit. *jaanuar, reede, jüripäev, oktoobripühad, rahvusvaheline naistepäev, konstitutsioonipäev, keeleõpetajate konverents.*

3. . . .

n äit. *marksism, sotsialism, realism, darvinism.*

4. . . .

n äit. *araabia number, alpi kannike, vene kirjandus, eesti nõukogude muusika, nõukogude rahvas, nõukogude kultuur, nõukogude võim, nõukogude inimene.*

5. . . .

n äit. *leninlik, mitšuurinlane, darvinlik, tallinlane.*

Harjutus 291. Kirjutada suure või väikese algustähega ja panna vajaduse korral jutumärgid. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht.*

A. 1. Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (K, k)ongressi tervitas (T, t)allinna (P, p)ioneeride (D, d)elegatsioon. 2. ENSV Riiklikus (A, a)kadeemilises (O, o)operi- (J, j)a (B, b)alletiteatris (E, e)stonia etendati Borodini (O, o)operit (V, v)ürst (I, i)gor (lavastaja Vene NFSV (T, t)eeneline (K, k)unstnik, ENSV (T, t)eeneline (K, k)unstitegelane A. Viner). 3. Pidevalt tugevneb (P, p)rantsuse noorsoo võitlus oma rahva reetjate vastu, kes on valmis muutma (P, p)rantsusmaad (A, a)mee-rika (I, i)mperialistide asumaaks. 4. Eesti NSV (M, m)inistrite (N, n)õukogu määruse kohaselt korraldati Eesti NSV (A, a)astapäeva tähistamiseks Eesti NSV (K, k)oolinoorsoo (K, k)ehakultuuri (V, v)abariiklik (S, s)partakiaad. 5. Spartakiaadi ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks moodustati (P, p)eakomisjon, kuhu kuulusid Eesti NSV (H, h)aridusminister esimehena, ELKNÜ (K, k)eskomitee (S, s)ekretär (K, k)oolide (A, a)lal, Tallinna (L, l)inna TSN (T, t)äitevkomitee (H, h)aridusosakonna (J, j)uhataja ja teised.

B. 1. J. Smuuli luuletus (M, m)ie parteile ilmus (N, n)õukogude

(Õ, õ)petajas ja (N, n)oorde (H, h)ääles. 2. Ajakirja (N, n)õukogude (N, n)aine märtsinumber on pühendatud (R, r)ahvusvahelisele (N, n)aistepäevale. 3. Meie töötav talurahvas on rõõmus kolhoosikorra võidu üle (E, e)esti külas. 4. (S, s)uure (I, i)samaasõja otsustavas lahingus — (S, s)talingradi (L, l)ahingus — võitlesid (S, s)talingradlased niisama ennastsalgavalt kui 1941. a. sügisel (M, m)oskvalased meie (N, n)õukogude (K, k)odumaa (P, p)ealinnal lähistel. 5. Eilses (Õ, õ)htulehes kirjutatakse, et (V, v)alutehases (P, p)ioneer areneb edukalt ratsionaliseerijate töö. 6. Meie (E, e)eposest (K, k)alevipoeg ilmus 1950. a. (E, e)esti (R, r)iikliku (K, k)irjastuse väljaandel illustreeritud trükk (V, v)ene keeles.

Harjutus 292. Kasutada lauseis järgnevaid sõnu ja seletada, miks kirjutatakse need kord suure, kord väikese algustähga. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht.*

Läti töölised, läti tööline; hiina rahvas, Hiina rahvad; Nõukogude kaubandus, nõukogude kaubandus; Nõukogude rahvad, nõukogude rahvas; Inglise laev, inglise laevamehed.

Harjutus 293. Kirjutada sõna *nõukogude* suure või väikese algustähga koos järgnevate sõnadega. Pealkirjaks: *Sõna «nõukogude» kirjutamine.*

(N, n)õukogude rahvas, kultuur, valitsus, kool, riik, kirjandus, kord, saadik, raha, kindral, kopikas, inimene, sõjalaevastik, kunstnik, saatkond, võim, rubla, ajastu, rahvad, kodanik, intelligents, õpetaja, rahandus, teadlane, armee, noored, esindus, õpilane, kaubalaevastik, moraal, patriotism.

N ä i d i s.

Nõukogude major

nõukogude inimene

Nõukogude rubla

nõukogude moraal

Harjutus 294. Kirjutada järgnevad sõnad suure või väikese algustähga ja panna jutumärkidesse, kui tarvis. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht.*

(E, e)esti NSV (T, t)eaduste (A, a)kadeemia (J, j)uures (A, a)suva (E, e)makeele (S, s)eltsi (P, p)õhikiri, (S, s)talingradi lahing, (K, k)onstitutsioonipäev, (S, s)otsialistliku (T, t)öö (K, k)angelane, (G, g)alvaani (V, v)ool, (L, l)eideni (P, p)urk, (J, j)aapani interventsioon, (N, n)õukogude rahvad, (N, n)õuko-

gude kaubandus ja tööstus, (R, r)umeenia saadik, (P, p)edagoogiline (I, i)nstituut, meie (H, h)aridusministeerium, (M, m)uhu (S, s)idekontor, (T, t)artu (R, r)audteejaam, ajaleht (K, k)omso-molskaja (P, p)ravda, trükikoda (P, p)unane (T, t)äht, Eesti NSV (R, r)iiklik (A, a)kadeemiline (O, o)operi- ja (B, b)alletiteater (E, e)stonia (ka lühend), (M, m)edal (E, e)eskujuliku (T, t)öö (E, e)est, (J, j)üriöö (Ü, ü)lestõus, (O, o)oper (T, t)raviata, (T, t)ekstiilikäitis (P, p)unane (K, k)oit, (P, p)unase (T, t)ähe (T, t)rükikoda, (A, a)jakiri (N, n)oorus, (P, p)ühajärve (K, k)olhoos, (R, r)iiklik (L, l)iidu (T, t)allinna (R, r)aadiotehas (P, p)unane (R, r)et, (Ü, ü)hisjõu (K, k)olhoos, (O, o)rden (A, a)ustuse (M, m)ärk, A. H. Tammsaare (N, n)imeline (K, k)olhoos, (K, k)abala 7-kl. (K, k)ooli (K, k)irjandusring, Kose (R, r)ajooni rahvakohus, Tartu I ja IV (K, k)eskkool, (N, n)oorde (N, n)aturalistide (R, r)ing, ajaleht (H, h)arju (E, e)lu, (A, a)htme (V, v)abrikukool (N, n)r. 14.

7. Kokku- ja lahkukirjutamine.

Harjutus 295. Kirjutada sulgudes olevad sõnad vastavas kään-des järgnevaga kokku või lahku. Pealkirjaks: *Liitnimisõnu.*

A. 1. (Kodumaa) armastus, (töö) distsipliin ja seltsimehelikkus on (nõukogude) inimese (põhi) voorused. 2. (Lapsed) ja (noor) (sugu) kirjanduse (võistlus) töödest auhinnati kahte (lühi) juttu Suurest (Isamaa) sõjast ja ühte jutustust (tööline) klassi võitlusest ekspluateerijate vastu. 3. (Raud) (tee) tehnikumi õpilased sõit-sid veoautoga (Kohtla) (Järve) (põlev) (kivi) kaevandusse ja (õli) vabrikusse. 4. Meie avaratel (ühine) põldudel lokkavad (suvi) ja (tali) viljad, meie (hiigel) tehastest veerevad (tööstus) toodete rongid, meie jõgedel ja meredel liikuvad (laev) karavanid tunnista-vad meie (ülesehitus) töö (suur) võite. 5. Alustati (lühi) näidendi ja deklamatsioonide õppimist, sest neid on vaja (täht) päevadeks, (isetegevus) õhtuteks ja (maleva) koondusteks.

B. 1. Sotsialistlik (majandus) süsteem on lõplikult tugevnenud ja on nüüd (vaba) riigis (põld) majanduse jagamatult valitsevaks vormiks. 2. Ühel (talv) hommikul astus (noor) tööline Elsa Miil esmakordselt (juurdelõikus) laua taha. 3. Praegu on käsil uue võimsa (aur) katla (kohale) monteerimine, mis tõstab (katel) maja võimsust kuni kaks korda. 4. Huvitavaiks (vaatlus) ja (katse) pai-kadeks on meie koolides käesoleval aastal kujunenud (elav) nur-

gad. 5. Jaani (laadale) minekust ja (saia) toomisest oli küll juttu, aga mitte (Puniku) müümisest. (*E. Vilde.*) 6. Jaan tuli ilma Punikuta, aga lastele (kahju) tasuks tõi ta niisugused (tasku) täied (suhkru) saiu, nagu seda uneski ei oleks võinud näha. (*E. Vilde.*)

Harjutus 296. Moodustada liitomadussõnu, liites nimetavalisi ja omastavalisi täiendsõnu põhisõnadele *-punane, -magus, -ilus, -terav, -kerge, -raske, -vaene, -äärne, -pealne, -keelne, -astmeline, -meelne, -rikas, -aegne*. Pealkirjaks: *Liitomadussõnu*.

Näidis.

Täiendsõna nimetavas	Täiendsõna omastavas
<i>tulipunane, veripunane</i>	<i>venekeelne</i>

Harjutus 297. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad sõnad tarviliikus käändes järgnevaga kokku või lahku. Pealkirjaks: *Liitkäändsõnu*.

1. (Kesk) kooli (laul) õpetaja Jõesalu kutsuti hariduse alal töötajate (amet) ühingu (sega) koori juhatajaks. 2. (Ema) jõgi voolab (Võrts) järve kaudu (Peipsi) järve, selle veed aga voolavad (Narva) jõe kaudu (Soome) lahte. 3. (Naaber) majast kuuldus õhtuti (pasun) häält, sest naaber oli (pill) mees ja mängis (rahvas) maja (puhk) (pill) orkestris. 4. (Naaber) rajooni (plekk) katusega (tuli) uude (kool) majja seati (elekter) valgustus ja (aur) küte. 5. (Vaba) riiklik (amet) (ühing) komitee andis õpilastele talvise (vahe) aja pidustuste korraldamiseks (kolm) tuhat (viis) sada (neli) kümmend rubla. 6. Vaatasime (Kadri) orust (Paljas) saart. 7. (Pea) linna (pea) kui ka (kõrval) tänavad olid ehitud (konstitutsioon) päevaks (puna) lippudega. 8. (Kolhoos) juhatus tegi (ehitus) ja (maaparandus) tööde (lõpp) viimiseks (pikk) ajalise laenu. 9. Rajati (vili) (puu) ja (kõök) (vili) aed, kuhu istutati ka (ilu) puid ja põõsaid. 10. (Vabadus) armastav eesti rahvas, kes on leidnud oma õnne nõukogude sotsialistlike (vennas) (vaba) riikide sõbralikus peres, võitleb koos kogu nõukogude rahvaga (üle) maailmse kindla rahu eest.

Harjutus 298. Leida näiteid omastava käände kokku- ja lahkukirjutamise kohta, kasutades põhisõnadena sõnu *raamat, laud, maja, aken, tänav, kapp, puu, ratas, kast, hari, kauss, silm*. Töö teha klassis võistlusena õpilaste rühmade (pingiridade) vahel.

Näidis.

õpperaamat, päevaraamat, kooliraamat, juturaamat, majaraamat, kviitungiraa-
mat, tšekiraamat, sõnaraamat, aasta-
raamat, kassaraamat.

õpilase raamat,
ettepanekute raamat,
kaebuste raamat,
raamatukogu raamat.

Harjutus 299. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku. Pealkirjaks: *Uhendtegasõna*.

1. Traktor tõmbas maa seest välja (lahti kaevatud) kivid. 2. Kolhoosi tallimees ruttas (lahti pääsenud) hobust (kinni püüdma). 3. Pioneer jutustas, et laagris olles olevat ta suure kala (kinni püüdnud). 4. Risti-rästi lamasid nüüd (maha lastud) puu-
mürakad. 5. (Ette võetud) töö viidi lõpule enne tähtaega. 6. Ärge unustage laagrisse raamatut (kaasa võtmast)! 7. Tehase punanurk oli (hästi sisustatud). 8. (Hästi sisustatud) punanurgas viibis alati töötajaid. 9. Eesriided olid (alla lastud). 10. Toad olid (alla lastud) eesriiete tõttu hämarad. 11. Puude otsast oli tuulise ilmaga palju õunu (maha kukkunud). 12. Lapsed korjasid (maha kukkunud) õunu. 13. Nõukogude Liidul on (sisse seatud) diplomaatilised suhted väga paljude maadega. 14. Kommunistlikud noored tahavad ettekandeid hästi (ära õppida), et neid (ette kandes) ei tuleks min-
geid takistusi. 15. Selle luuletuse (pähe õppimine) ei valmista meile mingeid raskusi. 16. (Läbi loetud) raamat toodi tagasi. 17. Ta tahab (pähe õppida) luuletuse, mis on pühendatud kommu-
nistlikule noorsooühingule. 18. Me teame, et nõukogude rahvas on (üles ehitanud) esimese sotsialistliku riigi maailmas.

Harjutus 300. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku. Pealkirjaks: *Liitsõna*.

1. (Tööle asudes) tuleb (enne kõike) koostada kava. 2. Õpilane istus (tundide viisi) (laua ääres) ja vaatas (üksi silmi) raamatusse. 3. Ma kohe kuidagi instinktiivselt aimasin, et õigus on (sinu pool), kuigi ma (mere asjandusest) midagi ei tunne. (*A. Hint.*) 4. Hea saagi korral võis kast kalu mahutada (sadade kilode kaupa). 5. Nüüd võrsus neid inimesi (igal pool): suurte tehaste nõgiste (lagede all), avaratel (vilja väljadel), kaevanduste (pinge rikkas) töös ja ka siin (soola järvede) kallastel. (*E. Männik.*) 6. Punnis teine (esi otsa) küll vastu, aga läks ometi (vankri taha), sarvist (kinni seotud). (*E. Särgava.*) 7. Ühes (maha jäetud) paigas tuli (mööda sõita) (umbrohtu kasvanud) aiaga ja (sisse vajunud)

kaevuga talu (kivi varemeist). 8. Nii (pikka mööda) öö end heitis (tuhm sinisena) üle vee. (*J. Smuul.*) 9. (Paari kaupa) lendavad (tuli hännad) Katku Villu peost. (*A. H. Tammsaare.*) 10. Miks vaatad, madrus, aina (ette poole)? (*J. Smuul.*) 11. Ta nägi ainult, et Villu kui poisike läbi värava (metsa poole) jooksis. (*A. H. Tammsaare.*) 12. Madal laineke kõrgem näis mastist — parrast (seest poolt) ta vaatamas käis. (*J. Smuul.*)

Harjutus 301. Sulgudes olevad sõnad kokku või lahku kirjutada. Rasked juhtumid kollektiivselt läbi arutada. Pealkirjaks: *Kokku- ja lahkukirjutamine.*

(Kaugelt toodud) kingitus; (remondist tulnud) mootor; meist (mööda sõitev) jalgrattur; kõik olid kohal, (välja arvatud) Jaan; koosolekul (üles kerkinud) küsimus; toast (välja minnes); (ümber ehitatud) hoone; (Soome laht); (Põhja laht); (lääne poolt) puhuv tuul; (saadikuks valitud) õpetaja; toast (välja läinud) seltsimees; (küüru tõmbunud) eideke; äsja (üles küntud) põld; (kuivaks väänatud) pesu; (merre pandud) võrgud; (käsitsi kootud) kindad; laualt (maha kukkunud) pliiats; (kõrvu lukustav) müra; (normaal tööpäev); mäest (üles sõitmine); (spordi kollektiiv); (eespool nimetatud); (kuhu poole); (tumeda värviline); (7 kuune); (auto alla jäänud) kukk; (Surnu meri); siit (edasi viiv) tee; temast (maha jäänud) sõbrad; (tuppa tormav) noormees; rongist (maha jäänud) neiu; (vajusti nuttev) laps; (ida poolt puhuv) tuul; (Jakobsoni aegne) raamat; (kahe kümne ühe aastane) üliõpilane; (õpetajate tuba); tekstist (välja kirjutatud) lause; puu (külge kleebitud) sedel.

Harjutus 302. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku, lahku või sidekriipsuga. Pealkirjaks: *Liitsõna.*

1. (Võimsalt areneb) Nõukogude Eesti tööstus, tõuseb (töö viljakus ja toodang). 2. Rühma Tootsi (turba tööstuse) töötajaid ja direktorit premeeriti (frees turba) (tootmis ja briketeerimis viiside) täiustamise ning mehhaniseerimise eest. 3. Õpilastele sai selgeks (*i lõpulise*) mitmuse osastava moodustamine. 4. Mehed jätsid (ranna joone) (selja taha), läksid (mõni sada) sammu eemale. (*J. Madarik.*) 5. Kui ta esimest korda (töö toa uksest) (sisse astus), jäi ta kohkunult seisma. (*J. Madarik.*) 6. Märgiti meie (kunsti instituudi) üliõpilaste (ideelis kunstilise) taseme (kiirelt kasvavat) tõusu. 7. Noormees helvestas (silo purustajaga) (kolhoosi karja) (sööda varu) täiendamiseks mitu tonni (tali vilja

põhku). 8. Kommunistlik noor Ernst Lõhmus künnab (Mitšurini nimelise) (kolhoosi põllul) esimesi vagusid. 9. Viljandi (traktori jaamast) sõitis esimesena oma (töö kohale) Holstre (küla nõukogu) (Koidula nimelisse) kolhoosi Arnold Rohtla (traktori brigaad). 10. Mikk on (vahe peal) (särgi väel) — muid riideid vaja (koolis käimiseks) hoida — (välja jooksnud) vaatama, kas Jaan tuleb. (*E. Vilde.*) 11. Teisest nurgast kähises (maa alune) hää. (*E. Bornhöhe.*) 12. Poiss, kes (pealt näha) umbes (viieteistkümne aastane) võis olla, tõstis Jaanuse häält kuuldes pea ja tahtis ennast (põsekile upitada). (*E. Bornhöhe.*)

8. Lühendid.

Ülesanne. Meenutada sõnade lühendamist.

Harjutus 303. Lühendada järgnevad sõnad ja lugeda lühendeid. Pealkirjaks: *Sõnade lühendamine.*

Selle kuu päeval, Eesti Telegraafi Agentuurist, nii-öelda, seltsimeestel, numbritest, võrdle, Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklikul Liidul, üliõpilastel, kopikas, rubla, lühendatult, ja muud sellised, õppeaasta, lugupeetav, saatja, vaata! ja mitmed teised, tonn, liiter, detsimeeter, aastatel, uue kalendri järgi, ja mitmed teised, teaduslik konverents.

IV. LAUSE- JA KIRJAVAHEMÄRKIDE ÕPETUS.

1. Lihtlause analüüs.

Harjutus 304. Analüüsida lihtlauseid. Pealkirjaks: *Lihtlause analüüs.*

1. Kommunistlik noorsooühing kasvatab noortes isamaa-armastust, vaprust ning püsivust. 2. Kodanlikes riikides elavad töölisnoored sageli raskeis tingimustes. 3. Kirjanduse lugemine, muusika ja sport — need olid tema armsamad harrastused. 4. Realistliku kirjanduse tegelased kuuluvad mitmesugustesse ühiskonnakihtidesse: linnakodanlusse, haritlaskonda, proletariaati, talurahva hulka. 5. Ta pöördus ümber ja ulatas rõõmsalt käe oma sõbrale. 6. Pataljonikomandör Merikivi haaras ühel hobusel suuraudadest

kinni ja katsus teda üles aidata. (E. Männik.) 7. Leena huuled liikusid, tuksusid, aga ei kõnelnud. (E. Vilde.)

Harjutus 305. Kasutada järgnevaid sõnu eri lauseliikmetena: *maja, kolhoos, kaevandus, Moskva*. Pealkirjaks: *Lauseliikmed*.

Näidis. ^{a.}Maja on ^{a.}ilus. ^{a.}Maju on ^{a.}ilusaid. Meie koolimaja on ^{öt.}ilusamaid ^{t.}maju ^{l.}rajoonis. ^{l.}Maja ^{s.}katus on ^{s.}punane. Meie koolihoone, ^{s.}ilus ^{s.}maja, on ^{s.}vana ^{s.}pargi ^{s.}ääres. Nägime ^{s.}huvitavaid ^{s.}maju. ^{s.}Maja ^{s.}ehitati ^{s.}2 aastaga ^{s.}valmis. Jne.

2. Ühildumine ja sõltumine.

Ülesanne. Meenutada aluse ja öeldise ühildumise reegleid. Vaadelda sõna *tuleb* (tähenduses: *on tarvis*) vormi: Raamatud *tuleb* (mitte: *tulevad*) ära viia. Lapsed *tuleks* (mitte: *tuleksid*) tuppa kutsuda.

Harjutus 306. Panna sulgudes olev tegusõna õigesse oleviku-vormi.

1. Koeri (jooksma) tänaval.
2. Kaks õpilast (kirjutama) luuletusi.
3. Peenral (õitsema) siniseid ja kollaseid lilli.
4. Parv linde (lendama) üle maja.
5. Need harjutused ja kirjandid (tulema) ära anda.
6. Koer ja kass (tulema) tuppa.
7. Aias (jooksma) poiss ja tüdruk.
8. Rahvas (ruttama) teatrisse.
9. Küüni kõrval (olema) hunnik heinu.
10. Põllul (töötama) praegu viis kolhoosnikut.
11. Tööd ja toimetused (tulema) enne peoleminekut lõpetada.
12. See abielupaar (ostma) endale auto.

Ülesanne. Tuletada meelde täiendi ja lisandi ühildumise reegleid.

Harjutus 307. Panna järgnevas harjutuses sulgudes olevad sõnad õigesse käändesse.

1. Tehas vajab (vilunud) tööjõude.
2. Ta andis töö (noorem) meestele.
3. Ärge tehke (mõtlematu) tegusid!
4. Jalge all kahises palju (mahavarisenud) lehti.
5. Kingin selle raamatu (oma armas) sõbrale.
6. Kutse saadeti ka (tädi) Almale.
7. (Meie onu) Mihkilt tuli (minu vend) Toomale sünnipäevaks õnnitlustelegramm.

8. Lugesime seda huvitavat kirjeldust (ajakiri) «Nauka i Žizn».
 9. (Pealinn) Moskvaga tutvuda on meie kõigi soov. 10. (Vana aednik) Tõniselt saime pookoksi. 11. Sortsid tungisid (kangelase) Kalevipoja kallale. 12. Kas te loete järjekindlalt (ajakiri «Pioneer»)?

Ülesanne. Meenutada lisandi eraldamist komaga.

Harjutus 308. Leida punktiiri asemele parempoolsest tulbast õiged sõnad ja panna koma, kuhu vaja.

1. Tammsaare romaani ..... sünd- mustik on haarav.	A. Kitzbergi jutus- tuses
2. Kuulasime G. Ernesaksa ooperit	«Ainult unistus»
3. «Veli Hennus» ..... pilgatakse kodanlust.	J. Tamm oma ballaa- dis
4. Kas olete näinud «Pisuhända» .....?	eesti rahvajutu
5. Käisime «Vanemuise» teatris B. Kõrveri operetti ..... vaatamas.	«Kõrboja peremees»
6. Kõnelesime soome kangelasepo- sest	E. Vilde komöödiat
7. .... eesti muusikalist komöödiat on etendatud nii Tartus kui ka Tal- linnas.	«Tormide rand»
8. Õppisime pähe «Lauliku lapse- põlve»	«Kalevala»
9. .... «Odavad orjad» käsitleb rikka talupoja ahnust.	meie tuntud rahva- laulu
10. «Kullaketrajate» ..... aineil on loodud ballett.	«Rummu Jürit»

Ülesanne. Meenutada sihitise ja määruse käände olenevust nende põhisõnast (sõltuvust).

Harjutus 309. Tarvitada õiget vormi.

1. Seekord (sõitis, sõitsid) linna masina-traktorijaama direktor ja peamehhaanik. 2. Kaksteist tuli jagada (kolm). 3. Kolhoosirahvas (läks, läksid) rahvamajja. 4. Osa tütarlapsi (jäi, jäid) seina-

lehte kirjutama. 5. Kümme meie kolhoosi neidu (sõidab, sõidavad) laulukooriga Riiga. 6. Jutustaja kirjeldas (need sündmused) suure tõepärasusega. 7. Sellisel juhul (tuleb, tulevad) võistlused lõpetada. 8. Vead (tulevad, tuleks) parandada. 9. Meie klassi (juhataja) Reinmetsal on täna sünnipäev. 10. Ärge olge kadedad (teised inimesed)! 11. Seinä ääres (asetsevad, asetseb) kapp ja riiul. 12. Kas sõjaväkke läinud (vend) Tõnult on kirja tulnud? 13. Kohtasime oma (tuttav). 14. Mõnedele poistele (tuleksid, tuleks) anda uued teemad. 15. Kihnu saarele sõitsime (mootorpaat «Neptuun»). 16. (Õpilane) Katri Kaldnal oli kõige parem kirjand. 17. See ülesanne on (lehekülj 98). 18. Kas oled (tema) pahane?

3. Lausete liigid.

Harjutus 310. Harjutust lugedes nimetada iga lause juures, kas see on liht-, rind- või põimlause. Põimlause puhul määrata kõrvalause põhisõna.

Vaikus. Juba arvasid kütid, et nad on sattunud tühjale koopale ning peavad seegi kord saagita jääma. Kuid siis üsna äkki kostis koopast tasane urin. See oli kinnituseks, et metsaline puhkab sees. Urin muutus veelgi valjemaks ja koguni tigidaks, kuna aga meeste silmnägudel tekkis tõsidus. Käpikud heideti kiiresti käest ning kütid valmistusid palja käsi heitluisse minema.

Ja samas kuuldus murduvate okste ragin, lumi langes lahmakatena koopalt ning karu kargas välja. Ta oli tumepruun ja kasvult koguni nõnda suur, et kui ta end tagumistele jalgadele püsti ajas, siis ulatus ta kaugelt üle meeste peade. Nõnda suurt karu polnud isegi need vanad kütid ammu enam näinud. Kui ta oma lõuad pärani ajas, tungis hingeaur tal välkuvate kihvade vahelt pahinal välja. Ta sätendavates silmades vilkus aga metsik ning tige viha.

(E. Kippel.)

Harjutus 311. Moodustada koondlauseid, milles tarvitatakse erinevaid kirjavahemärke, kasutades korduvate lauseliikmetena järgnevaid sõnu:

kanad, pardid, haned, kalkunid; kitarr, mandoliin, viiul, tšello, kontrabass; haug, ahven, särg, säinas, latikas, turb, viidikas; ajalehed, ajakirjad, raamatud; «Seadusemees», «Tooma tohter», «Minu esimesed «triibulised»»; «Rahva Hää!», «Noorte Hää!», «Sirp ja Vasar», «Edasi».

Näidis. *Meie kolhoosides kasvatatakse järgmisi kodulinde: kanu, parte, hanesid ja kalkuneid. Kanu, parte, hanesid ja kalkuneid — kõiki neid kodulinde kasvatatakse meie kolhoosides.*

Harjutus 312. Liita lauserühmad, moodustades rind- ja põimlauseid, ning panna kirjavahemärgid.

1. Eesti NSV riigivapiks on sirbi ja vasara kujutus. See asub tõusva päikese kiirtes ja on piiratud pärjaga. Pärj koosneb vasakul kuuseokstest ja paremal rukkipeadest. 2. Pärja mõlemad pooled on põimitud punase lindiga. Sel on pealkiri eesti ja vene keeles: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Vapi allosas on «Eesti NSV» ja ülalosas viisnurk. 3. Ilus ning rõõmus oli kevadine loodus. Puud ilutsesid värskes lõhnavas lehtedes. Nad olid terve talve raagus külmetanud. 4. Põllud kattusid loksava orasega. Veel hiljuti magasid need valge lumevaiba all. Kõik kohad kajasid lindude rõõmsast laulust. 5. Õnnelikult jõudsid nad koju võõrailt radadelt. Sinna olid nad põgenenud sügisel pakase eest.

Harjutus 313. Laiendatud lihtlauseist moodustada rind- ja põimlauseid. Rindlause puhul kasutada igas lauses võimalikult eri sidesõna ja kirjavahemärki.

1. Koolivaheaja saabumisel sõitsid õpilased maale. 2. Enne päikese tõusu sõitsid kalurid merele mõrdu vaatama. 3. Kalad paati võetud, algas kojusõit. 4. Päikese helkides laineil ujus paat ranna poole. 5. Tugevast vastutuulest hoolimata jõuti kiiresti randa. 6. Sätendav koorem maha laaditud, anti see üle kalade vastuvõtupunkti.

Näidis. 1. Koolivaheaja saabumisel sõitsid õpilased maale. — a) *Õpilased sõitsid maale: oli saabunud koolivaheaeg.* b) *Kui oli saabunud koolivaheaeg, sõitsid õpilased maale.*

4. Otsene ja kaudne kõne.

Harjutus 314. Muuta otsene kõne kaudseks kõneks.

Sada hunt.

Poiss jooksis hirmunult metsast koju:

«Metsas oli sada hunt!»

Teised vastu:

«Mis sa nüüd räägid! See küll õige ei ole, vähenda ikka, vähenda!»

«No aga viiskümmend seal ikka oli: kõik mets kahises.»

«Ära ole rumal, nii palju hunte ei käi kunagi üheskoos. Vähenda ikka, vähenda!»

Poiss vaidleb vastu:

«Ega ma neid lugenud, kui mitte viiskümmend, siis kakskümmend viis ikka oli.»

«Ära aja tühja juttu! Vähenda ikka, vähenda!» ütlevad teised.

«Aga kümme hunti võis küll olla!» tõendab poiss.

«Ei olnud niigi palju. Vähenda, vähenda!»

«Aga viis hunt oli!» vaidleb poiss.

«Ei tea, kas oli viitki. Vähenda ikka veel!»

«Üks hunt võis ikka kindlasti olla,» ütleb poiss.

«Ehk ei olnud ühtki hunti.»

«Ega ma päris kindlasti tea ka, kas seal hunte oli või ei, aga seda ma küll kuulsin, et põõsas kahises.»

(Rahvajutt.)

5. Kirjavahemärgid.

Harjutus 315. Panna puuduvad kirjavahemärgid ning põhjendada nende tarvitamist. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid*.

A. Olga Lepešinskaja nõukogude õpetlase ja vana revolutsionääri nimi on tuntud kogu meie suurel kodumaal ja ka väljaspool meie kodumaat piire

Tema emale kuulus hulk kaevandusi vabrikuid ja tehaseid. Ent nähes ja mõistes kui halastamatult ekspluateeritakse neis töötavaid töölisi otsustas Olga Lepešinskaja katkestada sidemed koduga ja hakata elama omal käel teenides ise endale ülalpidamist

Samal ajal astus ta marksistlikku ringi asudes kogu oma noorusnuga revolutsioonilisele tööle mida juhtis Vladimir Iljitš Lenin

Olga Lepešinskaja kogu elu on lahutamatu seotud parteiga. Ta levitas leninlikku «Iskrat» abistas Sveitsis bolševikke-emigrante tegi agitatsioonitööd üliõpilaste ja tööliste hulgas. Hoolimata rasketest tingimustest pingutavast pörandalusest parteitööst väljasaatmistest või haigustest õppis ta pidevalt Tema unistuseks oli

teaduslik töö Erilist huvi tundis ta aga bioloogia vastu mis käsitleb küsimusi elust.

B. Kui Olga Lepešinskajal avanes lõpuks võimalus töötamiseks teaduslikul alal Moskva ülikoolis siis mõned vanameelsed professorid kohtlesid teda üleolevalt ning usaldamatusega öeldes pilkavalt Naiskommunist tahab ka teadlaseks saada Kuid neil ei õnnestunud murda tema vankumatut tahet Sihikindlus armastus teaduse ning rahva vastu aitasid O Lepešinskajal võita vaenlast ning purustada kodanlike õpetlaste teooriad Et end füüsiliselt karastada tegeles ta kaua spordiga 64 aasta vanusena täitis ta VTK normid.

Visa sihikindla teadusliku töö tulemusena lõi Olga Lepešinskaja uue õpetuse rakust See õpetus võimaldab uuel viisil lahendada elu tekkimise ja praktilise meditsiini küsimusi

Nõukogude inimesed hindavad kõrgelt Olga Lepešinskaja teaduslikke avastusi

Puuseemneid koguma

C. Peab kohe ütleva et puuseemnete kogumine oli niisugune töö mida Alaküla pioneerid polnud seni teinud ega näinud See pärast tekitas teade käbide kogumise pühapäevakust koolis suurt elevust

Juba varakult koguneti koolimajja et sealt üheskoos metsavaht Rähni juurde minna Tulid 2 salga poisid ja ka 1 salga tütarlapsed seega kõik Alaküla kooli pioneerid

Ilm oli väga ilus Öösel oli sadanud veidi värsket lund nüüd tundus kõik pidulikult puhtana Tuult peaaegu ei olnudki ja külma oli vaevalt paar kraadi

Mis niisuguse ilmaga viga puude otsa ronida arvas Maret esimese salga juht eeskujulik töökas tütarlaps

Minule meeldiks rohkem et puud kõiguksid ja mets kohiseks ütles Enn

Ega sa sinna kiikuma lähe lähed ju tööd tegema käbisid korjama meenutas Virve pikkade heledate patsidega tüdruk Aga kuidas sa neid kogud kui oksad su eest mööda vehivad ja sa ise pead hirmuga kinni hoidma et tuul ei tõstaks sind lendu

Jõuti metsavaht Rähni juurde kes oli juba väljas ja korraldas mingisuguseid ritvu ja konkse Kui ta tulijaid nägi muutus ta rõõmsaks ja hüüdis

Noh hakkame aga siis minema Suuremad mehed aitavad mul ehk neid sõjariistu kanda Ja ta näitas ritvadele mille otsa olid kinnitatud konksud ja imelikud käärid

Milleks neid konkse vaja on

Küll metsas näete vastas metsavaht Rähn ja andis tütarlastele mõned tühjad kartulikotid ise aga võttis õlale pika kitsa redeli

Harjutus 316. Tekst hoolikalt läbi lugeda, selgitada tundmata sõnade tähendus (vt. sõnastikku õpiku lõpus!) ja pärast seda kirjutada etteütlemise järgi.

Leninlikku elektrifitseerimisplaani viiakse edukalt ellu.

On möödunud ligi 40 aastat sellest ajast, kui VIII ülevenemaaline nõukogude kongress kinnitas V. I. Lenini initsiatiivil väljatöötatud plaani, mis nägi ette meie kodumaa sotsialistlikku ümberkujundamist rahvamajanduse laialdase elektrifitseerimise alusel — GOELRO plaani. Selle plaani kohaselt, mida Vladimir Iljitš nimetas partei teiseks programmiks, oli ette nähtud ehitada lähema 10—15 aasta jooksul 30 uut elektrijaama, kindlaks määratud koguvõimsusega 1,75 miljonit kilovatti.

«Noil mälestusväärseil päevil,» ütles elektrijaamade ministri asetäitja sm. Pavlenko jutuaajamisel TASS-i korrespondendiga, «kõlasid üle kogu maailma töörahva suure juhi ja õpetaja sõnad: «Kommunism — see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine!»»

Noor nõukogude vabariik astus tookord alles esimesi samme I maailmasõja läbi tekitatud purustuste likvideerimise teel. Nõukogude Venemaa vaenlased nimetasid GOELRO plaani bolševike fantaasiaks, kuid järgnevad aastad näitasid, et nõukogude rahvas, keda juhtis kommunistlik partei, suutis jagu saada raskustest. Viisaastakute ajal lasti meie maa eri piirkondades käiku kümned elektrijaamad. Spure Isamaasõja eel, 1940. aastal tootsid Nõukogude riigi elektrijaamad 25 korda rohkem elektrit, kui toodeti 1913. aastal. Sõjajärgseil aastail on nõukogude energeetikud partei ja Nõukogude valitsuse suure abiga suutnud lühikese aja jooksul taastada sõja ajal purustatud elektrijaamad ja on hakanud ehitama uusi. Lenini ideed — luua kommunismi materiaalne ja tehniline baas elektrifitseerimise alu-

sel — väljenduvad kujukalt partei XIX kongressi direktiivides. Tööstuses on hakatud laiemalt juurutama uusi elektrit nõudvaid tootmisprotsesse. Suurel Vene jõel Volgal ehitatakse võimsaid elektrijaamu. On hakatud ekspuuteerimā Siberi jõgede hüdroenergeetilisi ressursse. Ehitatakse Novosibirski hüdroelektrijaama Irtõšil. Selle jõe veerežiim võimaldab siin ehitada terve hüdroelektrijaamade kaskaadi.

LISA.

I. LISAHARJUTUSED.

1. Hääliku- ja vormiõpetus.

Harjutus 317. Kirjutada sedelikestele ja asetada tähestikuliselt järjekorda järgmised kirjanike nimed. Ühise nime puhul arvestada eesnime tähte.

A. Hint, A. Kitzberg, P. Vallak, E. Krusten, J. Barbarus, E. Kippel, A. Haava, E. Hiir, M. Gorki, V. Majakovski, A. Tolstoi, A. Fadejev, M. Šolohhov, K. Fedin, K. Simonov, V. Panova, V. Ažajev, S. Babajevski, F. Gladkov, P. Pavlenko, O. Gontšar, A. Upit, L. Tolstoi.

Harjutus 318. Koostada oma klassi õpilaste nimestik, milles nimed oleksid tähestikulises järjekorras.

Harjutus 319. Määrata täis- ja kaashäälikud.

Meid ühendab piiritu kodumaa pind
ning vabadus saadab me sammu.
Nüüd rahvaste vendlusest heliseb rind,
töö karastab jõudu ja rammu.

(J. Sütiste.)

Harjutus 320. Määrata sõnavälde.

Maja sõidab maanteel.

Suure hüdroelektrijaama tammi valmimisel kerkib jõe vee-
pind üsna tugevasti. Jõgi tõuseb tammi taga pikkamööda üle kal-

laste ja ujutab üle sadu tuhandeid hektareid maad. Kohad, kus asuvad külad ja isegi linnad, jäävad uue mere põhja.

Järelikult on tarvis juba varakult selle eest hoolitseda, et neid linnu ja külasid vee eest ära viia. Kuidas aga viia tuhandeid maju üle uude kohta, ilma et nad puruneksid?

Seda tehakse tugevate vintside abil. Erilised tõsteseadmed tõstavad terve maja üles ja asetavad ta platvormile. Platvorm omakorda asetseb rullidel. Nüüd tõmbavad vintsid neid platvormepalju kilomeetreid edasi sinna, kus maja uus asukoht on juba ette valmistatud.

Möödaminejad näevad ebatavalist vaatepilti: platvormid liiguvad mööda maanteed ja igaühel neist asetseb maja.

Harjutus 321. Määrata astmevaheldus, kirjutades sõrendatult trükitud tugeva astme sõnadele peale *t.* ja nõrga astme sõnadele *n.* Pealkirjaks: *Astmevaheldus.*

Puusepp lindude hulgas.

Kõik rähnid on kanged töömehed. Juba koidu ajal on nad liikvel. Vanemad puud on neile kõige armsamad, need on nende hõõvelpinkideks. Oma jalgade abil võivad nad tüve mööda üles-alla joosta; kaks varvast käivad neil ette-, kaks tahapoole. Rähni saba on lühike, aga sabasuled kõvad; tööd tehes tarvitab ta neid tooli asemel, toetudes nendele. Ta kõva nokk on peitlitaoline. Sellega raiub ta puukoore augu ja otsib siis koore alt usse, kes seal elutsevad. Neid on seal sadade kaupa: nad võivad puutüve nii ära uuristada, et oksad puuladvas ära kuivavad ja lehed närtsivad. Aednikud ja metsavahid ei näe neid usse ka siis, kui puu on kuivanud, aga rähn tuleb neile appi. Oma kõva nokaga lõhub ta vastu puutüve, nii et killud lendavad. Äkki jookseb ta teisele poole tüve ja vahib teraselt igasse prakku. Miks teeb ta nii? Mõtleb ta, et auk on puust juba läbi läinud? Ei. Ussid ehmusid ta kopsimisest ja ronisid teisele poole puud koore alt välja; neid tahab ta nüüd sealt tabada. Ta keel on pikk ja terav nagu nõel, kuid kisu-line; selle ajab ta kooreprakku ja toob sealt putukad välja ning pistab kõhtu. Augud, mis rähn puudesse teeb, saavad tihastele, kuldnokkadele ja teistele lindudele

elukorteriks, kuhu nad oma pesad teevad. Nii kannab rähn õigusega metsapuusepa nime. Oma pesale vajab ta suuremat auku, laastud kannab ta aga pesapuust eemale, et pahad poisid ta pesa üles ei leiaks.

(C. R. Jakobson.)

Harjutus 322. Määrata sõnaliigid (suuliselt).

Valmistume eksameiks.

Eksameiks valmistumisel pea kinni õpetaja poolt antud juhenditest. Pea meeles seda, et eksami abil pead saama tervikliku ning kujuka pildi igast õppeainest. Sinu ülesanne on osata aasta jooksul õpitud fakte kasutada, kui on tarvis anda vastust mõnele laialdasemale küsimusele.

Sageli tehakse nii, et hakatakse eksamiks õppima piletite järgi, see on, püütakse ära õppida vastused igale üksikule piletile eraldi. See ei ole õige. Piletites on küsimused segi paisatud, mistõttu õpitakse iga mõiste, iga teema ja isegi alateema eraldatuna kogu ülejäänud õppematerjalist.

Õpilase peas peab aga kõik olema kindlas järjekorras, iga teema ja iga fakt peab olema seoses teisega.

Sellepärast kirjuta kõik piletite teemad ja küsimused enne sellises järjekorras ümber, nagu nad on aasta jooksul läbi võetud, ja alles siis hakka kordama.

Korrates juba õpitud materjali püüa teha nii, et leiaksid ka siin midagi uut. Näiteks korrates grammatikareegleid, on vaja iga kord leida uusi lauseid, mis käivad antud reegli kohta.

Harjutus 323. Määrata sõnaliigid.

Suur vene keel.

A. Nõukogude rahvas ehitab kommunismi. Sellest hiiglaslikust ehitustööst võtavad osa kõik rahvad, kes elavad meie suures kodumaal. Kommunismi ehitavate rahvaste vahelise suhtlemise keeleks on vene keel. Vene keeles vahetavad nõukogude rahvad oma mõtteid ja saavutavad vastastikuse mõistmise. Venelane ja eestlane, ukrainlane ja valgevenelane, kasahh ja grusiinlane, usbekk ja lätlane, tatarlane ja leedulane võivad edukalt lahendada mitmesuguseid küsimusi tänu sellele, et nad oskavad

vene keelt. Pole liialdus, kui väidame, et vene keel on kommunismi ehitava maa suhtlemise keel ja sellepärast on vajalik selle keele selgeksõppimine. Tahame ju kõik kasvada aktiivseiks kommunistiehitajaiks.

Kommunistiehitaja ei tule toime oma suurte ülesannetega ilma teaduseta. Koolis õpivadki meie noored teaduste aluseid.

Vene teadus on maailma eesrindlikem teadus. Nõukogude teadus, kasutades kõike väärtuslikku, mida on andnud vene teadus, on jõudnud juhtivale kohale inimühiskonnas. Kuidas saab omandada teaduse saavutuste tippe vene keelt oskamata? See on võimatu. Seepärast on vajalik, et tunneksime vene keelt põhjalikult.

B. Vene keeles on loodud maailma eesrindlikem kirjandus. Selle saavutustele tuginedes kasvas ja arenes nõukogude kirjandus, millele oma väärtuselt pole võrdset maailmas.

Me nõustume värssidega, mis kirjutas suur nõukogude poet Vladimir Majakovski, kes ütles:

*Kui oleksin neeger ma,
vanemas eas,
ka siis
ma ei puhkaks seni,
kui vene keel selge on,
kuna ma tean,
seda keelt
on rääkinud Lenin.*

Kui me aru saame vene keele tähtsusest, siis ei karda me raskusi tema omandamisel, sest teadlik suhtumine mistahes ülesandesse kergendab ja kiirendab selle lahendamist.

Harjutus 324. Moodustada peakäanded järgnevaist sõnadest, esitades need nõutavas järjekorras. Põhikäändeile joon alla tõmata.

Tädi, ohvitser, roosa, vihik, sipelgas, õpilane, sepp, sõber, keel, vars, tütar, liige.

Harjutus 325. Määrata tabeli järgi (vt. raamatu lõpus!) järgnevate sõnade tüüpsõna ja peakäanded. Peakirjaks: *Tüüpsõna ja peakäanded.*

Või, konduktor, voodi, tädi, suu, palju, süsi, süü, värten, vaba, Leningrad (ains.), suur, šeff.

N ä i d i s. *Valimine (õpilane), valimise, valimist, valimisesse e. valimisse, valimiste, valimist, valimistesse.*

Harjutus 326. Panna sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse.

1. Laud oli täis (pott, kauss, taldrik, lusikas, nuga ja kahvel).
2. Vaatlesime (album), milles oli palju (pilt). 3. Nõukogudemaal on palju (suur mets). 4. Läbisime (mitmed metsatukad), kus kasvab (kuusk, mänd, kask, pärn, lepp ja paju). 5. Nägime (küps vili), (suur jõgi), (vaikne järv), (lai luht). 6. Sadamas seisis hulk (laev), mis tõid meie linna (kaup). 7. Lõigati (oder, rukis ja kaer). 8. Loomaaias nägime (näotu pikakoivaline kühmiksiga, salalik šaakal, pikakaelaline kaelkirjak, jaanalind, triibuline sebra, nõtkes gasell ja uhke põder). 9. Ostsime poest (ümbrik, pliiats, sulg, vihik ja joonistusblokk). 10. Kioskis oli müüa (apelsin, sidrun, pähkel ja õun). 11. Külastasime ka (muuseum). 12. Pimedusest viirastus poisile (julm lõust).

Harjutus 327. Panna sulgudes olevad sõnad vastavalt mitmuse või ainsuse osastavasse käändesse.

Mets see laulab (kõrged mastid),
aurikute (rasked lastid),
(liiprid, sindlid, sarikad).
(Väiksed nurmepealsed majad),

(Uued valgusküllad koolid),
palju (kapid, voodid, toolid).
Ja nii palju (töökad lauad),
mille ääres mõte haudub
(imeasjad) ilmale.

Mets see laulab (krabisev)
(siidjas, valge, kabisev),
või ka (kare ja hall)
kirjatähe (kandja kallis)
(paber ja raamat).

(D. Vaarandi.)

Harjutus 328. Määrata tüüpsõna ja peakäanded. Pealkirjaks: *Peakäanded*.

Eesrindlik, partei, saadik, kombain, organ, töövõit, propaganda, rajoon, töötaja, ämber, tööprotsess, viisaastak, sekretär, käsi, õis, vari, foto, vares, turvas, kaevur, revolutsioon.

Harjutus 329. Panna järgnevad pärisnimed omastavasse, osastavasse ja alaleütlevasse käändesse. Pealkirjaks: *Pärisnimede käänamine*.

Puškin, Nekrassov, Kolumbus, Mägi, Kallas, Kalda, Kuibõšev, Varssavi, Faehlmann, Raud, Shakespeare (loe: šEEKSPIIR), Võru, Kreutzwald, Krõlov, Lermontov, Don, Volga, Jõgi, Kirov, Kar-taago, Gogol, Aserbaidžan, Jüris, Jürine, Kadak, Kadakas, Versailles (loe: versai).

Harjutus 330. Lugeda järgnevaid arvusid:

37., 49, 51., XII, XLVI, 25, 176, 341., 528, 105., CIV, 301, 302., 1002, 1003., 1816., 1861.

Harjutus 331. a) Väljendada arvsõnadega ja käänata ainsuse peakäändeis: 30, 425., 848, 915., 1034, 1968., 1958.

b) Kirjutada volikiri lisas toodud andmeil.

Harjutus 332. a) Moodustada *mina* — *ma*, *sina* — *sa*, *tema* — *ta* tarvitamiseks iga sõna kohta lause.

b) Moodustada lauseid *üksteise* — *teineteise* tarvitamiseks kummagi sõna kohta üks lause; *enese* — *oma* tarvitamiseks kummagi sõna kohta kaks lauset.

Harjutus 333. Käänata (*suuliselt*) asesõnu *keegi*, *miski*, *kumbki*, *mingi*, *ükski* ainsuse kuues käändes.

Harjutus 334. Moodustada asesõnade *keegi*, *ükski*, *miski*, *kumbki*, *mingi* kasutamiseks kohakäändeis igaühe kohta kaks lauset.

Harjutus 335. Tegusõna vormide tabeli järgi (*vt. lisa!*) kirjutada kõik vormid sõnadest *pakkima* ja *ruttama*.

Harjutus 336. Määrata tegusõna vorm ja märkida see lühendina sõna järel sulgudesse (tegumood — tgm., kõneviis — knv., olevik — ol., minevik — min., isik — is. jne.).

Jagati, jagataks, ei kerki, saadaksime, ei aeta, mõtisklesite, oli treitud, ei olnud tekkinud, ei olevat tulnud, oleksime mänginud, ära räägi, ei olevat näinud.

Harjutus 337. Määrata tüüpsõna ja peavormid, kasutades vajaduse korral vastavat tabelit (*vt. lisa!*).

Keema, keetma; laskma, laskuma; käänama, käänduma; naerma, naeratama; müüma, müütama; põdema, põetama; kaduma, kaotama; liikuma, liigutama, liiklema; tõmbuma, tõmblema; laduma, laotama; viskama, visklema; sööma, sööbima; käima, käivitama; ununema, unustama.

Harjutus 338. Tegusõnad tekstist välja kirjutada tabeli vastasse lahtrisse ning tunnustele ja muutelõppudele joon alla tõmmata.

Pööre	Arv	Kõneviis	Aeg	Tegumood	Tegevusnimi	Kesksõna
Tahan —	pidid —	loeksin —	viskas —	tõtati —	käärima —	jäänud —

Kord tabas Marta poisid raudteelt, kui need parajasti roopamutrit püüdsid lahti keerata.

«Kas te ei tea, et niiviisi võib rongiõnnetus juhtuda ja inimesed võivad surma saada, teid aga pannakse selle eest vangis?»

«Kord oli Moskva tee peal õnnetus. Vedur kraavis, vagunid maas, kõik puru, väga uhke oli,» seletas Ljonka suure vaimustusega.

«Kus oli ikka mutreid ja värki. Korjasime mitu kotitäit,» lisis Senka omalt poolt.

Marta pidas aru. Vaatamata igasugustele tempudele olid poistel siiski armsad näod ja nad meenutasid Kullimaja lapsi. Marta tahtis nendega sõbraks saada, aga kuidas? Tal tuli hea mõte.

«Teate, poisid, läheme õige barakkide juurde laastude järele.»

«Mis me laastudega teeme?» küsis Ljonka.

«Kütate ahju,» vastas Marta.

«Kes see soojaga kütab?» imestas Senka.

«Aga talvel?»

Senka löi käega.

«Tali on mägede taga. Kui külm peale pressib ja väga näpistab, küll siis vana veab kuskilt mõne puunoti kohale ja soojust on ülearugi.»

«Aga tulge mulle appi. Näete ja kuulete rohkem huvitavat kui mõnel rongiõnnetusel.»

(E. Rängel.)

Harjutus 339. Panna sulgudes olevad tegusõnad nõutavasse isikulise tegumoe vormi.

«Lõuna (olema — k. kv. ol. ains. 3. p.) veel kaugel, (võtma — ksk. kv. ol. ains. 2. p.) pisut leiba keha karastuseks.» Vaenelaps (näsimä — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.) kuivanud palukest, mis magusam kui sai (maitsema — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.). Ta (tundma — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.) sedamaid jõudu kätes (kasvama — v-kesksõna osastav). Sant (ütleva — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.): «Sul vaesel (võima — k. kv. ol. mitm. 3. p.) käed küll (väsima — nud-kesksõna) (olema — da-teg.) ühtepuhku rasket kivi ümber (ajama — des-vorm). Tütarlaps (vaatama — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.) kahtlevalt vanataadi silmi, nagu (olema tahtma — ting. kv. täismin. ains. 3. p.) (tunnistama — da-teg.), kas küsimine tõsi või pilkamine (pidama — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.) olema; ja kui ta näo lahke ja tõsise (leidma — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.), siis (kostma — k. kv. lihtmin. ains. 3. p.) ta: «Kes vaeselapse kätest lugu (pidama — k. kv. ol. ains. 3. p.)! Veri (olema — k. kv. ol. ains. 3. p.) alati küünte all ja malk (mõõtma — k. kv. ol. ains. 3. p.) selga, kui nii palju (jõudma — k. kv. ol. eitav k.) teha, kui perenaine (tahtma — k. kv. ol. ains. 3. p.).»

Harjutus 340. Moodustada järgnevaist tegusõnadest umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku eitav vorm ja kasutada neid lauseis. Pealkirjaks: *Umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku eitav vorm.*

Vaatama, saatma, kõnelema, küsima, jooma, nägema, müüma, kandma, võimlema, lööma, tulema, andma, panema, hüplema, mehhaniseerima, rakendama, jõudma, viima, naerma.

Näidis. Sööma — ei sööda. Poolvalminud õunu ei sööda. Kirjutama — ei kirjutata. Ei kirjutata raamatuisse, vaid vihkuisse.

Harjutus 341. Panna sulgudes olevad sõnad isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtminevikku.

1. Ma (mõtleva) oma ülesandele. 2. Aadu (hakkama) minema. 3. Lapsed (hüppama) ja (kargama) rõõmu pärast. 4. Miks sa (tõrelema) nendega? 5. Poisid (kõnelema) elust pioneerilaagris. 6. Anne (laskma) jänese puurist välja. 7. Nii kui jänes vabadasse (pääsema), (jooksma) ta aeda. 8. Elo (pesema) enne sööki käsi. 9. Eile (surema) tema vanaema. 11. Mehed (panema) saapad jalga, (tõmbama) mantlid selga ja (tõttama) jõe äärde.

Harjutus 342. Määrata järgnevate tegusõnade tüüpsõna ja peavormid. Pealkirjaks: *Tegusõna peavormid.*

Kasutama, lubama, viima, siduma, tõmbama, suurenema, kuulma, seadma, kogeleva, kaduma, kirjeldama, tegeleva, müüma, pesema, naerma, hukkuma, looma, kahisema, tekkima.

Harjutus 343. Määrata tegusõna vorm. Pealkirjaks: *Tegusõna vorm.*

«Pea kinni, Ivo!» müristas korraga ta seljataga üks hääl, mis vapralt mehe värisema pani. Ta andis hobusele kannuseid.

«Pea kinni, jänespüks!» hüüdis Gabriel talle järele kihutades. «Sa ei pääse minu käest, sest mul on parem hobune. Ma pistan sulle mõõga kuklasse, kui sa vastu ei hakka.»

Ivo pööras järsku hobuse ümber ja seisatas.

«Mis sa minust tahad?» urises ta läbi hammaste.

«Ma toon sulle terviseid teisest maailmast, kus üht meist täna oodatakse,» vastas Gabriel. «Valmista end teele, sest kord võib niisama hästi sinu kui minu kätte tulla.»

«Ma ei taha sinuga võidelda, sest sa ei ole inimene, sa oled tont.»

«Kas mäletad veel, kuidas ma tondiks sain?» naeris Gabriel mõrult. «Kuidas see lugu oli? Kas ma põgenesin või langesin ausas kahevõitluses sinu käe läbi, nagu sa Agnes von Mönnikhusenile oled ütelnud?»

«Kust sa seda tead?»

«See on ju tontide eesõigus, et nad igasse kohta sisse pääsevad...»

(E. Bornhöhe.)

N ä i d i s. «Pea (is. tm. ksk. kv. ol. ains. 2. p.) kinni, Ivo!» müristas (is. tm. k. kv. lihtmin. ains. 3. p.) korraga ta seljataga üks

hää, mis *vapra mehe värisema* (ma-tegevusnimi) *pani* (is. tm. k. kv. lihtmin. ains. 3. p.).

Harjutus 344. Määrata sõnaliik ja vorm.

Palgapäeval kogunes kontorisse palju igasuguseid inimesi, keda poisid polnud varem näinudki. Oli suitsune ja kärarikas. Kostis naeru ja lõõpimist, vahel sekka ka asjalikku õiendamist, et: «Kuidas nii? Kas siis normid on vahepeal muutunud?»... «Mis te räägite? Vaadake tariife,» ja muud säärast, mis kõik oli uus ja väga põnev.

Võiks öelda rohkemgi — kõik tundus olevat lausa pidulik. Või tuli see sellest, et Volli ja Sulev olid juba hommikust saadik vastavalt häälestatud? Riided niiviisi selga valitud, et lase või kohe peole. Täna tundus, et nende omavahelised suhtedki olid hoopis teiseks muutunud. Vanad arved jäid kuhugi kaugustesse ja viimaste kokkuvõtete ning eelkalkulatsioonide tegemisel puhkenud väikesed vaidlused olid ühiste huvidega seotud inimeste vaidlused.

«Kas läheme ka järjekorda?» küsis Sulev.

«Ootame, meil aega on. Lõpparve.» (V. Gross.)

N ä i d i s. *Palgapäeval* (n. ains. alalütl.) *kogunes* (t. is. tm. k. kv. lihtmin. ains. 3. p.) *kontorisse* (n. ains. siss.) *palju* (as.) *igasuguseid* (as. mitm. os.) *inimesi* (n. mitm. os.), *keda* (as. ains. os.) *poisid* (n. mitm. nim.) *polnud varem* (m.) *näinudki* (t. is. tm. k. kv. ennemin. mitm. 3. p. eitav vorm).

2. Õigekirjutus.

Harjutus 345. Kirjutada + asemele *b* või *p*, = asemele *d* või *t* ja — asemele *g* või *k*, nagu on nõutav. Moodustada antud sõnadest lauseid (suuliselt).

Hüü=sin, loo=sid, ül=se, lii—sed, võ=sid, la+sed, kär+sed, tä+sed, re=ked, püü=sime, kur=sid, kau=sed, hoo—sad, saa==sid, an=sid, rau=sed, suu=sin, kar=sime, mur=sin, ar—selt, ül=sus, an=ke, uu=sed.

Harjutus 346. Liita järgnevaile sõnadele *-ki* või *-gi* ja moodustada neist lauseid (suuliselt).

Leib, laty, šeff, garaaz, lehm, kepp, šokolaad, presiidium, zoo-
loog, delegaat, virtuoos, alkohol, tahm, kabinet, vihm, laud, laul,
dušš, geograaf, kompvek.

Harjutus 347. Silbitada sõnad järgnevas tekstis. Pealkirjaks: *Silbitamine.*

Imestuses jääb võõras vaataja lõikavast külmast hoolimata silmapilguks järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis põrin, nagu sõidaks Kalev kuuehobuse-saanis raksudes üle jää. See on soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. Ei, see on liikumatult kühmus, tormisel sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käib, ja otse vaataja jalgade kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips noolotse üles järvele. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni järel on ta lai pragu.

(J. Liiv.)

Harjutus 348. Kirjutada sõnad suure või väikese algustähega, juhtides eriti tähelepanu sõna nõukogude kirjutamisele. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht.*

1. Üleliiduline (L, l)eninlik (K, k)ommunistlik (N, n)oorsooühing on eesrindliku (N, n)õukogude noorsoo massiorganisatsioon. 2. Mitte asjata ei nimetata (K, k)ommunistlikku (N, n)oorsooühingut (N, n)õukogude riigi kaadrite sepikojaks. 3. Võitlus (N, n)õukogude võimu eest nõudis (E, e)esti töörahvalt suuri ohvreid. 4. Nõukogude (L, l)iidu rahuarmastav välispoliitika väljendab (N, n)õukogude rahva siirast rahutahet. 5. Riigivõimuorganeiks (K, k)raides, (O, o)blastites, (A, a)utonomsetes (O, o)blastites, (R, r)ahvusriigikondades, rajoonides, linnades ja küldes on töötajate poolt valitud (T, t)ööraha (S, s)aadikute (N, n)õukogud. 6. Töölisklassile kuulub juhtiv osa (N, n)õukogude (R, r)iigis. 7. Maailma eesrindlikemad inimesed on (N, n)õukogude inimesed. 8. Alles (N, n)õukogude korra tingimustes on toimunud põhjalik murrang ka (E, e)esti rahva eepose (K, k)alevipoeg käsitluses ja hindamises. 9. Sõjajärgsel perioodil on (N, n)õukogude kirjandus ja kunst teinud suuri edusamme.

Harjutus 349. Kirjutada sõnad suure või väikese algustähega ja anda suuline põhjendus. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht.*

A. Ööl vastu 25. oktoobrit 1917. aastal kuulutas kahurite mürin ristleja «(A, a)urora» pardalt uue ajastu, (S, s)uure (S, s)otsialistliku (O, o)ktoobrirevolutsiooni ajastu algust, kuulutas esimese tööliste ja talupoegade (S, s)otsialistliku (R, r)iigi sündi. Suure (V, v)enemaa proletariaadiga läks ka (E, e)esti töö-

rahvas otsustavale rünnakule vana maailma vastu, kehtestas (B, b)olševike (P, p)artei juhtimisel (E, e)estis (N, n)õukogude korra. Kuid välismaiste interventide kaasabil õnnestus kodanlusel lüüa noor (N, n)õukogude (V, v)abariik (E, e)estis, seada võimule rahva poolt vihatud klikivalitsus.

Need aastad kodanliku kliki rõhumise all olid äärmiselt rasked (E, e)esti rahva elus. Ent revolutsiooniideed, sotsialistlikud ideed ei kustunud, vaid süvenesid üha ning kasvasid 1940. aasta (J, j)uunipöördeks, kus rahvas ise haaras võimu enda kätte. Eesti sai võrdõiguslikuks liikmeks (N, n)õukogude (L, l)iidu rahvaste suures peres. Eesti rahva ajaloos pöörati uus lehekülg, asus uuele tõusuteele ka (N, n)õukogude (E, e)esti tööstus.

B. Kommunistlik (N, n)oorsooühing, kommunistliku (P, p)artei ustav abiline ja võitlusreserv, tähistas 1958. aastal oma 40. aastapäeva. Nõukogudemaa õnnelik noorus, kogu (N, n)õukogude rahvas elas sellele tähtpäevale kaasa. Miljonid noored (R, r)ahvademokraatia maades, kogu (M, m)ailma demokraatlik noorsugu saatis (Ü, ü)leliidulisele (L, l)eninlikule (K, k)ommunistlikule (N, n)oorsooühingule oma parimad soovid.

Kommunistliku (N, n)oorsooühingu on loonud (K, k)ommunistlik (P, p)artei. Ta loodi võitluses (N, n)õukogude võimu rajamise ja kindlustamise eest. 30. oktoobrit 1918. aastal, päeva, mil avati (V, v)enemaa (K, k)ommunistliku (N, n)oorsooühingu I (K, k)ongress Moskvas, peetakse (K, k)ommunistliku (N, n)oorsooühingu rajamise päevaks.

Kõrged autasud — 2 Lenini ordenit, (P, p)unalipu ja (T, t)ööpunalipu orden — on üldrahvalik tunnustus (K, k)ommunistliku (N, n)oorsooühingu teenete eest. Igaveseks jääb (N, n)õukogude rahva mällu püsima mälestus 28 kaardiväelasest-(P, p)anfiilovlastest.

C. 1. «Olen uhke, et töölisrahvas, (K, k)ommunistide (P, p)artei ja (N, n)õukogude haritlaskond tunnistavad minu töö kasulikuks» (*Gorki*). 2. Teine (M, m)ailmasõda oli suureks katsumuseks noorele paljurahvuselisele (N, n)õukogude riigile. 3. Läti NSV (Ü, ü)lemnõukogu (P, p)resiidium andis välja seadluse (L, l)äti rajoonide, linnade, alevite ja külade (T, t)ööraha (S, s)aadikute (N, n)õukogude valimiste läbiviimise kohta. 4. Läti okupeerimata osas pandi (N, n)õukogude võim kehtima 1917. a. (O, o)ktoobris. 5. Olga Lepešinskaja, (B, b)ioolooiateaduste (P, p)rofessori teaduslikke avastusi on (N, n)õukogude (V, v)alitsus hinnanud kõr-

gelt. 6. Koos (N, n)õukogude rahvaga võitleb rahu eest kogu progressiivne inimkond. 7. Suure (I, i)samaasõja ajal (N, n)õukogude tagalas olles kirjutas kirjanik A. Jakobson rea jutustusi. 8. Sõjajärgseil aastail on (N, n)õukogude noored teinud loova töö tõelisi imesid. 9. Kogu meie suurel (K, k)odumaal on tuhandeid (N, n)õukogude koole, kus töötavad eesrindlikud (N, n)õukogude õpetajad.

Harjutus 350. Panna punktiiri asemele sobiv pärisnimi või pärisnimest saadud omadussõna ja seletada selle kirjutamist. Pealkirjaks: *Suur ja väike algustäht*.

1. Indrek käis ..... vaatamas ooperit ..... 2. Mari tõi raamatukogust B. Polevoi teose ..... 3. Ekskursandid käisid ka Bulgaaria pealinnas ..... 4. Meil käivad mitmed ajalehed ja ajakirjad: .....
..... 5. Kas te olete näinud A. Jakobsoni näidendit .....? 6. Kas te olete söönud ..... kilu, ... vorsti, sõitnud ..... kelguga, lebanud ..... diivanil? 7. Külalised jõid ..... teed ja ..... veini. 8. Ümber Euroopa reisijad käisid ..... pealinnas Stokholmis, Taani pealinnas ....., ... pealinnas Pariisis, Itaalia pealinnas ..... 9. Aili käib Pärnu ..... VIII klassis. 10. Öppeaasta jooksul on meil järgmised pühad ja tähtpäevad: .....
.....

Harjutus 351. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja anda suuline põhjendus. Pealkirjaks: *Liitkäändsõnad*.

A. (Oktoobri revolutsiooni) (aasta päeva eelne) sotsialistlik võistlus on haaranud kogu (masinaehitus tehase). (Mehhaanika osakonnast), mille kõrgete sammaste vahele kinnitatud (kuld tähelised) loosungid kutsuvad töölisi, insenere ja tehnikuid üles töötama rahu heaks, kostab (masinate mürin). Treialite, freesijate ja puurijate (töö näitajad) kõnelevad siin valitsevast (töö vaimustusest). «Meie (töö võidud) on Oktoobri auks,» ütlevad (töö veteranid). Praegu saavutatakse igas käitises (tootmis võite). Eesrindlase (töö pingil) asetsevale tahvlikesele on märgitud 360%. (Mehhaanika osakond) tervikuna võttis endale kohustuse täita (kuu plaan) (150 protsendiliselt), sealjuures säästa (elektri energiat) ja anda (kõrge kvaliteedilist) toodangut.

B. (J. Tombi nimeline Kesk kultuuri hoone) oli tulvil (keha kultuurlasi). Siin toimus (võidu tähiste) üleandmine mitme suure (spordi ürituse), esmajoones VTK (mitme võistluse) võitjaile. (Septembri kuus) oli see võistlus (jooksu krossiga) lõppenud.

Võitnud kollektiive, kellele anti üle (ränd punalipud), tervitati kestvate (kiidu avaldustega).

Harjutus 352. Parempoolses tulbas oleva tegusõna juurde võtta vasakpoolses tulbast sobivad sõnad ja nimetada üks kokku- ning üks lahkukirjutatav vorm.

välja	minema
ära	maksma
sisse	sõitma
juurde	võtma
üle	viima
mööda	

N ä i d i s. *Välja minema — väljaläinud (summa), välja minnes, välja maksma — väljamakstud (palk), välja maksmast.*

Harjutus 353. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja öelda põhjendus. Pealkirjaks: *Liitsõna*.

1. Kolhoosnikuid oli hulgaliselt (kokku tulnud). 2. Üliõpilase teaduslik ettekanne on alles puhtalt (ümber kirjutamata). 3. Kolhoosides, kus keskused on (välja planeeritud), alustatakse kevadel (viljapuu ja marja aedade) rajamist. 4. ÜLKNÜ peab (kaasa aitama) demokraatliku ja (imperialismi vastase) leeri jõudude tugevdamisele. 5. Kodanluse võimu ajal oli arstiabi (äri asjaks) ja seetõttu (kätte saadav) ainult rikkaille. 6. (Pärani jäetud) aknast, millele oli (ette riputatud) halli-musta triipu välitekk, puhus sisse tuult. 7. Tõsisemalt kui kunagi varem on iga helilooja (ette kerkinud) (rahva läheduse) probleem. 8. Tehtud tööle (tagasi vaadates) võis saavutatuga (rahule jääda). 9. Toodangut on vaja (kahe kordistada). 10. (Ette loetud) projekt võeti (pealt kuulajate) poolt vastu. 11. (Maha kukkunud) õunad — neid oli sügistuules palju (maha kukkunud) — tuleb kokku korjata kuivatamiseks.

Harjutus 354. Lugeda harjutus ja öelda, kas sulgudes olevad sõnad kirjutatakse kokku või lahku. Pealkirjaks: *Liitsõnad*.

Väljast kostis (õue värava) kriiksumine ja Vanja hüppas üles: «Taat ja memm tulevad!»

Sel õhtul kogunes kogu Makaveide pere suure (männi puust) (laua taha), mille pinnal paistis selgesti (puu toimeline) muster. Ka (Mamõra taat) oli tulnud ja paar (naabri naist) sosistasid

(ahju suu paistel). Vana Makavei avas ise (poja kirja), (sang raamidega) prillid ninal, habe hoolikalt (laiali soetud).

Ta luges (kõmiseva häälega).

«Tervitan lähenevate Suure (Oktoobri revolutsiooni) (pühade puhul). Laman (Leningradi haiglas), olen juba paranemisel. Igat-sen nii väga teid näha, silitada Olga (valget peakest), vaadata Maksimi (tõiseid silmi). Kuid see tuleb (edasi lükata), — võitlus on tarvis (võiduka lõpuni) viia. Elage hästi — nägemiseni.»

(Suures ruumis) oli korruga väga vaikseks jäänud. Ainult (vana ema) ohkas tasakesi:

«Jah, oleks keegi, viiks talle terviseid ja õnne.»

Maksim istus just kõrgel (pingil vilkuva) väikese (lambi varjus). See oli hea, sest ta põsed hakkasid korruga õhetama, temas tõusis nagu (kohisev laine) üks otsus.

«Mina lähen,» lausus ta korruga (püsti tõustes).

Kõik vaatasid (tema poole). Ta näis (väikeste õdede) ja (venna silmis) nagu korruga palju (suuremaks kasvanud), (mehisemaks sirgunud). Väike Olga kiljatas:

«Maksim läheb... Maksim läheb!»

See oli (Mamõra taat), kes pärast (hetkelist vaikust) kõhatas ning lausus:

«(Seda viisi) võikski see olla. Viigu Maksim siit kaugest põh-jast ka (meie eest) (vahvatele võitlejatele) Suure (Oktoobri püha) tervitusi. Meie otsime ka (iga üks) midagi kingiks. Ei tohi unustada neid, kes kaitsevad meie (kodu maa vabadust).»

(Kolm päeva) hiljem sõitiski Maksim (palgi vooridega) mööda (härmatanud teed) lähemasse jaama.

(E. Männik.)

3. Lause- ja kirjavahemärkide õpetus.

Harjutus 355. Punktiiri asemele panna sobivad lauseliikmed ja analüüsida laused. Pealkirjaks: *Lauseanalüüs*.

1. Esimees sõitis ..... 2. Ta ostis endale ..... 3. Meie rajooni keskus ..... on 15 km kaugel. 4. .... kool on tuntud ..... naturalistide hea töö poolest. 5. .... poisse ..... aias. 6. Rühm tütarlapsi ..... peenraid. 7. .... direktoril on auto ..... 8. .... töid ära jätta kunagi pooleli. 9. Hingake kopsudesse ..... õhku! 10. Ta ..... ei jõudnud enam ..... sammu astuda.

Harjutus 356. Panna alus mitmuse nimetavasse ja osastavasse, vajaduse korral muutes öeldise vormi. Alusele üks ja öeldisele kaks joont alla tõmmata. Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine.*

1. Lind laulab koplis.
2. Pilv oli taevas.
3. Eemalt paistis majakatus.
4. Käbi kukub kännu juurde.
5. Poiss ronis okslikule puule.
6. Sahtlis oli kiri.
7. Lind istub oksal.
8. Pioneer läks koondusele.
9. Metsast kostis laul.
10. Rõõmsalt vulises kevadel ojake.

N ä i d i s. Linnud laulavad koplis. Linde laulab koplis.

Harjutus 357. Valida vasakpoolses tulbas oleva lauseosa juurde sobiv jätk parempoolses tulbast ja anda vastav seletus. Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine.*

1. Salk mehi	läksime teatrisse.
2. Ait ja laut	kasvasid ukse ees.
3. Mina ja sina	läksid spordivõistlusele.
4. Mänguasju	laskub kaevandusse.
5. Kolm õpilast	olid uued.
6. Küsimused	olid portfellis.
7. Kuusk ja kask	puudus koolist.
8. Raamat ja vihik	oli laual.
9. Ekskursante	olid rasked.
10. Muist õpilasi	tuli laevalt maha.

Harjutus 358. Valida parempoolses tulbast punktiiri asemele sobivad sõnad, panna need õigesse käändesse ning eraldada komaga, kui vaja. Pealkirjaks: *Lisandi ühildumine ja kirjavahe-märgid.*

1. Aime loeb ..... «Pilt ja Sõna».	romaan «Tuuline rand»
2. Kas oled näinud ..... Antsu?	aurulaev «Pobeda»
3. Ema luges	meie pealinna parim ho-
4. Sõitsime ..... üle väina.	tell «Central»
5. Külalised Indoneesiast peatu-	õeksed Pihlakad
sid	kino «Pioneer»
6. .... etendub film «Noorus».	tädi Agnes
7. Sain paki ..... Leidalt.	vend
8. .... R. Sirgelt ilmus uus romaan.	ajakiri
9. Jutustage midagi	oma öde
10. Kas olete ..... kirja saanud.	tuntud kirjanik

Harjutus 359. Leida lisand ja üte ning nimetada nende kirja-
vahemärgid.

1. Koos oma õemehega Pauli isaga katsusid nad üle idapiiri pääseda. (*J. Semper.*) 2. «No mis sa metsaline ometi lennutad seda lapsukest!» (*Fr. Tuglas.*) 3. Nende peamees vallakirjutaja Kask kirjutage esimeseks. (*E. Vilde.*) 4. Ta oli juba jooksul, aga siis lendas tuvike rumal loom ise lakast otse ta suhu. (*Fr. Tuglas.*) 5. Mis head on sul mu armas rääkida? (*E. Särgava.*) 6. Ja sina vanamees küsid veel ja imestad. (*O. Luts.*) 7. Vana Nukrus Olga isa parandab saapaid. (*O. Luts.*) 8. «Noh Laes kuidas Kurgurahu otsas oli?» küsis Laiakivi Kusti. (*A. Hint.*) 9. Meie vennad kolmekesi vanemate vaesedlapsed peame taadi käsku püüdma tõrkumata toimetada. (*Fr. R. Kreutzwald.*) 10. «Kadri kas kuuled?» ahastas Tiiu. (*E. Vilde.*) 11. Hain sa oled kuldaväärt poiss ja su isa on kuldaväärt mees. (*J. Liiv.*) 12. Ega tema Joosepi ema ei tea, kas see tõsi on või vale. (*O. Luts.*) 13. Oli Ristor tühipaljas teopoiss kolmeaastase sälu võttis selga. (*Fr. Tuglas.*) 14. Leppige ära naaber ma palun südamest, leppige ära. (*J. Liiv.*) 15. Seenemets Kilevere heinamaal asus versta neli Mudilast eemal. (*E. Särgava.*)

Harjutus 360. Panna sulgudes olev sihtis nimetavasse või omastavasse käändesse ja anda vastav seletus.

1. Reet ostis enesele (jalgratas). 2. Osta endale (uus õpik). 3. Osteti (valge hobune). 4. Lõpetage (kündmine)! 5. Traktor lõpetas (kündmine). 6. Selmal oli kavatsus lõpetada (kirjand). 7. Anname talle selleks (parem võimalus). 8. Andke talle (teine ülesanne)! 9. Mardil oli soov osta (grammofon). 10. Kolhoos ostis endale (vaheltharimistraktor). 11. Kirjanik lõpetas romaani (kirjutamine). 12. Lõpetati vee (toomine). 13. Ta lõpetagu (see töö) homme õhtuks. 14. Anname talle (see tunnistus).

Harjutus 361. Panna sihtis õigesse käändesse ja anda vastav seletus.

1. Vennad ehtasid (uus maja). 2. Kutsuge (sõber) külla! 3. Laps jõi (soe piim). 4. (Piim) valati lüpsikust kaussi. 5. Valage (see piim) mannergusse! 6. Hobune sööb (heinad). 7. Kass pistis (hiir) nahka. 8. Käsi tal (toit) lauale panna. 9. Peeter tegi (uus ettepanek). 10. Tüdrukukene kinkis emale naistepäevaks (lilled). 11. Oleks tarvilik osta (uus kaustik). 12. Isal oli mõte võtta endale (puhkus) mais. 13. Assistendile anti võimalus lõpetada (huvitav

katse). 14. See teos sisaldab (kõik tarvilikud andmed). 15. Majale ei tehtud (uus katus).

Harjutus 362. Panna puuduvad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lihtlauses.*

1. Tahvlile on jäänud mõni möödunud koolitalve poolkustunud jälg krokodillipea habemik pika piibuga suitseva korstnaga maja jne. (*O. Luts.*) 2. Tänan kadakaisand (*J. Liiv.*) 3. Minu peremees Hallikännu Madis ei tarvita raudäket ega -sahka (*E. Sär-gava.*) 4. Miina rumal mis sa kardad see olen ju mina Jaagup ütles poiss nüüd hädise häälega (*A. H. Tammsaare.*) 5. Selles töös olid kõik peremees ja perenaine sulane ja tüdruk isegi karjapoiss (*A. H. Tammsaare.*) 6. Teised vennad pajatasid Jumalaga venda noori liisul liimitud kuningas (*Fr. R. Kreutzwald.*) 7. Ta käis ka oma vanu leivavanemaid Vargamäe Andrest ja Marit vaatamas (*A. H. Tammsaare.*) 8. Kui ta viimaks tuli olid nad kolmekesi tema köster ja õpetaja (*O. Luts.*) 9. Sind tervitan ma vanemate kodu ütleb ta pühalikult (*O. Luts.*) 10. Jaanuse silmad otsisid võitluse ajal kõige õnnetuse alustajat Oodot (*E. Bornhöhe.*) 11. Tema Põderon tasub selle vaeva eest (*O. Luts.*) 12. Arstid advokaadid ja muud maised abimehed eks need ole sakstele ja muile härras-tele (*E. Vilde.*) 13. Ta tuli ja haaras sind vaest (*Fr. Tuglas.*) 14. Julgust mu süda asi edeneb Julgust mu hingeke (*E. Vilde.*) 15. Sõr-mused ja tanud ja kleidiriided kõik on juba ostetud (*E. Vilde.*) 16. Ja vana Oolu rehepapp enne mind käänas poolteist tündrit rukkeid kukile (*Fr. Tuglas.*) 17. Usu mind isa ma olen osavaks jalakäijaks saanud (*E. Bornhöhe.*) 18. Mõisa aidamehe emand madam Muru Nõuni rahva lähedalt sugulane oli sagedasti Nõunil käies last Mariiheniks hakanud kutsuma (*A. Kitzberg.*)

Harjutus 363. Panna kirjavahemärgid ja määrata lausete liigid.

Nende kahe luige lugu on väga lihtne Kevadel tõi Linda koju luige keda üks kütt oli raskesti haavanud Lind oli väga nõrk ja abitu keegi ei uskunud et ta ellu jääb Aga Linda soojendas ja poputas teda toitis poolvägisi kuni luik hakkas toibuma Viisime ta jõe kõige rahulikumasse kääru Ta oli veel jõuetu vaid harvade tõmmetega sõudis veepinnal edasi Aga kui uhkelt ta pead püsti hoidis Ehitasime talle kaldale väikese majakese ja seal ta elas Kui ühel hommikul jälle jõe äärde läksin jahmusin nii et peaaegu

oleksin piibu kaotanud jõesopis oli kaks luike Kutsusin Linda ja koos lähenesime jõe le üks lindudest hakkas rahutult keerlema ujus eemale kus tiirutas seni kuni õhku tõusis Aga teine jäi paigale Lugu paistis algul imelikuna aga selgitus oli lihtne kui kütt kevadel luige alla kõmmutas siis üks teine lind eraldus parvest ja lendas kogu päeva koha ümber kuhu langes ta haavatud kaaslane Otsis ja otsis kuni leidis

(O. Tooming.)

Harjutus 364. Panna koma, kuhu vaja.

Peatunud veel mõne päeva Läänemaal ning varustanud oma laevu värske joogiveega alustasid saarlased kojuõitu. Rannal suruti veel üksteise käsi tänati abi eest ning anti vastastikku lubadusi ikka ja alati üksteisele abiks olla. Meelisega rääkis saarlaste vanem Huldo veel pikalt ja kaua andes talle ühes kui teises asjas nõu ning lubades kunagi ka Sakalasse tulla teda külastama.

Kui siis lõpuks saarlased olid kõik laevadele läinud ning purjed lahti päästnud hakkasid nad pikkamisi kaldast eemalduma. Neile lahkumistervituseks süütasid mahajääjad kaldale tule mille vägevad suitsusambad paistsid veel kaugele merele märku andes et läänlased neid tänutundega meeles peavad.

(E. Kippel.)

Harjutus 365. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja anda selletus nende tarvitamise kohta. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid*.

I. P. Pávlovi kiri noortele.

A. Mida tahaksin ma soovida oma kodumaa noortele kes on pühendunud teadusele

Kõigepealt järjekindlust Sellest viljaka teadusliku töö tähtsaimast tingimusest ei saa ma kunagi kõnelda ilma erutuseta Järjekindlust järjekindlust ja järjekindlust Oma teadusliku töö algusest peale õppige teadmiste omandamisel olema karmilt järjekindlad

Enne kui teetē katset tungida teaduse kõrgustesse omandage tema alused Ärge asuge järgneva juurde kui te pole eelnevat veel omandanud Ärge püüdke lünki oma teadmistes katta ka julgemategi oletustega Kuidas see seebimull oma säraga teie pilku ka

hellitaks lõhkeb ta paratamatult ja teile ei jää muud kui häbi

Õppige ennast valitsema ja kannatlik olema Harjuge tegema teaduse lihtsat tööd Uurige vastandage ja koguge fakte

Kui täiuslik ka oleks linnu tiib ei suudaks ta lindu ometi kõrgele üles tõsta kui ta ei saaks toetuda õhule Faktid need on teadlasele õhuks Nendeta ei saaks ta kunagi lendu tõusta Nendeta on teie «teooriad» ainult tühised pingutused

Kuid uurides katsetades ja vaadeldes ärge jääge ainult faktide pinnale Ärge muutuge faktide arhivaariks püüdke tungida nende tekkimise saladustesse Otsige visalt neid seadusi millele nad alluvad

B. Teiseks tähtsaks teadlase omaduseks on tagasihoidlikkus Ärge kunagi mõelge et teate juba kõik Ja kui kõrgelt teid ka ei hinnataks olgu teil alati mehisust endale öelda olen võhik

Ärge laske upsakusel enda üle võitu saada Vastasel korral te hakkate vastu rääkima seal kus tuleks nõustuda loobute kasulikust nõuandest ja sõbralikust abist kaotate objektiivsustunde

Kollektiivis mida mul tuleb juhtida võtavad kõik ühisest üritusest osa ja igaüks püüab seda oma jõu ning võimaluste kohaselt edasi viia Sageli ei saa meie juures üldse aru mis on minu või mis on sinu kuid sellest meie ühine üritus aina võidab

Kolmas tähtis teadlase omadus on kirk Pidage meeles et teadus nõuab inimeselt kogu tema elu Ja kuigi teil oleks kas või kaks elu ei jätkuks teile ka sellest Suurt pingutust ja suurt kirge nõuab teadus inimeselt Olge kirglikud oma töös ja otsinguis

Meie kodumaa avab teadlastele suurepärased võimalused ja seda peab väärikalt kasutama Mitte kusagil mujal ei viida teaduse saavutusi nii rikkalikult ellu kui meil

Harjutus 366. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja põhjendada nende tarvitamist.

Valimistest.

Te sammute läbi oma kodulinna tänavate astute sisse oma kodukolhoosi punanurka õpite valgeis klassiruumides korraldate koondusi avarais pioneeritubades kõikjal näete te erepunaseid loosungite kangaid transparente ja plakateid valimiste kuupäevaga. Meie vabariigi linnad ja külad tehased ja koolid ning insti-

tuudid võtavad oma suurt pidupäeva väarikalt vastu. See pidupäev on valimiste päev.

Valimisi korraldati ka siis kui Eesti elas kodanliku korra ikke all. Küsige oma vanemalt kas valimispäev oli tollal neile pidupäevaks. Nad vastavad teile «ei». Nad jutustavad teile sellest et iga kord enne valimisi uskusid nad et võib-olla seekord pääsevad riigivolikogusse töötava rahva esindajad. Ja iga kord peteti neid rahvaesindusse said pankurid vabrikandid kulakud need kes töölisi ja talupoegi halastamatult ekspluateerisid ja nende tööst tohtuid kapitale kokku ajasid ning kes ostsid raha eest endale õiguse võimu juurde saada. Ent olles võimul haarasid nad enda kätte järjest rohkem võimalusi töötava rahva ekspluateerimiseks et saada kasumit ja rikastuda.

Nüüd aga Nõukogude Eestis valivad teie vanemad vennad ja õed töölised ja kolhoosnikud agronoomid ja õpetajad insenerid ja näitlejad oma sotsialistliku riigi nõukogudesse oma esindajatena niisamasuguseid töölisi ja kolhoosnikuid agronoome ja õpetajaid insenere ja näitlejaid nagu nad on ise.

Harjutus 367. Liita lihtlausete rühmad liitlauseiks ja panna vastavad kirjavahemärgid.

1. Reinuvader oli rikas isand. Ta tegi suure peo. Sinna kutsus ta kure. 2. Rebane pani praed-joogid madalaile taldrikuile. Kure nõkk ei saanud midagi kätte. 3. Kurg läks kirudes koju. Varsti tegi tema võõruspeo. Ta kutsus sellele rebase. 4. Kurg pani koo- gid-joogid kõrgetesse kruusidesse. Rebane ei saanud sealt suu- täitki. 5. Reinuvader vahtis ning vilistas. Kurg kiitis ning rõo- mutses.

Harjutus 368. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

Korraga hakkas vesi elama. Välgatas tume uim kala lai selg lõikas pooleks peene lainekurru samas laksatas harali saba prits- meid üles paisates vastu vett ja kala kadus uuesti sügavusse Mõni sekund hiljem kees kogu mõrrakast Siiad kuninglikud kalad kes omavad õiget nägu ja tegu ainult meres tormasid sagisid peksid tugevate sabadega vett joonistasid vabadesse teed otsides üks- teisest läbipõimuvaid keerulisi vahutavaid laiü spiraaile Üle tuule niiske nõrga tuhisemise hakkas kostma eriline järeleaimamatu haruldane heli heli mille väljendamiseks eesti keeles ei ole sõna

Kuidas te soovitate nimetada häält mida tekitavad sada pinnal ringikihutavat veest väljahüppavat hõbedaste külgedega läigatavat siiga See pole ei mulin ei sulin ei pladin ei kahin ei kihin vaid hoopis erilist säärast et ahne kajakas kes välgukilluna ennast saagile kukutab lööb tiivad jalga kaks lainest kõrgemal laiali sirutab jalad välja ja tormab kriiskava ehmunud kisaga uuesti üles Kui seda pilti seda heli mida kalurid kutsuvad madinaks kuid mis mitte mingil määral ei väljenda selle erutavust ja ilu oleks kunagi näinud ja kuulnud Gogol oleks meil sellest poetiline ilus hingehaarav kirjeldus Just hingehaarav Kui sa näed seda esimest korda tahaksid laulda aga isegi ei hinga vaid virutad sõbrale küünarnukiga ribide vahele ja ohkad pikalt Aaahh

(J. Smuul.)

Harjutus 369. Panna puuduvad kirjavahemärgid ja määrata lausete liigid.

Üks lind karjatab paar korda kaugel eemal ja vaikib

Kuusest kuuske lendab punasabaline orav pika sujuva hüppega ja naerab kurgu põhjast pitsitatud salalise kudrutusega

Hall jänes lippab tehes suuri kaari läbi põõsastiku kuulmatul nagu mahapuutumata sammul ja kaob korraga nagu maa põhja

Sarapikus lööb ööbik luksuma jätab aga viisi äkitselt katki nagu oleks tal noot eest ära võetud

Suur must mõtus istub männi otsas nagu kirikupapp kantslis Ta tõstab vahel tiibu nagu kirikupapp käsi ei tõuse aga lendu kui tüdruk tast eemalt möödub

Mesilased herilased kärbsed parmud sihivad üksteisest läbi nii et nende teedest jääb õhku kihav võrk

Kägu kukub teine vastab Oma laulule saadavad nad vallatu kädistuse järele mis kajab nagu kuivanud raagude murdmine

Parv tetri tõuseb põrinal põõsast ja kaob nagu hall rahepilveke lähemasse tihnikusse

Suur must ronk ujub peaaegu liikumata tiivul üle latvade ta lühike kuiv kraaksumine kõlab nagu roostetanud laeva-ahela ragin (E. Vilde.)

Harjutus 370. Sulgudes olevad sõnad kokku või lahku kirjutada ja panna puuduvad kirjavahemärgid.

Uhel hommikul leiti aga (karu koobas) Meelisel oleks olnud raske seda (ära tunda) kuid küttide (vilunud silm) märkas seda

kohe sest (hinge aur) mis (karu koopast) (välja tungib) on kütti-
dele (kindlaks märgiks) et metsaline põõnutab pesas

Märغانud üht säärast (lumega kaetud) kuhja kahe suure hara-
lise (tamme vahel) tõstis (karu küttide) vanem (märgu andeks)
käe Kohe seisatasid mehed ja osa neist astus koguni suuskadelt
Teised aga suusatasid vanema (juhatust mööda) ringi ning piira-
sid (karu koopa) ümber et metsalisele ei võiks kuskilt jääda lah-
tist (välja pääsu)

Meelis kes kõike seda vaikselt (pealt vaatas) tundis nüüd
ometi kuidas ta süda hakkab valjemini rinnus põksuma Tõeliselt
aga ei tundnud ta hirmu sest (häda ohus) oli ta juba varemgi
olnud ning koguni (mitmel korral) surmale lausa (silma vaadanud)
Kuid ometi oli see nüüd mingi (imeline erutus) mis sundis teda
kramplikult (oda vart) (pihku suruma) ning ühtlasi ajas ka pea
kuumaks.

Küttimine algas mehed võtsid seljast oma odad ja (karu küt-
timise) hargid hakates siis pikkamisi (koopale lähenema) (See juu-
res) muutusid nende (vahe kaugused) (üks teisest) ikka väikse-
maks ja väiksemaks

(E. Kippel.)

Harjutus 371. Panna kirjavahemärgid ja seada taandread.

Jutustus Gaidarist.

Inimene saab kuulsaks mitut moodi Arkadi Gaidar oli kirjuta-
nud palju raamatuid kuid ta ei teadnud isegi kas raamat Timurist
oli tulnud välja hea või halb Gaidar ei otsinud kuulsust Ta kor-
jas oma aiast parajasti lõunaks kurke kui kuulsus ise koputas
tema väravale Astuge sisse hüüdis Gaidar ja jalgväravast pugest
aeda väike kortsus vanaeideke Astu aga sisse vanaema kordas
Gaidar Keda sa otsid Sind otsingi vastas eideke ja hakkas rahuli-
kult ning hoolikalt Gaidari silmitsema Ta käis vasakult poolt
ümber tema vaatas ordenit ja puudutas sõduripluusi käist Sina
oledki lausus vanaeideke Nii nagu head inimesed sind kirjeldasid
säärane oledki Noh niisiis ole tänatud Ja kummardudes veidi ette-
poole ulatas eideke Gaidarile kompsukese koos savikruusiga Mis
see siis on küsis Gaidar hämmastunult Munakesed ütles vana-
eideke Värsked Aga see on kohupiim kruusis Võta ära pelga

Olen su vanaemake Milline küsis Gaidar See kellel teenib kaks lapselast Punaarmees Pensionigi saan nende eest Aga sulle teen kingituse headuse eest näpunäite eest Mitte millestki ei saa aru ütles Gaidar Millise näpunäite eest Siin polegi midagi aru saada erutus vanaeideke Küll on rahvas ometi mõistmatuks muutunud Neljandat päeva kummitab mul õuel Puud on lõhutud vesi kohale kantud Ära sa vaata ühti et ma olen vana sain kõik teada Kuidas sa raamatukese kirjutasid poisikestele ette lugesid ja mis-suguse korralduse nad sinult said Ma varitsesin neid täna hommikust saadik ja sain kõik teada lisas eideke uhkelt Aga nemad ju varitsesid mind kah Lähen kitse järele nemad õue Niisiis sul vanaemake on isegi kits küsis Gaidar On kits kinnitas eideke Gaidar ohkas ja istus maja juurde muldrikule Vanaemake ütles ta liigutusega hääles Kõigest sellest on ju minu raamatukeses kirjutatud Vanaemake kallis kust siis sina oled siia sattunud Ma ju mõtlesin su vanaemake välja Sind vanaemake pole ju iialgi maapeal olnud Luiska aga luiska pealegi mulle sa juba midagi ette ei puhu lausus solvunud eideke ähvardavalt Gaidar hüppas muldrikult püsti ja haaras vanaeidekese kaissu Ära pähanda vanaemake ütles ta Oled sa ise mu raamatukest lugenud Pojuke ma olen kirjaoskamatu lausus vanaeideke nukralt Inimesed jutustasid mulle Aga poisikesed kus need on püüdis Gaidar välja uurida Millised nad on Tavalised poisikesed kohalikud ütles eideke Vennad Naidjonovid Tihhonovide lapselapsed plika on aga Natašake

(B. Jemeljanov.)

Harjutus 372. Sulgudes olevad sõnad kokku või lahku kirjutada ja panna puuduvad kirjavahemärgid.

Tarbatu linnusesse kogunesid kõik (ümber kaudsed) hõimlased aga samuti tuli neid ka (kaugemaist maakondadest) kokku et liituda seal venelastega Ka Sakalast oli tulnud sinna palju mehi kes (oma korda) koondusid (Meelise ümber) Kõik nad põlgasid kristlaste petlikku rahu mida need nüüd (oma korda) (kitsikust tundes) suure suuga lubasid (Tarbatus olijad) olid kõik valmis (otse kui) üks (ühine hing) ja meel (vastu pänema) Kõik nad tahtsid kirikuid hoopis (ära hävitada) ning piiskoppe preestreid ja nende (sõja sulaseid) maalt jäädavalt (välja ajada) et ometi (üks kord) täielikku (rahu saada) Kuid kirik oligi selleks (pettuse kant-

siks) mille abil (ordu rüütteil) oli (kõige kergem) maa (taluharust) oma (lõa küljes) (kinni hoida) Ent (kiriku abi) võis ainult siis (mõjuv olla) kui rahvas oleks selle petliku õpetuse (omaks võtnud) Seni kui ta aga sõitles kõige selle vastu mida preestrid (vahutava suuga) kuulutasid tuli kirikut ennast (mõõga abil) teetada Ja just (see pärast) oligi (rahu tegemisel) peamiseks nõudeks mida piiskop esitas et tõrkuv rahvas laseks end (uuesti ristida) ning (kiriku rüppe) (tagasi pöörduks) Sellest aga ei tahtnud (üles tõusnud) rahvas kuuldagi vaid kõik olid valmis ennem surema kui (vihatud orjastajate) usku (uue ikkena) (vastu võtma)

(E. Kippel.)

II. TARBEKIRJADE KOOSTAMISEST.

Nii koolis kui ka pärast kooli lõpetamist on väga sageli tarvis ametlikke asju ajada kirjalikult, s. t. kirjutada avaldusi, protokolle, kviitungeid, volitusi jne.

1. Avaldus.

Avaldus on tarbekiri, millega üksikisik pöördub asutuse juhataja või ameti-isiku poole mingi sooviga, näit. töö saamiseks, õppeasutusse vastuvõtmiseks, mingi küsimuse lahendamiseks jne. Jälgida avalduses esinevaid andmeid ja avalduse vormi.

Tartu 1. Keskkooli Direktorile.

Jalak, Jüri Antsu p.,
eluk. Tartu rajooni
«Jüriöö» kolhoos.

A v a l d u s.

Palun mind vastu võtta Teile alluva keskkooli VIII klassi. Olen lõpetanud Tartu 20. 7-klassilise Kooli 19..... aasta kevadel. Minu isa on «Jüriöö» kolhoosi sepp ja ema kolhoosnik samas kolhoosis.

Lisad: 1. 7-klassilise kooli lõputunnistus.

2. Sünnitõend.

Tartus 19. juunil 19.....

J. Jalak (allkiri).

Avalduses esinevad järgmised andmed:

1) adressaadi, s. o. asutuse juhataja või ameti-isiku nimetus (paigutatakse üles); 2) andmed avalduse esitaja kohta — perekonna-, ees- ja isanimi, elukoht, amet jm. andmed, mis on konkreetsetel juhtumil vajalikud (paigutatakse paremale poole); 3) dokumendi nimetus — avaldus (paigutatakse keskele); 4) tekst, mis koosneb kahest osast: esimeses osas märgitakse soov, teises osas esitatakse selle soovi põhjendus ja mõned vajalikud andmed enda kohta. Eriti selle osa koostamisel tuleb tähele panna, et kirjutatakse lühidalt, mõne lausega, mitte aga pikalt-laialt; 5) lisa, milles tuleb loetleda avalduse juurde lisatud dokumendid, märkides vajaduse korral ka nende numbrid; 6) avalduse kirjutamise koht, kuupäev ja allkiri.

Harjutus 373. Koostada avaldus vastavalt järgnevaile kuulutustele.

a) Uute õpilaste vastuvõtmine

Mõdriku Põllumajandustehnikumi.

Vastu võetakse vähemalt 7-klassilise haridusega nais- ja meessoost õpilasi 14—30 a. vanuses. Avaldus esitada 1. juunist kuni 31. juulini Mõdriku Põllumajandustehnikumi direktorile ning selle juurde lisada: haridust tõendav dokument (originaal), sünnitunnistus, elulookirjeldus, arstitõend, kohaliku täitevkomitee poolt väljaantud elukohatõend, meesõpilastel sõjaväekohustuse tõend, 3 päevapilti (3×4, peakatteta).

b) **Tallinna Eelkoolikasvatuse Pedagoogiline Kool**

võtab vastu uusi õpilasi.

Kooli võetakse vastu kodanikke 14—30 a. vanuses, kel on vähemalt 7-klassilise kooli haridus.

Vastuvõtmisel on vajalikud järgmised dokumendid: avaldus kooli direktorile, haridustunnistus, elulookirjeldus, sünnitunnistus, isiklik leht koolist saadaval blanketil, 3 päevapilti, arstitõend.

Vastuvõttueksamid algavad 10. augustil.

c) 1. juunil algas uute õpilaste vastuvõtmine

Oisu Tehnoloogilise Piimandustehnikumi.

Vastu võetakse 14—30-aastasi mõlemast soost kodanikke, kes on lõpetanud vähemalt 7 kl.

Avaldusele lisada: lühike elulookirjeldus, haridust tõendav dokument, sünnitunnistus, tervisetõend, 3 päevapilti, sõjaväekohuslikel meeskodanikel teatis sõjaväekohustuse kohta.

Avaldused esitada hiljemalt 1. aug. k. a.

2. Allkiri.

Allkiri on dokument, mis antakse isiku poolt teisele isikule või asutusele tõendiks mingi rahasumma või eseme saamise kohta.

Jälgida, missugused andmed on vajalikud allkirjas.

Allkiri.

Mina, Jaan Mihkli p. Aruküla, tõendan oma allkirjaga, et olen Mägedi traktorijaama spordikollektiivilt saanud ajutiseks kasutamiseks ühe paari jalgpallisaapaid nr. 42, mis ma kohustun tagastama hiljemalt 15. oktoobriks 19..... a. või minu lahkumise korral Mägedi traktorijaama spordikollektiivist.

Mägedil 20. mail 19.....

J. Aruküla
(allkiri).

Allkirjas on vajalikud järgmised andmed:

- 1) dokumendi nimetus — allkiri;
- 2) allkirja andja nimi;
- 3) mille kohta allkiri on antud;
- 4) daatum ja allkiri.

Harjutus 374. Koostada allkiri järgnevail andmeil:

a) Anu Kiitam on saanud Alatskivi 7-kl. Kooli suusabaa-
sist 30. XII 19..... a. ühe paari suuski kasutamiseks kuni 11. 19..... a.

b) Ilmar Miiler on Räpina Aiandustehnikumi internaadist saa-
nud 1. IX 19..... a. kasutamiseks kuni 15. XI 19..... a. ühe padja, vatt-
madratsi ja villase teki.

3. Volikiri.

Volikiri on dokument, mis antakse asutuse või isiku poolt isikule. Selle dokumendiga antakse üle teatud õigused ning nendega kaasnevad kohustused. Notariaalset volikirja võib välja anda kehtivusega kuni 3 aastat.

Jälgida, missugused andmed volikirjas esinevad.

Volikiri.

Tuhande üheksasaja viiekümne kuuenda aasta septembrikuu kahekümne kolmandal päeval Tallinnas.

Mina, Jaan Jaagu p. Koger, elukoht Tallinnas Pärnu mnt. 145a krt. 15, volitan käesolevaga Ölme Mardi tr. Pärn'a, elukoht Tallinnas Suvorovi puistee 5 krt. 12, vastu võtma Tallinna Linna Vesivarustuse ja Kanalisatsiooni Trustilt minule väljamaksmiseks kuuluva töötasu ja muud summad, vastuvõtmisel minu eest alla kirjutama ja teostama kõiki toiminguid ning formaalsusi, mis on seotud selle volitusega.

Käesolev volikiri on antud korduvaks tegevuseks ja on kehtiv kuni kahekümne kolmanda novembrini tuhande üheksasaja viiekümne kuuendal aastal.

J. Koger
(allkiri).

Notariaalses volikirjas peavad esinema järgmised andmed:

- 1) dokumendi nimetus — volikiri;
- 2) volikirja väljaandmise koht ja aeg, sõnadega kirjutatult;
- 3) kes volitab (nimi, ees- ja isanimi, elukoht);
- 4) keda volitatakse (nimi, ees- ja isanimi, elukoht);
- 5) mida volitatakse;
- 6) millise ajani on volikiri kehtiv (sõnadega kirjutatult);
- 7) allkiri.

Harjutus 375. Koostada volikiri järgnevail andmeil:

Linda Juhani t. Sild, eluk. Viljandis Jakobsoni t. 5b krt. 2, volitab 1. XII 19..... Kai Lembitu t. Muld'a, eluk. Viljandis Uueveski tee 10 krt. 17, vastu võtma Viljandi Linavabrikust oma 19..... a. novembrikuu palga.

4. Protokoll.

Protokoll kirjutatakse neil juhtumel, kui on tarvis üles märkida küsimuste arutlust koosolekul ja vastuvõetud otsuseid. Protokollil eesmärk on peegeldada koosolekut: käsitletavaid küsimusi, tehtud otsuseid ja tähtsamaid koosolekul esitatud arvamusi.

Protokolle on 2 liiki: 1) Resolutiivne protokoll koostatakse sel juhtumil, kui küsimused ei tekita sõnavõtte ja vaidlusi. Resolutiivse protokollil igal punktil on kaks osa: kuulati,

otsustati. 2) Aruandeline protokoll koostatakse sel juhul, kui koosolekul otsustatakse keerulisi küsimusi, mis kutsuvad esile vaidlusi. Sellises protokollis tuleb pealkirja kuulati all igas punktis vajaduse korral anda veel alapealkirjad: küsimused, sõnavõttud.

Vaadelda järgnevat protokoll ja tähele panna, millised andmed on protokollis tarvilikud.

Protokoll nr. 1. (8).

Sauvere 7-klassilise Kooli spordikollektiivi üldkoosolek 2. septembril 19..... a. sama kooli ruumes.

Osavõtjad: kooli direktor S. Välbe, õpetajad P. Sild ja J. Järv, kooli kommunistlike noorte organisaator S. Kaljo, spordikollektiivi juhatus ja 45 spordikollektiivi liiget.

Koosoleku algus kell 14.00.

Koosoleku juhatajaks valitakse spordikollektiivi aseesimees P. Parmas, protokollijaks O. Pirn.

Kinnitatakse järgnev päevakord:

1. Aruanne eelmise õppeaasta tegevusest.
2. Valimised.

I.

Kuulati. Aruande spordikollektiivi tegevusest eelmisel õppeaastal esitab spordikollektiivi esimees N. Lepp. (Aruanne on eri lehena lisatud protokoll jaurde.)

Küsimused. A. Kink (VII): Miks ei suudetud ellu kutsuda maleseksiooni?

E. Tibar (VI): Mida on tehtud spordiväljaku korrastamisel?

Direktor S. Välbe: Miks ei suudetud tütarlapsi suuremal arvul kaasa tõmmata spordikollektiivi tööle?

Esitatud küsimustele vastab aruandja: 1) Maleseksiooni ei suudetud ellu kutsuda malendite puudumise pärast, mille saamiseks kollektiivi juhatus ei astunud küllalt energilisi samme. 2) Spordiväljakule on istutatud ümber hekk ja ehitatud hüppekastid. 3) Tütarlaste hulgas ei suudetud luua küllalt võimsat aktiivi, kes oleks aidanud teisi kaasa tõmmata.

Sõnavõttud. Kommunistlike noorte organisaator S. Kaljo: Aruandja ei märkinud küllalt ilmekalt kommunistlike noorte organisatsiooni osa spordikollektiivi töös.

J. Kuul (VI): Side naaberkoolidega on olnud nõrk. On peetud kontakti ainult Kahila kooliga. Tuleb astuda kontakti ka teiste koolidega — Simuste ja Karise kooliga.

Õp. P. Sild: Tuleb senisest rohkem rõhku panna järjekindlale treeningule — sügis- ja kevadperioodil sportlikele mängudele ja võimlemisele. Tuleb laiendada kooli suusabaasi ja võimlemisriistade komplekti.

Aruandja N. Lepp tunnustab kriitika õigeks ja kasulikuks uue õppeaasta töö suunamisel.

Otsustati. Otsuse projekti kannab ette V. Kuuse (VI). Otsustatakse see võtta otsuse aluseks. Parandusi teevad V. Väin (VII) ja K. Kipper (VI). Parandused kantakse otsuse projekti. Ühel häälel võetakse spordikollektiivi 19.../... a. töö kohta vastu järgnev otsus (on eri lehena lisatud protokollu juurde).

2

Kuulati. Koosoleku juhataja palub teha ettepanekuid uue juhatus kandidaatide kohta. Kandidaatideks esitatakse S. Välbe, N. Kübar, P. Parmas, S. Kabin, V. Suurkivi, K. Kotkas, O. Eesmaa ja E. Tibar.

Otsustati. Juhatus otsustatakse valida 5-liikmeline. Valimistel said esitatud kandidaadid hääli järgmiselt: S. Välbe — 49, P. Parmas — 45, N. Kübar — 40, O. Eesmaa — 39, S. Kabin — 38, V. Suurkivi — 21, K. Kotkas — 13 ja E. Tibar — 10.

Sellega valiti uude juhatusse S. Välbe, P. Parmas, N. Kübar, O. Eesmaa ja S. Kabin.

Koosolek lõppes kell 15.30.

Koosoleku juhataja: P. Parmas.

Protokollija: O. Pirn.

Protokollis peavad olema järgmised andmed:

- 1) dokumendi nimi — protokoll — ja number;
- 2) asutuse nimi ja koosoleku iseloom (kas üld-, komitee, nõukogu vm. koosolek);
- 3) kuupäev ja koht;
- 4) osavõtjate (sageli märgitakse ka puudujate) nimed (kui osavõtjaid on palju, siis arv);
- 5) kes juhatab, kes protokollib;
- 6) koosoleku algus ja lõpp.

7. Päevakord.

8. Iga päevakorrapunkti kohta: kuulati, otsustati.

9. Koosoleku juhataja ja protokollija allkiri.

Harjutus 376. a) Koostada oma klassi koosoleku protokoll.

b) Koostada kooli õpilaskomitee koosoleku protokoll.

III. EESTI JA VENE KEELE GRAMMATILISI OSKUSSÖNU.

1. Häälikuõpetus — Фонетика.

astmevaheldus — —	rõhk — ударение
helilised häälikud — звонкие звуки	sulghäälikud — смычные согласные
helitud häälikud — глухие звуки	sõnade poolitamine — перенос слов
häälik — звук	tähestik — алфавит
hääliku vältus — долгота звука	täishäälikud — гласные звуки
kaashäälikud — согласные звуки	võõrsõna — иностранное слово
kaksiktäishäälik — двугласный или дифтонг	õigekirjutus — правописание, орфография

2. Vormiõpetus — Морфология.

ainsus — единственное число	omadussõna — имя прилагательное
algvõrre — положительная степень	omastav kääne — родительный падеж
arvsõna — имя числительное	osastav kääne — —
asesõna — местоимение	pärisnimi — имя собственное
eessõna — предлог	rõõramine — спряжение
hüüdsõna — междометие	rõõrded e. isikud — лица
isikuline tegumood — личная форма	rõõrdkond — спряжение
isikulised asesõnad — личные местоимения	sidesõna — союз
kaassõna — предлог, послелог	tagasõna — послелог
kaudne kõneviis — —	tegevusnimi — неопределённая форма глагола
kesksõnad — причастия	tegasõna — глагол
keskvõrre — сравнительная степень	tegasõna käändelised vormid — склоняемые формы глагола
kindel kõneviis — изъявительное наклонение	tegasõna rõõrdelised vormid — спрягаемые формы глагола
kõneviisid — наклонения	teonimisõna — отглагольное имя существительное
käskiv kõneviis — повелительное наклонение	tingiv kõneviis — сослагательное или условное наклонение
käänamine — склонение	täisminevik — —
käändkond — склонение	umbisikuline tegumood — безличная форма
käändsõna — склоняемая часть речи	võrdlemine — сравнение
lihtminevik — —	võrdlusaste — степень сравнения
minevik — прошедшее время	üldnimi — имя нарицательное
mitmus — множественное число	ülivõrre — превосходная степень
määrsõna — наречие	
nimetav kääne — именительный падеж	
nimisõna — имя существительное	
olevik — настоящее время	

3. Lauseõpetus — Синтаксис.

- ajamäärus — обстоятельство времени
 alus — подлежащее
 aluslause — придаточное предложение подлежащее
 hüüdlause — восклицательное предложение
 jutumärgid — кавычки
 hüüumärk — восклицательный знак
 jutustav lause — повествовательное предложение
 kaudne kõne — косвенная речь
 kiillause — вводное предложение
 kiilsõna — вводное слово
 kirjavahemärgid — знаки препинания
 kohamäärus — обстоятельство места
 koma — запятая
 koolon — двоеточие
 koondlause — предложение с однородными членами
 kõrvallause — придаточное предложение
 käsklause — повелительное предложение
 küsilause — вопросительное предложение
 küsimärk — вопросительный знак
 laiendamata lihtlause — простое нераспространённое предложение
 laiendatud lihtlause — простое распространённое предложение
 lause — предложение
 lauseliige — член предложения
 lauselühend — обособленный оборот
 lause kõrvalliige — второстепенный член предложения
 lause realliige — главный член предложения
 lihtlause — простое предложение
 liitlause — сложное предложение
 lisand — приложение
 mõttekriips — тире
 mõttepunktid — многоточие
 määrus — обстоятельство
 määruslause — обстоятельственное придаточное предложение
 osaalus — —
 osasihitis — —
 osaõeldistäide — —
 otsene kõne — прямая речь
 pealause — главное предложение
 punkt — точка
 rõhjumäärus — обстоятельство причины
 rõimlause — сложно-подчинённое предложение
 rindlause — сложно-сочинённое предложение
 semikoolon — точка с запятой
 sidekriips — чёрточка, дефис
 sihitis — дополнение
 sihitislause — дополнительное придаточное предложение
 sulud — скобки
 sõltumine — управление
 täiend — определение
 täiendlause — определительное придаточное предложение
 täisalus — —
 täisõeldistäide — —
 täissihitis — —
 viisimäärus — обстоятельство образа действия
 õeldistäide — именная часть составного сказуемого
 ülakoma — апостроф
 ühildumine — согласование
 üte — обращение

IV. SÖNASTIK.

Käändsõnadel on antud ains. omastava ja osastava, tegusõnadel *da*-tegevusnime tunnus ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku I. pöörde lõpp, tähendab, et erinevat lõppu ei ole.

- abajas, -ja, -jat — väike laht
absoluutne, -se, -set — täielik, piiramatu; päris
abstraktne, -se, -set — mõisteline, mõtteline; vastand: konkreetne
absurdne, -se, -set — mõtetu, võimatu, rumal
adressaat, -di, -ti — kirja saaja
adressant, -di, -ti — kirja saatja
aerodroom, -i, -i — lennuväli
agitatsioon, -i, -i — poliitiliste ideede levitamine rahvamassides
agressiivne, -se, -set — vallutuslik, kallaletungiv
agressioon, -i, -i — kallaletung
agrotehnika, -, -t — põllumajandustehnika
ahtelade, -me, -t — parsil kuivatatud vilja kiht
akadeemia, -, -at — teaduste või kunstide asutus, ülikool
aktiiv, -i, -i — kõige tegevamad organisatsiooni liikmed, näit.: partei aktiiv, ametiühingu aktiiv
aktiivne, -se, -set — tegev, toimekas
aktsioon, -i, -i — tegevus, toiming, üritus
aktuaalne, -se, -set — tähtis, parajasti päevakorral olev
akustika, -, -t — kõlaõpetus, kõlavustingimused ettekanderuumis, kuuldavus
amatöör, -i, -i — asjaarmastaja
amorfne, -se, -set — kujutu, vormitu
analüüs, -i, -i — algsadeks lahutamine, eritlus
anastama, -da, -n — vägivaldselt omastama, vallutama
anekdoot, -di, -ti — naljajutuke
ankeet, -di, -ti — küsimusleht
annulleerima, -da, -n — maksvusetuks tunnistama, tühistama
ansambel, -bli, -blit — esinejate koosseis; koosmäng; koosmõju
antagonism, -i, -i — lepitamatu vastuolu, näit. proletariaadi ja kodanluse vahel
anuma, -da, -n — paluma, manguma
apoliitiline, -se, -st — näilikult poliitilisest elust kõrvalehoidev oma vaenu-
like poliitiliste venete varjamiseks
areteerima, -da, -n — vahistama
arhiiv, -i, -i — kirjakogu, vanade dokumentide või raamatute kogu; arhiiv-
vaar — teaduslik arhiiviametnik, arhiivihoidja
armee, -, -d — sõjavägi; suurem väekoondis
ateism, -i, -i — jumala olemasolu eitamine, veendumus jumala olematuses, mis
põhineb teadusel
avangard, -i, -i — eelvägi, näit. kommunistlik partei on tööliskonna avangard
baas, -i, -i — alus, lähteala; varustav keskus, ladu
bager, -i, -it — süvendaja, masin mullakaevamiseks
ballaad, -i, -i — jutustav luuletus
ballett, -ti, -tti — kunstipärane lavatants; tantsuline draama

- barbaarne, -se, -set — julm, metsik, toores, harimatu (inimene)
- belletristika, -, -t — ilukirjandus proosas — romaanid, jutustused, novellid
- betoon, -i, -i — tule- ja veekindel ehitusmaterjal, mida valmistatakse liivast või kruusast ning sideainest (näit. tsemendist)
- bioloogia, -, -t — teadus elusast loodusest
- blindaaž, -i, -i — väliarjend
- blokaad, -i, -i — mingi riigi või selle osa poliitiline, sõjaline või majanduslik isoleerimine, eraldamine
- brigaad, -i, -i — töötajate rühm; sõjaväeüksus
- brikett, -ti, -tti — pressitud süsi või turvas; briketeerima — brikette valmistama, sütt või turvast brikettideks pressima
- brošüür, -i, -i — väheste lehekülgedega trükiteos; kerges paberköites raamat
- buržuaasia, -, -t — kodanlus
- bürokratuur, -di, -ti — kitsa silmapiiriga tarbetut vormitaitmist tagaajav, tege-
likke elutarvidusi mittearvestav ametnik
- dekaad, -i, -i — kümme päeva, kümmepäevak
- deklamatsioon, -i, -i — kunstiline lugemine, ilulugemine
- deklaratsioon, -i, -i — selgitus, avaldus valitsuse või partei nimel
- dekoreerima, -da, -n — kaunistama, ilustama, ehtima
- dekreet, -di, -ti — otsus, määrus, käskkiri, seadlus
- delegaat, -di, -ti — saadik, esindaja
- delegatsioon, -i, -i — saatkond; saadikute, esindajate saatmine
- demobiliseerima, -da, -n — sõjaväeteenistusest koju laskma
- demokraatia, -, -t — rahvavalitsus
- deputaat, -di, -ti — rahvasaadik
- desarmeerima, -da, -n — relvi käest ära võtma; sõjaväge ja -varustust vähen-
dama
- dessant, -di, -ti — laevadel, lennukitel vaenlase territooriumile toimetatav väe-
osa; maalesaadetav vägi
- diagramm, -i, -i — arvjoonis, näitlik joonis; joonis, mis ülevaatlilikult näitab
vahekorda eri suuruste vahel
- dialektika, -, -t — teadus looduse, inimühiskonna ja mõtlemise arenemise
üldistest seadustest
- diplom, -i, -it — kirjalik tunnistus õppeasutuse lõpetamise vm. kohta
- diplomaat, -di, -ti — riigi esindaja rahvusvahelises suhtlemises
- direktiiv, -i, -i — juhend, juhtnõu
- diskussioon, -i, -i — teaduslik vaidlus, mõttevahetus, arutlus
- distsipliin, -i, -i — teadus, teadusharu; kogu kollektiivile kohustuslik kord
- dott, -ti, -tti — püsiv tulistuspunkt, mille ehitamisel on kasutatud ka tsemienti
ja rauda
- dramaatiline, -se, -st — draamale omane; põrutav, põnev, jõuline
- dzott, -ti, -tti — puidust ja mullast ehitatud tulistuspunkt
- duett, -ti, -tti — kahehääleline laul, muusikaline ettekanne
- eelis, -e, -st — paremus
- eepika, -, -t — jutustav luule, jutustav kirjandus (romaanid, novellid, eeposed,
jutustused jne.)

eepos, -e, -st — pikem jutustav luuletus, kangelasluugu
 efekt, -i, -i — mõju, mõjuavaldus, tagajärg
 egoist, -i, -i — isik, kes seab omad huvid kõige kõrgemale
 eksaminand, -i, -i — eksamineeritav
 eksisteerima, -da, -n — olemas olema, olelema
 ekskavaator, -i, -it — masin (ühe või mitme kopaga) pinnase kaevamiseks
 ekspeditsioon, -i, -i — uurimisretk
 ekspluateerima, -da, -n — kasusaamise eesmärgil võõrast tööjõudu kasutama,
 kurnama; kasutama, rakendama
 eksponaat, -di, -ti — (näitusel) väljapandud ese
 eksproprieerima, -da, -n — varandust võõrandama riigivõimu poolt
 elevaator, -i, -it — tõsteaparaat; suur mehhaniseeritud viljahoidla
 emigrant, -di, -ti — oma kodumaalt võõrale maale ümberasunud inimene,
 pagulane, väljarändaja
 energetika, -, -t — õpetus energiast ja selle rakendamisest
 energetik, -u, -ut — energetika eriteadlane
 entsüklopeedia, -, -t — teatmeteos, mis sisaldab andmeid kõigi teaduste ja
 kunstide alal või ainult ühe kohta neist
 epigramm, -i, -i — mõttesalm; pilkesalm
 episood, -i, -i — vahelugu; kõrvallugu, terviklik osa suuremast teosest —
 romaanist, näidendist jne.
 ere, -da, -dat — ülihele, pimestavvalge, silmipimestav
 eruditsioon, -i, -i — teaduslik haridus, õpetatus
 ešelon, -i, -i — sõidukitel (rongis, autodel jne.) koos varustusega ümberpaigu-
 tatav suurem väeosa
 evakueerima, -da, -n — tühjendama, välja kolima (sõja puhul)

fajanss, -si, -ssi — poolportselan
 farm, -i, -i — NSV Liidus kolhoosi või sovhoosi majanduslik ettevõtte, spet-
 siaalne põllumajandusharu (karja-, sea-, linnufarm jt.)
 farss, -si, -ssi — jant, naljamäng
 filharmoonia, -, -t — helikunsti harrastus; helikunsti harrastav organisatsioon
 finiš, -i, -it — lõpp-punkt, samuti lõpp-punkt spordivõistlustel (näit. jooksudes,
 ujumises jne.)
 folkloor, -i, -i — rahvaluuleteadus; rahvaluule
 fond, -i, -i — põhivara
 forsseerima, -da, -n — sõjaliste võitlustega ületama (jõge jm.); kiirendama,
 liialdama
 fosforiit, -di, -ti — fosforit sisaldav kivim; fosforiitväetis — väetiseks ümber-
 töötatud fosforiit
 fraas, -i, -i — lause
 fraseoloogia, -, -t — keeles leiduvad fraseoloogilised väljendid, kõnekäänud
 frees, -i, -i — keerlevalt liikuv löikeinstrument metallide, puidu jne. pinna
 töötlemiseks; freesturvas — rabapinnalt freesi abil kogutud turvas;
 freesima, -da, -n — freespingil lõikama
 föderatsioon, -i, -i — liit, liitriik
 följeton, -i, -i — veste, väike teravasisuline jutustus päevateemadel

- generaator**, -i, -it — seadis gaasi, auru või elektri tekitamiseks
generatsioon, -i, -i — sugupõlv, põlvkond
geograaf, -i, -i — maateadlane
GOELRO — V. I. Lenini poolt väljatöötatud Nõukogude Venemaa elektrifitseerimise plaan
graafik, -u, -ut — graafiline joonis (töötulemuste vm. märkimiseks); üksikasjaline tööde teostamise ajaline plaan (näidiseks); graafika alal teotsev kunstnik
grandioosne, -oosse, -oosset — suurepärane; hiiglasuur, oma mõõtmetelt hämmastav
granuleerima, -da, -n — väikesteks teradeks muutma (näit. väetist)
haagikohtunik, -u, -ku — kõrgem maapolitseiametnik meie maal läinud sajandil, kes kaitses otseselt mõisnike huve
hall, -a, -a — külmunud kaste maas, külm udu, öökülm
harf, -i, -i — püstkanal
harmooniline, -se, -st — kokkukõlav, ühtlane
helvestama, -da, -n — helbeliseks tegema
hermeetiline, -se, -st — õhukindel, täiesti suletud
heroiline, -se, -st — kangelaslik
hipodroom, -i, -i — hobuste võidusõidu väljak
humaanne, -se, -set — inimlik, inimsõbralik
hällima, -da, -n — kiikuma, edasi-tagasi liikuma
hübriidiseerima, -da, -n — kaht erinevat tõugu looma või taime ristsugutama
hüdrauliline, -se, -st — vee survele toimuv, veerõhu mõjul liikuv
hüdroelektri jaam, -a, -a — vee jõul töötav elektri jaam
hüdroenergeetiline, -se, -st — veejõust saadav
hüljama, hüljata, -n — maha jätma, ära põlgama
ignoreerima, -da, -n — tähele panemata jätma, mitte hoolima
illustreerima, -da, -n — selgitama; kaunistama (raamatuid piltidega jm.)
imperialism, -i, -i — kapitalismi arenemise viimne ning kõrgeim staadium, mis algas 19. saj. lõpus ja 20. saj. algul
instinkt, -i, -i — loomusund, vaist (pärilikul teel saadud võime loomadel sihi-kindlateks toiminguteks); **instinktiivne** — loomusunniline, vaistlik
intelligents, -i, -i — haritlaskond
internatsionaalne, -se, -set — rahvusvaheline
intervjuu, -, -d — usutlus, küsitlus (trükkis avaldamise eesmärgil)
jaemüügi hind, -nna, -nda — müügi hind väikestviisi, jaoti müümisel
jaroviseerima, -da, -n — taime arenemist kiirendama
juurutama, -da, -n — juurduma panema, omaseks tegema
jähoki, -, -t — jääpallimäng, sportlik pallimäng uiskudel
kaabits, -a, -at — kaapimisriist (tehn.)
kadarik, -ku, -kku — kadakatega kaetud maa-ala, kadastik
kampaania, -, -t — hoogtöö; rida plaanipäraseid toiminguid, mis on suunatud mingi suurema ühiskondlik-poliitilise ürituse teostamiseks (näit. valimis-kampaania)

kandidaat, -di, -ti — kohale valimiseks või organisatsiooni vastuvõtmiseks esitatud isik; teat. teadusliku kraadi omanik; kohataotleja

kapitulatsioon, -i, -i — alistumine

kaskaad, -i, -i — juga, mis langeb alla astanguliselt, moodustades joastiku

kaslane, -se, -st — kiskjaliste sugukonda kuuluv loom, näit. kass, ilves, tiiger jne.

kasum, -i, -it — ettevõtte tegevusest saadav kasu

kiinduma, -da, -n — (kedagi või midagi) armastama hakkama, kellegi poole hoidma hakkama

klikk, -ki, -kki — kildkond

kollektiveerimine, -se, -st — üksiktalundite ühendamine kolhoosidesse

koloonia, -, -t — asumaa, asundus

kombain, -i, -i — keeruline masin, millesse on ühendatud hulk mehhanisme, mis teevad rea üksteisele järgnevaid tööoperatsioone; põllumajanduslik kombain sisaldab endas mehhanismid vilja lõikamiseks, peksmiseks ja esialgseks puhastamiseks; NSV Liidus on konstrueeritud erilised kombainid — linakombain, peedikombain, söekombain jt.

kombainer, -i, -it — kombaini juht, kombainiga töötav isik

kombinaat, -di, -ti — eri tootmisharude tööstuste ühendus, milles ühe ettevõtte tooted on teisele tooraineks või abimaterjaliks

kommentaar, -i, -i — (teksti) seletus

komöödia, -, -t — rõõmsasisuline näidend, milles naerdakse sageli inimlikke puudusi ja nõrkusi

kongress, -i, -i — kokkutulek, eeskätt rahvusvaheline, näit. ülemaailmne rahupooldajate kongress, kommunistliku partei XX kongress

konspiratiivne, -se, -set — salajane, pörandaalune

konstitutsioon, -i, -i — põhiseadus; kehaehituse põhilaad

konsultatsioon, -i, -i — nõuandmine, spetsialistide nõupidamine mingis küsimuses

kontingent, -di, -ti — kindlaks määratud hulk

kontrabass, -i, -i — bassiviul

konverents, -i, -i — riikide või organisatsioonide esindajate kokkutulek mingite küsimuste otsustamiseks

korrektor, -i, -it — trükivigade parandaja

korrespondent, -di, -ti — ajalehe kaastööline, kes saadab teateid kohalt; teenistuja, kes teostab asutuse või ettevõtte kirjavahetust

krahv, -i, -i — päritav aadlitiitel

kulllane, -se, -st — kullide liiki kuuluv lind, näit. kanakull, konnakotkas, kalakotkas jt.

kultuur, -i, -i — laiemas mõttes — kõik, mis on, erinevalt loodusnähtustest, inimeste kehalise ja vaimse töö abil inimühiskonna poolt loodud; kitsamas mõttes — ühiskonna ideeline ja kõlbeline seisund, mis on tingitud ühiskonna materiaalse elu tingimustest ja väljendub tema olustikus, ideoloogias, hariduses ja kasvatuses, kunsti ja kirjanduse saavutustes

kvalifikatsioon, -i, -i — omaduste, tunnuste äramääramine; inimese ettevalmistusaste üheks või teiseks tööks

kvaliteet, -di, -ti — omadus, väärtus

- kvantitatiivne, -se, -set — koguseline, hulgaline
 kümnik, -ku, -kku — tööjuhataja tööliste grupis
- laiatarbekaup, -ba, -pa — kaup, mida tarvitatakse laialdastes tarbijate hulka-
 des, näit.: riietusesemed, jalanõud, sööginõud jne.
- lastima, -da, -n — veetavat kaupa peale võtma (laevale)
- laureaat, -di, -ti — suure, silmapaistva auhinna saaja
- leebe, -, -t — mahe, pehme (näit. leebe tuul)
- liiper, -pri, -priet — raudteerööbaste aluspakk
- likvideerima, -da, -n — lõpetama, lõppu tegema
- lokaut, -di, -ti — üks klassivõitluse vormidest — tööliste hulgaline vallanda-
 mine kapitalistide poolt selleks, et sundida neid oma nõudmistest loobuma
- lüürika, -, -t — tundeluule
- mainima, -da, -n — nimetama, varem ütlema
- mastaap, -bi, -pi — mõõtkava
- makett, -ti, -tti — väike mudel
- mandaat, -di, -ti — volitus; dokument, mis tõendab volitatud olekut, näit.:
 saadikumandaat
- manduma, -da, -n — vaimsete ja kehaliste omaduste poolest halvenema
- manifest, -i, -i — kõrgema võimu pidulik kirjalik teadaanne, avalik kuulutus
- marmor, -i, -it — kristalse ehitusega lubjakivi
- massaaž, -i, -i — masseerimine
- materiaalne, -se, -set — aineline
- mausoleum, -i, -i — hauaehitis, hauamonument
- meditsiin, -i, -i — arstiteadus
- mehhaniseerima, -da, -n — tootmises masinaid ja mehhanisme kasutusele
 võtma; sõjaväge varustama soomustatud sõjamasinatega — tankidega,
 soomusautodega jne.
- meigas, -ka, -gast — metstuvi
- metroo, -, -d — maa-alune raudtee
- miljöö, -, -d — keskkond, toimimisringkond
- modernne, -se, -set — moodne, moepärane
- monotoonne, -se, -set — ühetooniline, igav
- montaaž, -i, -i — masinate kokku- ja kohaleasetamine; üksikute katkendite,
 osade, piltide, joonistuste liitmine üheks kunstiliseks ja mõtteliseks tervi-
 kuks (kinos, raadiosaateis, fotograafias jne.)
- moraal, -i, -i — kõlblus
- mõtus, -e, -t — metsis, suur jahilind kanaliste sugukonnast
- natsionaliseerima, -da, -n — maa, tehaste, pankade, majade jne. kuulutamine
 sotsialistliku riigi omandiks ilma tasu maksmata
- neutraalne, -se, -set — erapooletu, mittetoimiv
- nomenklatuur, -i, -i — nimestik, nimistu; oskussõnastik, oskusunimistu
- objektiivne, -se, -set — asjalik, asjade omadusist endist lähtuv, erapooletu;
 vastand: subjektiivne
- okupatsioon, -i, -i — võõra maa-ala vallutamine sõjalise jõuga; okupant —
 võõra maa-ala vallutaja
- oligarhia, -, -t — üksikute, mõningate valitsus

- ooper, -i, -it — orkestri saatel laulmise teel ettekantav näidend, nn. muusika-
e. helidraama
- operett, -ti, -tti — lõbusasisuline näidend, milles vahelduvad muusika, laul,
tantsud ja kõnelus
- opman, -i, -it — endine mõisaametnik, kes käsutas mõisateenijaid ja -tõõlisi
- oponeerima, -da, -n — vastu vaidlema, arvustama
- orden, -i, -it — aumärk sõjaliste või töö-alaste teenete eest
- order, -i, -it — kirjalik käsk, maksukäsk, korraldus midagi teha, müüa või
maksta
- ordur, -, -t — ühisele elukorrale alistuvate isikute — vaimulike või rüütlite —
koondis
- ovatsioon, -i, -i — tormiline kiiduavaldus
- paralleelvorm, -i, -i — samaväärne, kõrvuti esinev vorm (näit. mõelda —
mõeldada)
- parkett, -ti, -tti — tahvelpõrand, puu- või kiviplaatidest tehtud põrand
- parras, parda, parrast — laeva või paadi ülemine äär
- passiivne, -se, -set — osavõtmatu, tegevuseta
- pastöriseerima, -da, -n — käärimise vältimiseks vedelikku (eriti piima) kuumu-
tama 60°—100°
- patriotism, -i, -i — kodumaa-armastus; nõukogude patriotism — nõu-
kogude rahva armastus oma sotsialistliku kodumaa vastu
- periskoop, -bi, -pi — (allveelaevade) vaatetoru
- piiskop, -pi, -ppi — kiriku kõrgem vaimulik ülem
- pilvesõõn, -a, -a — pilveriba, pilveviir
- pint, -da, -ta — koot, endisaegne rehepeksuriist, mis koosneb u. 2 m pikkusest
puuvarrest ja selle külge kinnitatud puunuiast
- planeet, -di, -ti — kerakujuline taevakeha, mis saab oma valguse ja soojuse
Päikeselt ja liigub tema ümber
- poleemika, -, -t — avalik vaidlus (ajakirjanduses, koosolekul) mingi küsimuse
üle
- poleerima, -da, -n — lihvima, esemete pinda läikivaks hõõruma
- populariseerima, -da, -n — rahvale tutvustama
- presiidium, -i, -i — koosoleku juhatus; organisatsiooni, asutuse vm. juhtiv
organ
- pretendeerima, -da, -n — nõudlema, taotlema
- primitiivne, -se, -set — algeline, ürg-
- printsess, -i, -i — valitsejaperekonna naisliige
- printseslik, -ku, -kku — printsessitaoline, uhke
- privileeg, -i, -i — eesõigus
- produktatsioon, -i, -i — tootmine, toodang
- professionaalne, -se, -set — elukutseline
- programm, -i, -i — eeskava, tegevuskava, õppekava
- progressiivne, -se, -set — eesrindlik; arenev, kasvav
- projekt, -i, -i — plaan, eelnõu, kavatsus; projekteerima, -da, -n — plaani
koostama; antud punktist sirgele ristjoont tõmbama
- prožektor, -i, -it — helgiheitja
- protseduur, -i, -i — toimimisviis, menetlus

- provokaator, -i, -it — sihilik ässitaja
- pseudonüüm, -i, -i — varjunimi
- pälvima, -da, -n — ära teenima
- pütjas, -ja, -jat — pütikujuline
- radikaalne, -se, -set — põhjalik, äärmusse kalduv
- rahiit, -di, -ti — inglistöbi, luupehmus, lastehaigus, mis on tingitud vitamiinipuudusest ja avaldub luude arengu moondumises
- ratsionaliseerima, -da, -n — töö otstarbekaks korraldamiseks abinõusid tarvitusele võtma
- reaalne, -se, -set — tõeline
- realism, -i, -i — kirjanduse- ja kunstimeetod, mis oma eesmärgiks seab kujutada reaalselt elu tõepäraselt tema tüüpilistes joontes
- realistlik, -ku, -kku — tegelik, tõeisu silmas pidav, tõepärane
- refleks, -i, -i — peegeldus; organismi vastus meie meele-elunditele; refleksid võivad olla tingitud ja tingimatud
- regress, -i, -i — tagasimine; vastand — progress
- reklaam, -i, -i — teade, plakat või mõni muu abinõu, mille eesmärgiks on midagi laialdaselt teatada, tarbijaid juurde tõmmata
- rekonstrueerima, -da, -n — uuesti koostama või üles ehitama
- renjas, -ja, -jat — rennikujuline
- repatrieeruma, -da, -n — kodumaale tagasi tulema
- repliik, -gi, -ki — üksik ütlus, millest dialoog koosneb
- reportaaž, -i, -i — ajalehele, raadiole andmete hankimine; ajakirjandusele, raadiole, filmile kogutud andmed
- resolutsioon, -i, -i — otsus, korraldus
- ressurs, -si, -ssi — tuluallikas; tagavara
- režiim, -i, -i — riigikord, valitsemisviis; elamiskord
- režissöör, -i, -i — näitejuht
- retsenseerima, -da, -n — arvustama, hindavalt läbi töötama
- ruineerima, -da, -n — hävitama, laostama (kedagi, teist); ruineeruma — hävinema, laostuma (ise)
- röntgenikiired — x-kiired, nähtamatud kiired, millel on võime tungida läbi paljude läbipaistmatute kehade, mille tõttu võimaldub näha muutusi või võõrkehaseid vaadeldavas kehas; kasutatakse laialt arstiteaduses ja tehnika alal
- saboteerima, -da, -n — sihilikult tööd takistama, masinaid, tööriistu rikkuma
- sanktsioon, -i, -i — kinnitus (kõrgema asutuse poolt); mingi nähtuse seaduslikuks tunnistamine
- satiir, -i, -i — pilge, pilkesisuline kirjandusteos
- sektsoon, -i, -i — osakond, eriharu; lahkamine
- sessioon, -i, -i — istungjärk, valitsusasutuste, kohtu, teaduslike asutuste jne. tööperiood, näit.: NSV Liidu Ülemnõukogu sessioon, eksamisessioon
- siig, siia, siiga — väärtuslik kala lõhelaste sugukonnast
- silo, -, - — loomatoit, mis saadakse roheliste taimede hapendamisest silohoidlas (aukudes, tornides)

soome-ugri keeled — keelterühm, millesse kuuluvad ungari, soome, eesti, mordva, komi jt. keeled

sovhoos, -i, -i — tuleneb venekeelseist sõnadest tähenduses: sotsialistlik riiklik põllumajanduslik ettevõte

spartakiaad, -i, -i — massilised spordivõistlused

spekulant, -di, -ti — hangeldaja, sahkerdaja; liigkasuvõtja

spionaaž, -i, -i — salakuulamine

spiraal, -i, -i — keerd-, kruvijoon; keerdjooneline traat vm.

staadium, -i, -i — arenemisaste, -järk

statistika, -, -t — teadus, mis uurib arvulisi muutusi inimühiskonna arengus, rahvamajanduses ja tegeleb saadud arvustikuliste andmete ümbertöötamisega teaduslikul ja praktilisel otstarbel

strateegia, -, -t — sõjapidamisteadus, sõjakunst; talitusviis üldise eesmärgi saavutamiseks

subjektiivne, -se, -set — isiklik, isiklikule arvamusele vastav; vastand: objektiivne

šabloon, -i, -i — vormlaud, eeskujuvorm

šaht, -i, -i — kaevanduse püstkäik

šeff, -fi, -fi — ülem, juhataja; šefluskohustuse võtnud asutus või organisatsioon

šovinism, -i, -i — marurahvuslus

zooloog, -i, -i — loomateadlane

zootehnik, -u, -ut — isik, kes tegutseb põllumajanduslike loomade produktiivsuse tõstmisega, tõuparandusega, uute tõugude loomisega, mis on vastavad sotsialistliku põllumajanduse nõudeile

žargon, -i, -i — eriline kõne- ja väljendusviis ühiskondlikel kihtidel

žest, -i, -i — käeliigutus

žürii, -, -d — auhindade määramise komisjon

talitaja, -, -t — vallavanem läinud sajandil

tanu, -, - — abielunaise erikujuline peakate minevikus

taoti — vahetevahel

tarm, -u, -u — tahtejõud, energia

tarretama, -da, -n — tarduma, sülditaoliseks muutuma

TASS, -i, -i — Nõukogude Liidu Telegraafi Agentuur

teleskoop, -bi, -pi — pikksilm

teooria, -, -t — praktilise kogemuse loogiline üldistus, juhtivate ideede süsteem ühel või teisel teadusalal

terenduma, -da, -n — õhus vastu peegelduma, kangastuma

tihumeeter, -tri, -trit — metsamaterjalide mõõduühik — üks kuupmeeter puumassi

tiraaž, -i, -i — ajalehtede, raamatute jne. trükiarv, trükitud eksemplaride arv

traktorikultivaator, -i, -it — traktoriga veetav maaharimisriist (sõrg-ader)

transparent, -di, -ti — läbipaistev pilt või kirjutis; joonpaber kirjutamisel

trass, -i, -i — joon, mis on märgitud maapinnale või tõmmatud kaardile teetammi telje märkimiseks; kanali, torujuhtme, sideliini jne. suund

- tsehh, -i, -i — tehase või vabriku osakond
tsentner, -i, -it — kaaluühik — 100 kg
tsinaar, -i, -i — plaatan, kiiresti kasvav lõunamaine puu, kuni 45 m kõrge ja
3,5 m läbimõõdus
tsiteerima, -da, -n — sõna-sõnalt kellegi sõnu esitama
tšehh, -i, -i — tšehhi rahvusse kuuluv inimene
tšekk, -ki, -kki — maksujuhatus ostjale ostusumma tasumiseks kassas
tšello, -, -t — suurem keelpill
tuulehõng, -u, -u — nõrk tuulehoog
tõukoristamine, -se, -st — suviviljakoristamine
- ultimaatum, -i, -it — viimast korda nõudmine, viimse tähtja andmine
universum, -i, -it — kogu maailm
usaldusmees — saadikukandidaadi tutvustaja valijaile
- vaktsiin, -i, -i — süstimislima, rõugelima
vart, -da, -ta — endisaegne rehepeksuriist kõveraks kasvanud või painutatud
noore puu tüvest
veteraan, -i, -i — sõjakangelane; kauaaegne töötaja mingil alal
veerežiim, -i, -i — vee esinemisviis, veerohkus
verihein, -a, -a — harilik raudrohi
vibraator, -i, -it — võngete või lainete tekitaja
virtuoos, -i, -i — meisterlik mängija (muusikariistal)
vooltootmisliin, -i, -i — tööjaotus eseme tootmisel, nii et iga tööline teeb tea-
tud kindla osa tööst
võhik, -u, -ut — asjatundmatu
võrkeaed, -aia, -aeda — murdeliselt: võrgukuivatamiseks kasutatav aed
võrkemaja, -, - — murdeliselt: majake võrkude hoidmiseks
- ängistama, -da, -n — suruma, pigistama

SISUKORD.

LAUSEÕPETUS.

I. Lihtlause kordamine	3
1. Lausete liigid	3
2. Sõnaühend	4
3. Sõnaliigid	5
4. Lause pealiikmed	6
5. Aluse ja öeldise ühildumine	7
6. Täiend	9
7. Üte	13
8. Sihitis	14
9. Määrus	16
10. Koondlause	17
11. Lauseanalüüs	21
II. Liitlause	24
1. Liitlause mõiste ja liigid	24
2. Rindlause	26
a) Rindlause mõiste	26
b) Rindlause sidesõnad	28
c) Sidesõnata rindlause	30
d) Kiillause	32
3. Põimlause	34
a) Põimlause mõiste	34
b) Alistavad sõnad põimlause	37
c) Põimlause ehitus	39
d) Kõrvallausete liigid	43
e) Koma «kui», «nagu», «kuni» ning ühendsidesõnade ees	46
4. Ülevaade liitlause kirjavahemärkidest	49
Küsimusi ja harjutusi kordamiseks	53
III. Lauselühendid	56
1. Lauselühendi mõiste	56
2. Määruslikud lauselühendid	58
3. Täiendilised lauselühendid	62
4. Koma tarvitamine lauselühendite eraldamiseks	64

IV. Väljajätelised ja katkelised laused	66
V. Otsene ja kaudne kõne	67
1. Otsese ja kaudse kõne mõiste	67
2. Kirjavahemärgid otsese kõne juures	68
3. Dialoog	70
4. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega	71
VI. Sõnade järjekord lauses	73
1. Lauseliikmete ja lausete järjekorra tähtsus	73
2. Aluse ja öeldise paigutus	74
3. Täiendi paigutus	75
4. Kõrvallause paigutus	76
Küsimusi ja harjutusi kordamiseks	77
VII. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest	78
1. Punkt	78
2. Küsimärk	79
3. Hüümärk	79
4. Koma	80
5. Koolon	83
6. Semikoolon	83
7. Mõttekriips	84
8. Mõttepunktid	85
9. Jutumärgid	85
10. Sulud	86

SÕNAVARA- JA TULETUSÕPETUS.

I. Sõnavara muutumine	88
1. Sõnavara muutumise alused	88
2. Laenud teistest keeltest	88
3. Võõrsõnad	89
4. Murdeist saadud sõnad ja soome laenud	89
II. Sõnade tuletamine liidete abil	90
1. Sõna koosseis	90
2. Tüve kuju	91
3. Nimisõnaliited	93
4. Omadussõnaliited	96
5. Tegusõnaliited	98
6. Määrsõnaliited	99
III. Liitsõna ja sõnade kokku- ning lahkukirjutamine	100
1. Liitsõnast üldse	100
a) Liitsõna mõiste ja tunnused	100
b) Liitsõna koostisosad	103
c) Liitsõna liigid	104

2. Liitnimisõnad	106
a) Ülevaade liitnimisõnadest	106
b) Ainsuse nimetava kokkukirjutamine	107
c) Ainsuse omastava kokku- ja lahkukirjutamine	107
d) Mitmuse omastava kokku- ja lahkukirjutamine	110
e) Täiendsõna lühenenud või teistes käänetes	112
f) Kohanimede kokku- ja lahkukirjutamine	114
g) Omadussõna ja nimisõna kokku- ja lahkukirjutamine	116
h) Kokkuvõtte nimisõnade kokku- ja lahkukirjutamisest	118
i) Kordavaid harjutusi	118
3. Liitarvsõnad	120
4. Liitomadussõnad	122
a) Nimisõna kokkukirjutamine omadussõnaga	122
b) Käändsõna kokkukirjutamine line- ja ne-liitelise omadussõnaga	122
c) Omadussõna kokkukirjutamine omadussõnaga	123
d) Arvsõna kokkukirjutamine omadussõnaga	124
5. Liit- ja ühendtepusõnad	126
a) Liit- ja ühendtepusõna mõiste	126
b) Ühendtepusõnade kokku- ja lahkukirjutamine	127
c) Ühendtepusõnadest tuletatud liitnimi- ja liitomadussõnade kokkukirjutamine	132
6. Muutumate sõnade kokku- ja lahkukirjutamisest	133
7. Sidekriips liitsõnades	137
Küsimusi ja harjutusi kordamiseks	138
IV. Sünonüümid	142
V. Samatüvelised sõnad	145
VI. Fraseoloogilised väljendid	147

LÖPPKORDAMINE.

I. Häälikuõpetus	149
1. Tähestik	149
2. Häälikute liigid	149
3. Helilised ja helitud häälikud	150
4. Võõrhäälikud	150
5. Välted	150
6. Astmevaheldus	152
II. Vormiõpetus	153
1. Sõnaliigid	153
2. Põhi- ja peakäänded	154
3. Sõnade käänamine	154
4. Omadussõnade võrdlemine	158
5. Arvsõnad	158
6. Asesõnad	159
7. Tegusõnad	160

III. Õigekirjutus	165
1. Häälikute õigekirjutus	165
2. Silbitamine	166
3. Vene nimede kirjutamine eesti kirjaviisis	166
4. h sõna algul	167
5. Väldete õigekirjutus	167
6. Suure ja väikese algustähe tarvitamine	168
7. Kokku- ja lahkukirjutamine	171
8. Lühendid	175

IV. Lause- ja kirjajahemärkide õpetus	175
1. Lihtlause analüüs	175
2. Ühildumine ja sõltumine	176
3. Lausete liigid	178
4. Otsene ja kaudne kõne	179
5. Kirjahemärgid	180

LISA.

I. Lisaharjutused	184
1. Hääliku- ja vormiõpetus	184
2. Õigekirjutus	195
3. Lause- ja kirjajahemärkide õpetus	198

II. Tarbekirjade koostamisest	208
1. Avaldus	208
2. Allkiri	210
3. Volikiri	210
4. Protokoll	211

III. Eesti ja vene keele grammatilisi oskussõnu	215
1. Häälikuõpetus	215
2. Vormiõpetus	215
3. Lauseõpetus	216

IV. Sõnastik	217
---------------------	-----

Käänd- ja tegusõna tüüpkondade tabelid
Pöörämistabel

Tunnused	Ainsuse				Mitmuse		
	nimetav	omastav	osastav	sisseütlev	omastav	osastav	sisseütlev
I. Ühesilbilised sõnad	puu	puu	-d puud	-sse puusse	-de puude	-(i)d pui/d -sid koi/sid	-sse puudesse ~ nuisse koidesse
II. Kahe- ja neljasilbilised I-välte- ja II-välte- sõnad;	pesa seminar	pesa seminari	} $\emptyset$ pesa seminari	} -sse pesasse ~ pessas seminarisse ~ seminari	} -de pesade seminaride	-u; pesa/sid -i; ~ pesi -e; seminare ~ -sid; seminari/sid	} -sse pesadesse seminaridesse ~ seminariesse
III. Kahe- ja kolme- silbilised I-välte- ja II-välte- sõnad	kõne tubli	kõne tubli	} -t kõnet tublit	} -sse kõnesse tublisse	} -de kõnede tublide	} -sid kõnesid tublisid	} -sse kõnedesse tublidesse
IV. Kahe- ja kolme- silbilised III-välte- ja pikemad sõnad	number õpik	numbri õpiku	} -t numbrit õpikut	} -sse numbrisse õpikusse	} -te numbrite õpikute	} -(i)d numbroid õpikuid	} -sse numbritesse ~ numbreisse õpikutesse ~ õpikuisse
V. ne- ja s- sõnad (omastav -se)	tööline soolane	} -se töölise soolase	} -(s)t töölist soolast	} -sse töölistesse ~ töölistesse soolasesse	} -(s)te tööliste soolaste	} -i töölisi soolaseid -(i)d soolaseid	} -sse töölistesse soolastesse ~ soolasesse
VI. Nimetav tugevas, omastav nõrgas astmes	jalg maastik	jala maastiku	} $\emptyset$ jalga maastikku	} -sse jalasse ~ jalga maastikusse ~ maastikku	} -de jalgade maastikkude ~ maastike	jalgu maastikke	jalgadesse maastikkudesse ~ maastikesse
	keel	keele	} -t keelt	} -sse keelesse ~ keelde	} -te keelte	-u -e keeli -i uusi	} -sse keeltesse
	uus	uue	} -t uut	} -sse uuesse ~ uude	uute		uutesse
VII. Nimetav nõrgas, omastav tugevas astmes	mõte hammas tütar liige	mõtte hamba tütre liikme	} -t mõtet hammast tütart liiget	} -sse mõttesse hambasse tütresse liikmesse	} -te mõtete hammaste tütarde liikmete (-de)	-(i)d mõtteid hambaid tütreid liikmeid	} -sse mõtetesse ~ mõtteisse hammastesse ~ hambaisse tütardeste ~ tütreisse liikmetesse ~ liikmeisse

Astmevahelduseta

Astmevahelduslikud

Tegusõna tüüpkondade tabel.

Tabel nr. 2

	Tunnused	Isikuline tegumood				Umbisikuline tegumood			
		<i>ma</i> -tegevusnimi	olevik	<i>da</i> -tegevusnimi	mineviku kesksõna	lihtminevik	olevik	mineviku kesksõna	
Astmevahelduseta	I. Ühesilbilised tüved	too/ <i>ma</i>	toon	-a tuua	-nud toonud	-i(n) tõin	-akse tuuakse	-dud toodud	
	II. Kahe- ja pikemad tüved	muutu/ <i>ma</i> kirjuta/ <i>ma</i> kõnele/ <i>ma</i> tule/ <i>ma</i>	muutun kirjutan kõnelen tulen	} -da muutuda } -a kirjutada kõnelda tulla	} -nud muutunud kirjutatud kõnelnud tulnud	} -si(n) muutusin kirjutasin kõnelesin -i(n) tulin	} -takse muututakse -kakse kirjutatakse -akse kõneldakse tullakse	} -tud muututud -kirjutatud -dud kõnelnud tulnud	
Astmevahelduslikud	III. Olevik nõrgas astmes, <i>da</i> -tegevusnimi tugevas astmes	a) õppima b) saatma murdma seisma laulma	õpin saadan murrann seisan laulan	} -da õppi/ <i>da</i> } -ta saata/ } -da murda/ seis/ <i>ta</i> laul/ <i>da</i>	} -nud õppinud saatnud murdnud seisnud laulnud	} -si(n) õppisin saatsin -i(n) murdsin seisin laulsin	} -takse õpitakse -saadetakse -dakse murtakse seistakse lauldakse	} -tud õpitud -saadetud -dud murtud seistud lauldud	
	IV. Olevik tugevas astmes, <i>da</i> -tegevusnimi nõrgas astmes	hakkama õmblema	hakkan õmblen	} -ta hakata } -da õmmelda	} -nud hakanud õmmelnud	} -si(n) hakkasin õmblesin	} -takse hakatakse -dakse õmmeldakse	} -tud hakatud -dud õmmeldud	

Pöördelised vormid.

Kindel kõneviis

Tingiv kõneviis

	Olevik		Lihtminevik		Täisminevik		Enneminetik		Olevik		Täisminevik	
	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne
Isikuline tegumood	ma valin sa valid jne.	ei vali	valisin valisid jne.	ei valinud	olen oled jne. } valinud	ei ole valinud	olin olid jne. } valinud	ei olnud valinud	valiksini valiksid jne.	ei valiks	oleksin oleksid jne. } valinud	ei oleks valinud
Umbisikuline tegumood	valitakse	ei valita	valiti	ei valitud	on valitud	ei ole valitud	oli valitud	ei olnud valitud	valitaks	ei vali- taks	oleks valitud	ei oleks valitud

Käskiv kõneviis

Kaudne kõneviis

Käändelised vormid

	Olevik		Täisminevik		Olevik		Täisminevik		ma-tegevusn.	da-tegevusn.	Oleviku kesksõna	Mineviku kesksõna
	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne	jaatav kõne	eitav kõne	valima valimas valimast valimata	valida valides	valiv	valinud
Isikuline tegumood	sina vali tema valigu jne.	ära vali ärgu valigu jne.	ole valinud olgu valinud	ärgu olgu valinud	valivat	ei valivat	olevat valinud	ei olevat valinud				
Umbisikuline tegumood	valitagu	ärgu vali- tagu	olgu valitud	ärgu olgu valitud	valitavat	ei vali- tavat	olevat valitud	ei olevat valitud	valitama		valitav	valitud

Валгма Йоханнес Юрьевич
ГРАММАТИКА ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА
ДЛЯ VII КЛАССА

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Leibak
Tehniline toimetaja E. Lumet
Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 26. II 1958. Trükkimisele antud
11. IV 1958. Paber 60×92, 1₁₆. Trükipoognaid 14,5+,
3 lisa. Arvutuspoognaid 13,25. Trükiarv 11000. Tõllemise
nr. 831. Trükikoda „Pioneer“, Tartu, Kastani 38.

Hind rbl. 2.50

6—6

Rbl. 2.50

(P)
A-22130

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00386182 2

Rbl. 2.50

A-22130

(A)

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00386182 2

EESTI KEELE GRAMMATIKA * VII KL.

J. VALGMA

EESTI KEELE GRAMMATIKA

VII

KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS